

2018. 4.

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Keresztelek meg Öket az
Atya a Fű és a Szentlélek nevében

Vén Zoltán

Vén Zoltán: Genezáreti-tó

A víz és az élet

A víz témája egyre gyakrabban kerül elő a legkülönfélébb összefüggésekben. Hétköznapi beszélgetéseknek ugyanúgy témája, mint tudományos konferenciáknak. Szárazságról, klímaváltozásról beszélünk. Ha van víz, akkor nagyon van: felhősza-
kadás, áradás; ha nincs, akkor nagyon nincs: aszály, kiszáradás, szomjúság. Veszélyben van az élet.

A víz és az élet, a víz és a halál problémaköre megkerülhetetlen. Egyre világosabbá válik, hogy a víz több, mint egyszerűen ital. A víz több, mint hidrogénből és oxigénből álló anyag. A helyzet már odáig fajult, hogy az élethez elengedhetetlenül szükséges víz, ami tulajdonképpen mindenkié, üzletté vált, gazdasági és politikai tényező lett. A víz: hatalom. Aki birtokolja a tiszta vizet, hatalmat birtokol.

Az emberi élethez hozzátartoznak a jelek, a szimbólumok. A jel mindig fizikai, érzékelhető valóság, amely túlmutat önmagán. A különböző kultúrák és különböző vallások – általában az emberi élet – elképzelhetetlen szimbólumok nélkül. A szimbólumok egyszerre több jelentést is hordozhatnak és érzelmi töltésük is van. Összekapcsolnak egy elvont fogalmat és egy konkrét valóságot. A jelek segítenek az egzisztenciális kérdések értelmezésében. A legégetőbb, leginkább egzisztenciális kérdés a születés és a halál.

Romano Guardini (1885–1968) német teológus és vallásbölcseletről van egy látszólag jelentéktelen, de mégis nagyon fontos kis könyve. Magyarul ezt a címet adták neki: *Az egyház szent jelei* (Budapest, 1938, 9). Ennek bevezetésében írja: szeretné hozzásegíteni az embert, hogy „[...] a külső formáról olvassa le a belsőt, a testből a lelket, a földi, látható folyamatból a rejtett szellemi valóságot.” Majd így folytatja: „Mozgásba kell hoznom azt, ami az emberben ezekre az elemi jelekre megszólal. Így kell megéreznünk, hogy mennyiben kifejező jelek, vagyis szimbólumok ezek.”

A vallás, a mitológia vagy a művészet szimbólumait általában nem lehet tisztán racionális alapon lefordítani vagy magyarázni, mivel többletjelentést hordoznak. Ilyen szimbólum maga a víz is. Természetesen tartozik hozzá az élethez, ugyanakkor olyan többletjelentést hordoz, amely a világmagyarázatnak is része. A zsidóság és később a kereszténység számára a víz a *Bibliában* a *Teremtéstörténetben* jelenik meg először: „Az Úr lelke lebegett a vizek fölött.” (Gen 1,1–2) A teremtéstörténet elbeszélése szerint a víz egy rendezett világnak – a kozmosznak a része (az Úr szétválasztja a felső vizeket és az alsó vizeket, majd elválasztja a szárazföldet és a vizet, majd benépesíti a földet és a vizeket élőlényekkel. (Gen 1,21) A víznek és az életnek az összefüggése természetes.

Majd megjelenik a víz és a pusztulás, a pusztítás képe a vízözönben: mindennek, amiben az élet lehelete van, el kell pusztulnia a vízözönben. (Gen 6,17) Noé és családja, valamint az állatok páronként megmenekülnek a víz pusztításától; a bűnösök elpusztulnak, az igazak megmenekülnek a víz által. A víz pusztító erejű, ugyanakkor tisztító is. Az Isten ígéretet tesz, hogy nem lesz több vízözön, és megjelenik

a szövetségnek, a hűségnek a jele, a szivárvány. A víz egyrészt az Isten büntetése, másrészt az Isten éltető ereje.

Az ősi Palesztinában az élet a friss vizek forrásaitól függött. A túléléshez, az egészséghez, az élethez vízre volt szükség. A víztől függött minden. De a víz fölött az embernek nincs hatalma. Isteni erő volt (és van) mögötte.

Víz, lakóhely, otthon

A víz és az egészség, a víz és az élet nem csupán a képzelet világában, hanem a valóságban is egyértelműen összefügg. Ahol nincs víz, lehetetlenné válik az élet; az élhetetlen vidékről el kell menekülni. Napjaink egyik legégetőbb, a közvéleményt és a politikusokat is foglalkoztató kérdése a migráció. Az „élhetetlen” vidékről – nem csak a lebombázottról, a háborúban elpusztítotttról – el kell menekülni. (A Szahara-övezet egyre növekszik.) Letelepíteni pedig ott érdemes, ahol víz van. Folyókák, tavak, források közelében. Mert víz nélkül élni nem lehet.

Számtalan helynév tanúskodik arról, hogy az emberek szívesen telepedtek le víz közelében. Néhány példa közvetlen környezetünkéből: Herkulesfürdő, Marienbad, Toplica, Maroshévíz, Bad Tatzmannsdorf, Balatonfüred, Lillafüred, Tiszafüred stb. De ugyanerről beszélnek a „híd” vagy a „rév” megjelölést magukban foglaló helynevek is. Hogy csak a magyarnál maradjunk, néhány példa: Mórchida, Jánoshida, Rábahídvég, Sajóhídvég, Révfülöp, Lórév, Révkomárom, Bánréve, Hídvég, Ipolyhídvég stb. Ugyanezzel a jelenséggel találkozhatunk szinte mindenütt Európában. Egyetlen példaként gondoljunk Oroszország nagy folyójára, a Volgára: Matuska Volga – Volga anyácska – az éltető, az otthon, hazát jelentő, nagy víz. Vagy akinek fülében felcsendül Smetana *Ma Vlast – Hazám* – című zeneművéből a Moldva motívuma, megérez valamit abból, amit szavakkal elmondani nem lehet, mit is jelent a víz, a folyó...

Juhász Gyula mégis megpróbálta szavakkal kifejezni a kifejezhetetlent *A szent magyar folyó* című versben:

„Szép a Rajna, Loreley folyója,
Német nagyság hű oltalmazója,
Szép a Szajna, Párizs tükrözője,
Méla Volga orosz bú szülője,
De míg bennünk lélek él és nóta,
Tisza lesz a magyarok folyója.”

Külön tanulmány témája lehet, mennyire fontos sok nemzet identitása szempontjából a víz, amelyhez népünk élete kötődik.

A víz: őselem

A nagy vallásokban föllelhetjük a víz tiszteletét, az őselemmel való találkozás fontosságát. Egy rövid összefoglaló kereteibe ugyan nem fér bele a részletes áttekintés arról, mit jelent a víz a különböző kultúrákban és vallásokban, csupán utalni tudok arra, hogy a víz és az élet fogalma szinte elválaszthatatlanul összefonódik. Sok népnek megvan a maga szent folyója, amely a termékenységet jelenti – gondoljunk csak például a Nílusra. A *Katolikus Lexikon* így foglalja össze: „Vize és a sivatagot termékennyé tevő iszapja Egyiptom alapvető létfeltételét jelenti. (...) A Nílus minden másnál jobban hatott az egyiptomiak életére és kultúrájára. Nemcsak vízi útként jelentős, hanem a népelemezés szempontjából is. Az egyiptomiak mindig tudatában voltak annak, hogy a Nílus élteci őket, ennek ellenére soha nem volt kultusza, legföljebb »alacsonyabb rangú« istenként tisztelték és ünnepték, anélkül, hogy oltárt emeltek volna neki.”

Köztudott az is, hogy a Gangesz mennyire fontos a hinduknak. Azt tartják róla, hogy a Föld legszentebb vize, amelynek akár egyetlen cseppje is megtisztíthatja a hívő zarándokok lelkét földi bűneiktől, és így haláluk után megszabadulnak az örökös újjászületés gyötrelmétől. Minden évben tömérdek ember – köztük sok beteg és haldokló – zarándokol el a Gangeszig abban a reményben, hogy ha iszik a vízből és megmerítkezik benne, megszabadul bűneitől.

Az embernek természetes vágya, hogy megtapasztalja az egységet önmaga és az anyagi világ között. Ugyanakkor az anyagi világ valósága túlmutat önmagán. Ennek nagyon érzékletes és szép kifejezésével találkozunk Assisi Szent Ferenc *Naphimnuszában*.

Néhány részlet ebből a klasszikussá vált költeményből:

„Áldjon, Uram, tégedet Szél öcsénk,
Levegő, felhő, jó és rút idő,
kik által élteted minden te alkotásod.

Áldjon, Uram, téged Víz hógunk,
oly nagyon hasznos ő, oly drága, tiszta és alázatos!

Áldjon, Uram, Tűz bátyánk;
Vele gyújtasz világot éjszakán.
És szép ő és erős, hatalmas és vidám.

Áldjon, Uram, téged Földanya nénénk,
Ki minket hord és enni ad,
És mindennemű gyümölcsöt terem, füveket és színes virágokat.”

(Sík Sándor fordítása)

Ebben a költeményben megjelennek az őselemek: a tűz, a föld, a levegő, a víz...

A víz és a Biblia

A víz: életet. Tisztít. Megújít. Ugyanakkor pusztítani is képes. Elég volna a *Zsoltárok Könyvét* – a 150 költeményt – végigolvasni, hogy szélesre táruljon és árnyalttá váljék a kép. Az 1. zsoltárban az igaz ember „Olyan, mint a víz partjára ültetett fa, amely kellő időben gyümölcsöt terem.” A 18. zsoltárban a víz a pusztulást jelenti, amelyből az Úr kimenti az igaz embert: „Kinyújtotta kezét a magasból és felém nyúlt, kimentett a vizek mélyéről.” A 23. zsoltárban az Úr a pásztor, aki elvezet az éltető vízhez: „Az Úr az én pásztorom, nem szenvedek hiányt, zöldellő réteken legeltem. A nyugalom vizéhez terel.” A 24. zsoltárban: „Az Úré a föld és ami betölti, a földkerekség és minden lakója. Ő alapozta tengerekre, és megerősítette a vizek fölött.” A 29. zsoltár az Urat mutatja, aki fölött van mindeneknek: „Az Úr trónolt a vízözön felett, az Úr királyként trónol mindörökké.” A 42. (41.) zsoltár megfogalmazza az élet utáni vágyat, s a hasonlat alapja a víz: az éltető. „Ahogy a szarvas a forrás vizére kívánczik, úgy vágyakozik a lelkem utánad, Uram.”

A víz és az élet tehát elválaszthatatlanul egybekapcsolódik. Termékeny esővel öntözi az Úr a földet. Az Úr Igéje éltető erejét is a vízzel teszi érzékelhetővé a *Biblia*: „Amint az eső és a hó lehull az égből és nem tér oda vissza, hanem megöntözi a földet, és termővé, gyümölcsözővé teszi, hogy magot adjon a magvetőnek és kenyeret az éhezőknek, éppen úgy lesz az én szavammal is, amely ajkamról fakad.” (Iz 55,10)

A részletes szövegelemzés messze meghaladja egy rövid összefoglalás kereteit. Pedig érdemes volna külön is foglalkozni azokkal a szentírási helyekkel, ahol valamilyen formában megjelenik a víz, kezdve a Teremtés-történet elbeszélésével, egészen az *Apokalipszis*, a *Jelenések könyve* költői képeiig, ahol a mennyei Jeruzsálem leírásához hozzátartozik az Isten és a Bárány trónjából fakadó élet folyója, s amelynek partján az élet fái állnak. (Jel 22,1-2.) Érdekesen utal vissza ez a kép a paradicsomi állapotra, a paradicsom folyóira. (Ter 2,8-10.) S a Szentírásban jártas hívő számára világos utalás még Jézusra is, aki magát az élő vizek forrásának mondja: „Az ünnep utolsó nagy napján felállt Jézus és így kiáltott: Ha valaki szomjúhozik, jöjjön énhozzám, és igyék! Aki hisz énbenem, élő víznek folyamai ömlenek annak belsejéből.” (János 7,37–39)

Zarándokhelyek

Nem ok nélkül vezet a zarándokok útja általában olyan helyekre, ahol víz, forrás, szent kút van. A téma iránt érdeklődők számára nélkülözhetetlen munka Bálint Sándor–Barna Gábor *Búcsújáró magyarok* (Budapest, Szent István Társulat, 1994) című könyve, amely a magyarországi búcsújárás történetét és néprajzát foglalja össze, széles kultúr- és vallástörténeti kitekintéssel.

A zarándokút célja általában a megújulás, a lelki élmény. Más ez, mint a turista útja, aki elsősorban látni és ismereteket óhajt szerezni. A zarándokút lényege

géhez tartozik a megtisztulás, a megújulás. Inni a „szent kútból”. Hazavinni a vízből. Megmosakodni, megmártózni a zarándokhely vizében, megtisztulást, lelki-testi gyógyulást remélve. (Lásd a bibliai Bethesda fürdő vagy a világszerte ismert zarándokhely, Lourdes vagy nálunk, Magyarországon: Pálösszentkút, Mátraverebély-Szentkút, Jásd-Szentkút stb.) Mindennek szakszerű leírását, összefoglalását megtalálhatjuk a *Magyar Néprajz* (az MTA Néprajzi Kutatóintézetének kiadványa VII. kötetének) *Folklór 3, Népszokás, néphit, népi vallásosság* című részében: „A lelki megtisztulást, a gyónást és az áldozást legtöbb kegyhelyünkön megelőzte a testi tisztálkodás. [...] szinte valamennyi kegyhelyen volt valamiféle kultikus erejű víz. A kegyhely sok esetben eleve a szentkút gyógyító csodái miatt jött létre. Máskor egy Mária-kép csodái indították el a kultuszt, de a szentkutas kegyhelyekhez szokott búcsúsok e »Mária-képes« búcsújáróhelyeken is megtalálták a maguk szent vizét, tó, forrás, kút formájában. Jó példa e másodlagos víztiszteletre az andocsi kegyhely. [...] Mivel Radna Aradtól keletre, a Maros mellett fekszik, a tápaiak a Marost radnai víz néven is emlegették. Hagyományörző tápai öregasszonyok, ha nem mehettek el a radnai búcsúra, pünkösöd és Kisasszony napjának hajnalán lementek a Maros torkolatához, hogy a radnai vízben megmosakodva megtisztuljanak. [...] A népi felfogás szerint a szent vizekben végzett kultikus mosakodással teszi magát méltóvá a hívő lélek a lelki megtisztulásra is. [...] A szentkutas vizének mindenütt konkrét gyógyító erőt tulajdonítottak. Ezért búcsúk idején nagy forgalom volt a kifolyók és a lábmosó-medencék tájékán. A búcsúsok igyekeztek a szenteltvízzel érinteni fájós és beteg testrészüket. Doroszlón például a szentkút mellett kialakított kismedencében búcsú napján mindig sokan álldogáltak, remélve lábuk gyógyulását. A kör alakú, emelt kúti medencét szintén sokan állták körül. A vizet fejükre, karjukra hintették és szemeiket mosogatták vele. A szentkutas vize népies szentelménynek számított. A búcsúsok rendszerint haza is vittek belőle, hogy betegségükben orvosság gyanánt használják.”

A víz a katolikus liturgiában

A katolikus liturgiában különösen húsvétkor van kiemelt szerepe a víznek. Az új élet, a szabadulás-szabadítás, a megtisztulás fogalmazódik meg a húsvéti vigília liturgiában elhangzó víz-megáldó szövegben:

Esedezve kérjük, kedves testvéreim, Istenünket, Urunkat,
 hogy áldja meg kegyesen ezt a vizet,
 melyet keresztségünk emlékére hintünk magunkra:
 és adjon nekünk jóságosan megújult életet,
 hogy hűségesek maradjunk szent Lelkéhez, akit tőle kaptunk.
 Add kegyelmedet, Urunk, Istenünk,
 e húsvéti szent éjszakán virrasztó népednek:
 hogy amikor megemlékezünk csodálatos teremtő

és még csodálatosabb megváltó művedről,
jóságod tegye áldottá ezt a vizet számunkra!
Mert arra teremtetted, hogy termékenységet adjon földünknek,
felüdítse testünket, és tisztára mossa.
De irgalmas szereteted szolgálatára is vizet rendeltél,
mert víz által oldottad meg a Vörös-tengernél
néped rabságának bilincset,
és szomját is vízzel oltottad a pusztában.
A próféták azt az új szövetséget hirdették,
amelyet az emberekkel víz által akartál megkötni,
és megromlott emberi természetünket
végül is újjá alkottad az újjászületés fürdőjében a víz által,
amelyet a Jordán folyóban Krisztus megszentelt.
E víz legyen keresztségünk felvételének emléke,
és együtt örvendjünk testvéreinkkel,
akik világszerte ma részesülnek e szentségben,
Krisztus, a mi Urunk által.

(Misekönyv, II, Budapest, 1991, 105)

A Jordán

A zsidóság és a kereszténység számára mélyen szimbolikus jelentőségű a Hermon tövében fakadó, a Genezáreti tóba ömlő, majd belőle kifolyó és a Holt-tenger felé haladó, majd abba torkolló folyó, a Jordán. Az utazó számára megdöbbentő látvány a táj változása: ahogyan közeledik a júdeai sivataghoz s a Holt-tengerhez, úgy válik a forrásvidéken még harsány zöld táj egyre kopárabbá, élettelenebbé.

Az evangéliumok egyik jelentős szereplője János, a keresztelő – pontosabban: a bemeztető. Márk evangéliumának elején olvassuk: „Történt, hogy Keresztelő János a pusztában hirdette a bűnbánat keresztségét a bűnök bocsánatára. Kivonult hozzá egész Júdea vidéke és Jeruzsálem minden lakója. Miközben megvallották bűneiket, megkeresztelte őket a Jordán folyóban. [...] Azokban a napokban történt, hogy eljött Jézus a galileai Názáretből, és megkereszteltette magát Jánossal a Jordánban. [...] János elfogatása után Jézus Galileába ment, s ott hirdette az Isten evangéliumát és mondta: »Beteljesedett az idő, és már közel van az Isten országa. Tartsatok bűnbánatot, és higgyetek az evangéliumban.«” (Mk 4,4–9,15)

Metanoείτε! – változzatok meg, váltsatok irányt!

A víz jelenti egyrészt az életet, másrészt jelenti a pusztulást, a halált, miként erről már többször említést tettünk. Talán nem fölösleges elgondolkodni azon a tényen, hogy János miért éppen ott, azon a helyen, a pusztaság szélén végezte ezt a jelképes cselekedetet, a bemeztetést. Az édes vízű Jordán közeledik a Holt-tengerhez. Döbbenetes látvány, amint a Jordán völgyében a dús, gazdag növényzetű Galilea

után a Holt-tengerhez igyekezve egy sivatagban folyik. Egy utazó a 16. századból – anyai nagyanyám ágán az egyik cseh felmenő – , Harant Kristóf írja le a következőt *A keresztény Odüsszeusz* című könyvében:

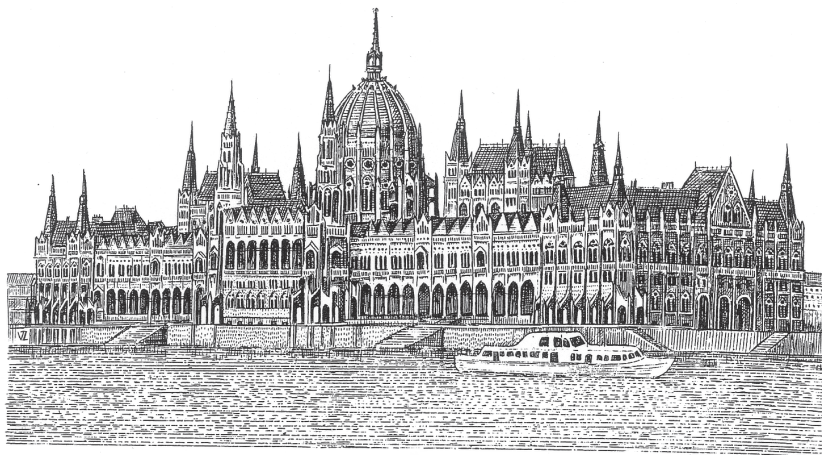
„Majd keveredik (a Jordán) a büzlő tengerrel, úgy, hogy azok a halak, amelyek idáig jutottak és eltévednek, vagy azonnal visszafordulnak, vagy el kell pusztulniuk, és dögként találják őket a tengerben.”

Életértelmezés és a víz

Az őskeresztények számára a hal az összetartozás jele: jelkép. A hal görögül „ikthüsz”. Mozaikszóként a „Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó” (Ieszusz **K**hrisztosz, **T**heou **H**üosz **Sz**ótér) rejtőzik benne. A bemerítkezés a Jézussal való közösségvállalás, a vele való azonosulás szándékát, elköteleződését jelenti. Ezért van különleges jelentősége a keresztségnek, a keresztség vízének és a keresztvízre emlékeztető, szenteltvízzel való meghintésnek.

A vallások mind a világ, és benne az emberi élet nagy kérdéseinek értelmezésére törekednek. Manapság, amikor elvész az érzék és a tisztelet a szent iránt, a víz mindenki számára ismét figyelmeztető jel, jelkép kell hogy legyen. Ha életben akarunk maradni, miként a halak, amelyek ott, a Jordán gázlójánál megfordultak, szembe kell fordulnunk az árral. Mert életet *teremteni* nem vagyunk képesek. Önzésünkkel *pusztítani* azonban annál inkább.

A víznek ebben a nagyon is profánná vált világban szakrális jelentése és jelentősége van. Abban az új világban, ahol a pénznek – az aranyborjúnak – imádása sok millió ember életének pusztulását jelenti. A víz azonban: életet. És a víz figyelmeztet: emberek – *eddig, és ne tovább!*

Vén Zoltán: A Parlament a Dunával

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761–1765)

Dóka Klára mindmáig mértékadó és alapvető, 1987-es művében megemlítette, hogy az 1772-ban létrehozott két hajózási szakaszigazgatóság (Navigations-Divisions-Direction) előkészítő munkálataiban jelentős szerepet töltött be az Államtanács, de ennél mélyebben nem elemezte a magyarországi vízügy fejlődésében betöltött szerepét. Bár Dóka sajnálatos hibát vétett (az eredeti hely az Államgazdasági Bizottmányról, németül Staatswirtschaftsdeputation, és nem az Államtanácsról, németül Staatsrat) szólt, kiinduló értékelése mégis érvényes: az osztrák Államtanács valóban centrális szerepet töltött be a magyarországi vízügy fejlődésében az 1760–70-es években. Jelen tanulmány egy hosszabb sorozat első darabja, mely távlatilag a magyar állami vízügy kezdeteit dolgozza fel az 1760–1770-es években. A vizsgálatot egy speciális nézőpont, az osztrák Államtanácsnak a kérdésben játszott szerepe, valamint a szerv elé került akták és ügyiratok itt képződött lenyomatai alapján folytatjuk.

Az „osztrák” előnév onnan származott, hogy hivatalos hatásköre csak a Birodalom ciszlajtán tartományaira terjedt ki, a valóságban azonban – mivel nem rendelkező, hanem tanácsadó szerv volt – Magyarországon is érvényesülhetett a befolyása. Mai fogalmaink szerint az Államtanács viszonylag jelentéktelen ügyekben nyilvánított véleményt. Ennek oka, hogy a 150 forintot elérő kifizetések eleve uralkodói döntéshez kötöttek voltak. A falusi plébánosi (éves) fizetésnek megfelelő összeghatár már a helyi érdekeknél jelentősebb hidak építését is uralkodói döntés tárgyává tette, a sok ezres tételekben mérhető vízszabályozási munkákról nem is szólva.

A Habsburg Birodalom eleve sokszínű entitás volt, rendkívül eltérő földrajzú, fejlettségű és népességű tartományokat foglalt magába. A Duna-medencei törzs-területet érintő udvari kormányzat három elv szerint rendeződött: a kancelláriák a területi elv (territoriales Prinzip), a Kamara és a Haditanács a szakigazgatási elv (Sachverwaltungsprinzip), a különböző bizottságok, tanácsok, deputációk és ügyosztályok pedig az elkülönített kezelési elv (Sonderbehandlungsprinzip) alapján fejtették ki tevékenységüket. E három elv együttes alkalmazása természetesen vezetett különböző hatáskör-átfedésekhez és kompetenciavitákhoz. Az Államtanácsnak kellett a koordinációról gondoskodnia, nehogy valamely partikuláris érdek az össz-birodalmi elé kerülhessen. Ezt az udvari kormányzatban betöltött centrális szerepet ki kell egészítenünk azzal, hogy a vízügy három akkori területe egészen más érdekek befolyása alatt állhatott.

Az ármentesítés és a vele összefüggő telepítésügy (Impopulation, Kolonisation) egyszerre volt kamarai és földesúri érdek. A (malom)ipari felhasználás a földesúri haszonvételek körébe tartozott, de a (jobbágy)közösségeknek is lét(fenntartási) érdeke volt. A szállításügy egyszerre volt a helyi piacörzetek ellátási, a szűkebb kamarai (só és fa) ügyek, valamint a merkantilista-kameralista állam gazdaságtani érdeke. Végcélként a kereskedelmet és a vele összefüggő pénzforgalmat kívánta felendíteni, a nemesfémpénzt az aktív külkereskedelmi mérleg elérésével az államterületen belül kívánta felhalmozni, és a központi állam céljaira felhasználni. Ráadásul a vízügy adóügyi kérdés is volt. Az erdélyi adóügyi reformok kapcsán újra kellett sza-

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761-1765)

bályozni a hajósnépeség helyzetét, a Temesi Bánságban az 1768-tól induló „újberendezkedési” folyamat foglalkozott a vízjárta és a szikes földek adóügyi besorolásával.

Nem véletlen tehát, hogy a korban vízügyekkel a Magyar és Erdélyi Udvari Kancellária, az Udvari Kamara, a Haditanács (valamikor a hadmérnöki kapacitások, máskor a határőrvidékek gazdasági helyzete, sokszor a katonaság mint békeidős munkaerő-tartalék révén), a Bánáti Ügyosztály, a miniszteriális Banco-deputáció (udvari kormány szervként létrehozott központi bank), a Pénzverési és Bányaugyi Igazgatóság, a Kereskedelmi Tanács (Hof-Commerzien-Rath), valamint a már említett Államgazdasági Deputáció (Staats-Wirtschafts-Deputation) egyaránt foglalkozott. Ezek anyagai – a történeti fejlődésnek megfelelően – eltérő helyekre és levél-tárakba kerültek, és eltérő mértékben érintették őket a mostoha idők pusztításai is.

A kérdés szempontjából kiemelkedő jelentőségű veszteséget okozott, amikor a Kereskedelmi Tanács anyagai a bécsi Justizpalast 1927-es felgyújtásakor megsemmisültek. Ekkor értékelődtek fel forrásérték szempontjából a Magyar Kancelláriánál keletkezett és az ide átadott akták. Hogy ez utóbbi szerv mennyire tudatlan volt a kérdésben, álljon itt az alábbi példa.

1770. április 29-én született meg az az uralkodói döntés, amely előírta, hogy a Száva és a Kulpa hajózásának megjavítása érdekében több szerv közösen tanácskozzon. A Magyar Kancellária 1770. május 11-i iratával megnevezte a tanácskozásra delegált két tanácsosát, egyúttal kérte, hogy az ügyben keletkezett aktákat megismerhesse. A Kereskedelmi Tanács át is adott egy iratanyagot, amelyet az alapján válogatták össze, hogy áttanulmányozható mennyiségű legyen, és biztosítsa az áttekinthetést. A Magyar Kancellária aktáit a Kereskedelmi Tanács iktató- és jegyzőkönyveibe bevezetett anyaggal összevetve bizvást kijelenthető, hogy a magyar kormány szervhez került anyag az eredeti iratmennyiségnek mindössze töredékét képezi.

A Mária Terézia által meghatározott, gyakran felvilágosult abszolutistának is nevezett politika egyszerre hordozott összbirodalmi (gesamtmonarchisch), népjóléti és magyar (rendi) nemzeti jellegzetességeket. Mindezeket Mária Terézia nem a filozófiai értelemben vett felvilágosodás alapján egyeztette össze egymással. Sokkal inkább személyiségének három, „nőies” vonása mozgatta: természetes, belátó okossága, erős felelősségérzete – mellyel népeit anyai gondoskodásban kívánta részesíteni – és mély, vallásos lelkiismerete. Az összállami szemléletmód leginkább azon direktívákban öltött testet, miszerint az Ausztriai Monarchia országainak és tartományainak érdekei nem érvényesülhetnek egymás rovására. Ennek megfelelően kellett megtalálni gazdasági téren is az érdekkiegyenlítés megfelelő módzatait. A magyarországi úrbérrendezést a große Kaiserin két maximával indította útnak: „Etetni kell a juhok, ha nyírni akarjuk”, illetve hogy „Nem akarok néhány mágnás kapzsisága miatt elkárhozni.” A közeledő halállal szembenézve az uralkodónő 1778-ban nyugodt lelkiismerettel írta le: „Jó magyar nő vagyok.” Vagyis a Bánság reinkorporálásával teljesítette koronázásakor tett esküjét. Ezáltal egyszerre bizonyult politikailag a rendi értelemben vett magyar nemzet hűséges fejének, és teljesítette Istentől rá rótt vallásos kötelességét.

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761-1765)

Visszatérve a korabeli vízügyre: ennek aktái tehát számos helyen és fondban szétszórva, sokszor helyi szintre lemenve, rendkívüli erőfeszítéssel lennének csak egybegyűjthetők. Különös jelentőséggel bír tehát, hogy volt egy szerv, ahol ezek az ügyiratok tartalmi összefoglalásukban, kivonatos megfontolásaikban és a döntésileg tükrözött uralkodói akaratban megmaradtak.

Az Államtanácsnak 1785-ig nem volt magyar tagja. Tagjai a német birodalmi területekről (Würzburg környékéről), Alsó- és Felső-Ausztriából, Cseh- és Morvaországból, Krajnából verbuválódtak. Ahogy azt Ember Győző észrevette, az államtanácsosok Magyarországot és a magyarokat alig ismerték. Nem vonhatták ugyan ki magukat az udvarban kialakult ilyen-olyan általános vélemények hatása alól, de alapvetően mégis az ügyiratok alapján kellett megérteniük a magyarországi viszonyokat, és ezek tanulmányozása közben kellett – amennyire lehetséges volt – beleásniuk magukat a magyar politika-, gazdaság- és társadalomfejlődés rejtelmébe. Vótumaik így egy tanulási, alkalmazkodási folyamat részeinek tekinthetőek. Ezen bevezető után térjünk rá, melyek voltak az Államtanács elé került legfontosabb vízrendezési ügyek 1761 és 1765 között, és milyen összefüggésrendszerben tárgyalták ezeket.

A Directorium in Publicis et Cameralibus (a német és cseh örökös tartományok számára a porosz Generaldirectorium mintája alapján 1749-ben felállított általános igazgatási-pénzügyi kormány szerv) utolsó intézkedéseinek egyikeként – 1761. május 21-i jegyzőkönyvében – a magyarországi tengeri kereskedelem biztosításával foglalkozott. A biztosítás (más helyen: megnyitás) kifejezés engedélyekben, anyagi befektetésekben és kedvezményekben is tükröződő állami támogatást jelentett. A kijelölt kiindulópont Temesvár volt. A kereskedelmi útvonal innen a Száván Sziszekig és Laibachig haladt, majd a szárazföldön Triesztig, illetve Sziszechtől a Kulpán át Károlyvárosig, onnan pedig a szárazföldön Fiuméig. Szállítható áruként a kender, a kendervászonból készített vitorla és hajókötel, a gyapotból gyártott pamut és a bor jöhettek számításba. A kender, a vitorla és a hajókötel számára Fiumében raktár építését tervezték, a nyers pamut mindenütt kelendő volt, a borokat viszont alkalmassá kellett tenni a tengeri szállításra.

Bethlen Gábor erdélyi kancellár az akkor ülésező erdélyi országgyűlésről 1761. augusztus 14-én már Erdély bekapcsolását indítványozta a Bánátból a tenger felé megnyitott kereskedelembe. A királyi biztos szerint Erdély átveheti a szárazföldi és a postautak, valamint a hidak fenntartását. Az uralkodói döntés az indítvány elfogadásával kecsegtetett, amennyiben a megyék, a székek és a kerületek a belföldi közlekedést jelentőségének megfelelően biztosítani tudják.

Báró Cothmann Antal magyar kamarai tanácsos 1761. augusztusi, a magyarországi adófizető nép teherbírásának erősítéséről szóló előterjesztésében a kamarai birtokokon a telepítések megkönnyítése érdekében erdők ültetését, mocsarak kiszárítását javasolta.

A Magyar Udvari Kancellária az 1761. évi tevékenységének értékelésekor

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761-1765)

uralkodói figyelmeztetést kapott, hogy a tengeri kereskedelem érdekében fokozottan gondoskodjék a Száva, a Kulpa és az Ochura folyók hajózhatóvá tételéről. Ugyanis a Magyar Kancellária 1761. szeptember 24-i előterjesztése szerint a magyarországi liszt minőségét és a mezőgazdaság színvonalát az ausztriai szintre kívánták fejleszteni. A magyarországi liszt értékesítésével kapcsolatban így olyan intézkedés történt, hogy annak kivitelét meg kell könnyíteni a Száván és a Kulpán hajózva a belső-ausztriai Littorale felé. A kereskedelem csak olyan árukkal történjék, amelyek külföldön értékesíthetőek. Ezért volt szükséges a gabona minőségének javítására. A magyar bort is alkalmassá kellett tenni a tengeren való szállításhoz. A Száva mentén pedig kendert kell termelni, hogy vitorlát, kötelet gyártsanak belőle, amit el lehet adni a tengeri kereskedelemben is. Ezért a kötélgyártó manufaktúrák alapítása, valamint a kenderkötéllal való kereskedelem legfelső támogatásban részesülhetne. Emellett az javaslat született, hogy elzászi kendermagot szükséges behozni a Duna mellékére, és azt ingyen kell osztogatni, valamint eperfákat kell ültetni Magyarországon. Továbbá, hogy a Kancellária foglalkozzék méh- és juhtenyésztéssel is, mivel ezekre jó adottságok vannak Magyarországon, valamint törődjenek a fásítással és a mocsarak lecsapolásával is.

Johann Christoph Freiherr von Bartenstein 1762. január 23-i iratában Frémaut kiküldetését javasolta egy Bánátból kiinduló és Szlavóniáig tartó inspekciós útra. Javasolta, hogy Frémaut mellé akár több személyt (legalább egy mérnököt és kadétot) is adhatnak, hogy a tudását elsajátíthassák. Magyarországon sok a mocsár, a kiszáritásuk még sokáig fog tartani, de az ezen munkálatokban sikerrel közreműködők bizton számíthatnak a legfelsőbb kegyre, írta.

A Kereskedelmi Igazgatóság 1762. január 14-i jegyzőkönyvében a temesvári kereskedőtársaság csődbemenetelének kapcsán felmerült az a kérdés, hogy a magyarországi áruk számára mely kikötők a legmegfelelőbbek: Trieszt, Fiume vagy Zengg. A magyarországi áruk tengeri kivitele – mint azt kijelentették – olyan nagy jelentőségű ügy, hogy fellendítése érdekében akár a kezdeti veszteségeket is vállalni lehet. Szerintük nem a Társaságban kell a hibát keresni, hanem a földművelés minőségét kell megjavítani.

1761-ben Báró Balassa Ferenc helytartótanácsi tanácsos tervezetet készített Magyarország gazdaságának a fejlesztéséről. 1762-ben újabb javaslatot nyújtott be, mintegy folytatását és kiegészítését a korábbinak. E javaslat a mezőgazdaság és a kereskedelem érdekében a mocsarak kiszáritásáról, továbbá a folyók hajózhatóvá tételéről szólt. Eszerint Magyarországon a sok mocsárvíz nem belső eredetű, hanem felgyűlt víz. Lecsapolásukkal sok földet lehetne nyerni, és a kiszáritás költségeit a kincstárnak kellene vállalnia – javasolta Balassa. A Magyar Kancellária azt az ellenvetést tette, hogy egyes helyeken a mocsarakra az ország védelme érdekében szükség van. Stupan államtanácsos szerint a kincstár ezeket a költségeket nem vállalhatja. A Duna és a Száva határfolyamok, így szabályozásuk a törökök rosszallását válthatná ki. Borié azonban a tervezetet jónak, ezért megvalósítandónak tartotta. Kaunitz sze-

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761–1765)

rint viszont mocsárlecsapolásokra csak akkor lesz szükség, ha a rendelkezésre álló területek benépesítése már megtörtént, és a földművelés színvonala megjavult Magyarországon. De szerinte Balassa gondolatai alkalmasak arra, hogy az ősi restséget gondolkodásra serkentsék. Mária Terézia saját maga is értékelte Balassa javaslatát: az első része (a mocsárlecsapolásokra vonatkozó) még megjárja – írta –, a második (a folyami kereskedelemre vonatkozó) azonban csak bolondos ábrándozás. Már a Duna-szabályozásra vonatkozó rész is irreális, hát még az, hogy Magyarországból Lengyelországon és a Német[-római] Birodalmon keresztül hajókkal lehet majd árut szállítani a Keleti- és az Északi-tengerig.

Végül az a döntés született, hogy Balassának ügybuzgalmaért uralkodói tettség nyilvánítható. Grassalkovich magyar kamaraelnökhöz pedig uralkodói kézirat ment, hogy ha a magyarországi kamarai birtokokon a mocsárlecsapolások útján haszon remélhető, akkor erre fokozottan ügyeljen. A magánbirtokokat illetően az uralkodónőhöz addig nem jutott el földhiány híre. Ezért a magánbirtokosok szorgalmán múlik, hogy a mocsarakból hasznot akarnak-e húzni, azonban erre nem lehet kényszeríteni őket. De szükség esetén noszogassák őket, hogy végeztessék el a mocsárlecsapolásokat.

Cothmann Antal magyar kamarai tanácsos 1762 tavaszán a bácskai kamarai birtokok benépesítését javasolta. Kijelentette, hogy költségeket nem kímélve egyszerűen kell enyhíteni a víz-, a fa- és az erdőhiányon. Ezeknek a munkálatoknak a szakszerű elvégzéséhez azonban alapos előzetes vizsgálatok szükségesek.

A Kereskedelmi Tanács 1763. április 3-i előterjesztése Frémaut-nak a tengeri kereskedelemre vonatkozó javaslatait illetően megállapította, hogy a magyar tengeri kereskedelemnek nagy nehézségei vannak, melyek azonban legyőzhetőek. A gabonakivitelt – amin a fősúly van – szerinte is érdemes támogatni. De egy újonnan kiépítő kereskedelmet nem lehet mindjárt nagyban kezdeni. Ha a gabonakereskedelem már meg van alapozva, a többi árut is könnyebben és előnyösebben lehet majd elhelyezni. Ezek a dohány, a viasz, a kender, a sózott és a füstölt a hús, a pálinka. A cél a jó minőségű és olcsó áru biztosítása. Úgy vélte, kezdetben a károlyvárosi út benépesítése helyett a költségeket inkább arra kellene fordítani, hogy a vízi utat a kis hajók számára jobban járhatóvá tegyék.

A tengeri kereskedelem lebonyolítására három út áll rendelkezésre:

- 1) a Száva–Laibach–Trieszt,
- 2) a Száva–Kulpa–Károlyváros–Fiume és Porto Re,
- 3) a Száva–Kulpa–Károlyváros–Zengg útvonalak.

A Kulpán Károlyvárosig tetszés szerint lehet szállítani, de onnan kezdve a szállítás nincs biztosítva. A Száván felfelé, Brodon túl már nem lehet nagy hajókon szállítani, hanem csak kis krajnai hajók használhatók. A Kulpán Sziszek és Károlyváros között a Blattschiff nevű hajók járhatnak.

A tanácsosok többsége a zenggi út megnyitása mellett érvelt. Úgy vélték, hogy a Pettau–Laibach–Trieszt út jó karban van, a német örökös tartományoknak az itteni

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761-1765)

közlekedés állna érdekében. A Száván Sziszek és Laibach között is folynak különböző munkálatok, ám az itteni szállítás költsége irreálisan magasnak tűnik, és ezen az úton az éves szállításnak csak jelentéktelen része bonyolítható le. A vízi utakra és a mellettük épülő raktárakra – három évre elosztva – a kereskedelmi pénztár terhére 70–80000 forintot kellene fordítani. Sziszeken a régi raktár helyrehozására lenne szükség, míg Károlyvárosban új raktárakra, Verbovskon és Susizán pedig deszka-depositoriumokat lehetne építtetni.

A behozatali, vagyis visszafelé irányuló kereskedés növelésére is szükség lenne: a tengeri sóval való kereskedést – amit Károlyváros elővárosának lakosai űznek, és a Sziszek fölött fekvő Erdődy-birtok Dubrenzecken lévő raktára felé továbbítanak – összekapcsolták volna az egyéb szállításokkal. A meginduló kereskedelemnek öt évre mentességet kívántak adni minden vám alól. Szerintük addig ki fog derülni, hogy az új kereskedés milyen vámokat bír el. A Kereskedelmi Tanácsot kérték, hogy foglalkozzon Frémaut-nak a tengeri szállításra alkalmas gabonaminőség biztosításáról, valamint a megfelelő elhelyezés megteremtéséről szóló javaslataival. Azt állították, a magyar gabonának az a hibája, hogy búza és rozs keveréke, azonkívül rossz szaga van. Ennek okait és orvoslását ezekbe a pontokba foglalták:

1) A levágott gabona sokáig hever a tarlón, eső és szél rothasztja, az erős nap pedig kiszáritja a magot, így az összeaszik. A gabonatermelő helyeken aratás idején az urasági munkákban (robotban) három–négy heti szünetet kell adni a parasztnak. A hatóság ellenőrizze, hogy a gabonát időben levágják és összegyűjtik.

2) Ökrökkel és lovakkal csépelnek. El kell rendelni a kézi cséplést, bár ezt a paraszt megszokott lustasága miatt nehéz lesz elérni. A tizedet szárastól kellene beszállítani, és robotban elcsépelni.

3) A gabonát vermekben őrzik. Ehelyett gabonapadlásokat kellene építeni. A tizedgabonánál ez megvalósítható.

4) Perlasvárosban és Károlyvárosban nincsenek magazinok, a gabonát sátrakban őrzik.

5) A gabonát nem tisztítják. Hordozható szélmalomokat kellene használni.

6) A szállítóhajókon a gabonát rosszul helyezik el, a hajósok rajta alszanak. A hajózásnak jobb rendszert kellene kitalálni. A gabonát és a dohányt pedig hordókban kellene szállítani. Indiából is így szállítanak.

A magyar kancellária részéről báró Koller vegyen részt a tanácskozásokon, mivel ezek a kérdések egész Magyarországot érintik.

A Kereskedelmi Tanács 1762. jún. 11-i ülésének jegyzőkönyve szerint azonban nem kell törődni sem a Károly-út benépesítésével, sem a Kulpa Károlyvárosig tartó vízi útjának javításával, hanem Károlyvárosból a zenggi kikötőig vezető utat kell kiépíteni. Egy 40 éves ötletet – a Károlyvárosból Fiumébe vezető Károly-út kiépítését – nem lehet egyszerre feladni. Az eredeti tervek kidolgozói is tudtak Zenggről, de úgy ítélték meg, hogy az messzebb van, mint Buccari.

A Károly-úttal kapcsolatban nemcsak gazdasági, hanem politikai megfonto-

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761-1765)

lásokat is mérlegelni kell. Ezt még az idősebb Perlas gróf szorgalmazta, mert a régi út a saját birtokain keresztül vezetett, ami nagy terhet jelentett neki a katonaság szállítása miatt. De azt sem lehet megengedni, hogy a zenggi út megépítése miatt tönkremenjen Fiume és Trieszt kereskedelme. Bár a magyarországi kereskedelem számára a zenggi út lenne a megfelelőbb, azt csak akkor szabad megnyitni, ha a trieszti és a fiumei kereskedelem már virágzik, és akkor is vámokkal kell majd irányítani a forgalmát.

A Tanács 1762. augusztus 17-i előterjesztése a Bánság gazdaságát illetően pálinkaégetés céljából szorgalmazta a rozstermesztést, valamint a kendertermesztést, a mandulatermesztést, a selyemtermelést, a keményítőfőzést és a halsózást. A Bánátban ugyanis sok volt a hal, az örökös tartományokat mégis Hamburg látta el sózott és füstölt hallal. Triesztbe elhívtak egy, a sózáshoz értő hollandot is, akit már két éve el akartak küldeni Temesvárra.

Az Udvari Kamara 1762. szeptember 30-i előterjesztésében azt ajánlotta, hogy ahol vízimalmot nem lehet létesíteni, ott építsenek szélmalmot.

Báró Bartenstein 1762. november 8-án a Bánát betelepítése ügyében referált. Ennek kapcsán azt állapították meg, hogy a németek a rossz egészségügyi viszonyok miatt nem akartak volna jönni, de mivel sok mocsarat kiszárítottak, az egészségügyi viszonyok jobbakká lettek, és ha minden mocsarat sikerül kiszárítani, a terület nagysága egyhatodával fog növekedni.

A Kamara 1763. február 4-i előterjesztése a magyarországi mocsarak kiszárítása kapcsán leszögezte, hogy a fő cél a magyarországi földművelés javítása. Ezt szolgálja a telepítés és a mocsárlecsapolás is. A mocsárlecsapolással így akkor is foglalkozni kell, ha a telepéseknek éppen nincs szükségük új földekre. Így a földművelés fejlesztésére az ország mocsarainak kiszárítása is irányelv. Le kell győzni azt a tévhitet, hogy a puszta és elvadult helyekre az ország védelme miatt van szükség. Kérték, amíg van más föld, a Kincstár ne vásároljon mocsarat, hanem csak a kamarai birtokokon lévők lecsapolásával foglalkozzék. A magánbirtokokat fel kell szólítani, hogy kövessék a Kamara példáját. Az egri és a kalocsai püspökségek területére szállásoljanak be mérnöktiszteket, akik a főpapokat a saját érdekükben való mocsárlecsapolásra is rávehetik. Kérték, hogy Ófelsege is hasson rájuk, informális eszközökkel.

A Banco Deputáció 1763. február 20-i, a Bánát benépesítéséről szóló javaslata azt vizsgálta, miért ellenzi a temesvári adminisztráció a németek Versec környékére telepítését, noha az itt kiszárított mocsarak helyén volna erre lehetőség.

A Kereskedelmi Tanács 1763. március 22-i előterjesztése a temesvári kereskedelmi társaság és a magyarországi áruk tengeri kivitelét tárgyalta. Az uralkodói döntés szerint, mivel véget ért a háború, így emberek váltak feleslegessé, és ingyen lehet lovakhoz és szekerekhez is jutni. Tehát az illetékes udvari hatóságok üljenek össze, és 14 napon belül tegyenek előterjesztést a Károly-út benépesítése és a rajta folyó kereskedelem zavartalansága érdekében.

A Kereskedelmi Tanács 1763. április 25-i ülésén a Károly-úttal kapcsolatos ud-

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761-1765)

vari tárgyalásokról számoltak be. A Károly-utat harminc évvel korábban sem tudták teljesen kiépíteni, pedig igen fontos lett volna, mivel akkor még Belgrád és Szerbia, Nápoly és Szicília is az Ausztriai Ház birodalmához tartozott. A kereskedelmet a Károly-útról a Perlas-birtokokon átvezető zenggi útra visszavezetni mégis célszerűtlen lenne – vélekedtek –, hiszen a Károly-út vonalát annak idején szakértők jelölték ki. Maradtak azonban az alapelvek: a mindenben bővelkedő Magyarország számára a tengeri kivitel mindenképpen biztosítani kell. Amennyire lehetséges, a magyar tengeri kereskedelemnek a közlekedés és a kereskedés révén a német örökös tartományok számára is előnyökkel kell szolgálnia. Megállapították, hogy a felső-magyarországi területek számára Trieszt a legmegfelelőbb. De az alsó-magyarországi [értsd: délvideki] területek kereskedelme szempontjából a Száván történő szállítás költségei magasak. Felső-Magyarországról az út Pettaun és Laibachon át vezet Triesztnek – ez jó karban van. Alsó-Magyarországot a Száva köti össze Laibach-hal, ennek hajózhatóvá tétele folyamatban van. Alsó-Magyarország a Száván át Sziszekig, onnan a Kulpán Károlyvárosig tud vízen szállítani. Innen két szárazföldi út van, a Károly-út és a Perlas-út. A Károly-út jó karban van, környéke viszont nem elég népes. A Perlas-út népesebb, de környéke több embert nem képes eltartani, így nagyobb áruforgalomra nem alkalmas. A Zengg felé vezető út pedig kiépítetlen, szekerekkel még nem lehet járni.

Az egész magyar tengeri kereskedelem Trieszt felé irányítását lényegében már amúgy is elvetették, amikor megnyitották az utat a Kulpán át Károlyváros felé. A Károly- és a Perlas-út kettőséből a Károly-utat részesítették előnyben. Erről lényegében már akkor döntés született, amikor a Perlas-út kiépítését abbahagyták. A kivitel termékei itt: a réz, a hamuzsír, a viasz, a nyersbőr, a dohány, a durva vászon, a magyar pokróc, a sózott hús és a gabona. Fontosnak tartották, hogy minél inkább már feldolgozott termékeket vigyenek ki. A trieszti és a fiumei manufaktúraalapítások bizonyos termékek forgalmát eleve ide terelhetik.

Úgy látták, Triesztben a felső-magyarországi gabonát a stájerrel együtt kell eladni. Az alsó-magyarországi és a bánáti gabona (utóbbi fekszik legmesszebb a tengertől) számára meg kell keresni a legolcsóbb utat. A hajósok és a fuvarosok alacsony száma azonban erősen korlátozza a szállítható mennyiséget. Azt gondolták, a hajósok számát lehet növelni, de a fuvarosokét aligha, mert az utak környékén még zab és széna sem termett akkoriban.

Úgy számolták, hogy a Zengg–Trieszt tengeri út olcsóbb lenne, mint a Száván szállítás. A zenggi úton a kereskedés magától indult meg, fellendülése pedig kitermelheti a károlyvárosi határőrvidék felső része ellátását és a tisztek fizetését, ami 170 000 forint terhet jelentett a kincstárnak. A zenggi kereskedelemben érdekelt Alsó-Magyarországon a legtöbb birtok a kincstár kezén van.

Az Udvari Kamara 1763. április 19-i előterjesztésével elérte, hogy Pell bánya-intézőt, aki a Kulpa hajózhatóvá tételével kapcsolatos sziklaeltávolítási munkákat irányította, visszarendeljék Isztriába.

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761-1765)

A Kereskedelmi Tanács 1763. július 20-i javaslata arról szólt, hogy – a gróf Mercy és a belgrádi pasa között kötött szerződés alapján – járvány idején szüneteltetni kell a hajóforgalmat a Száván.

Az 1764/65-ös országgyűlés előkészítése során 1764 tavaszán Festetics Pál, a bécsi Udvari Kamara tanácsosa elaborátumot nyújtott be. Ebben a mocsarak kiszárításával is foglalkozott. Az uralkodói döntés szerint ez fontos feladat lenne, de még sok száraz terület is betelepítésre vár. Ezért úgy gondolta, ezt a kérdést egyelőre nem kell sürgetni. Ha a lakosság száma nő, az uradalmak maguktól fognak vele foglalkozni.

Gróf Esterházy Ferenc magyar kancellár 1764. május 29-én a magyar kereskedelemügy fejlesztéséről szólt. Javasolta, hogy a vajtermelés növelése mellett a vaj sózásával is foglalkozzanak, hogy azt tengeren is lehessen szállítani. Szorgalmazta olajnyerés céljából a repcetermesztést, a gyapotszövést, a vitorlavászon- és kenderkötél-készítést, fafűrészelő malmok létesítését, s azt is, hogy a magyar állatkivitel útja a tengeren Buccarin át vezessen, a magyar borkivitel fő útja pedig a Visztula és a tenger legyen.

Az Udvari Kamara 1764. június 28-i előterjesztése a Cothmann-féle benépesítés ügyében kifejtett tevékenységet tárgyalta. Leszögezték, helyes, hogy a Duna és az erdők mellől kitelepítik a rácokat és az oláhokat, ezáltal jobb helyet biztosítanak a német telepéseknek. Jelezték, hogy a telepések a császár szigeteiről kapjanak fát és alkalmazzanak erdőmestert az erdők védelmére és újak ültetésére.

Degelmann 1764. júliusi tervezete többek között olyan út- és kereskedelmi alapot javasolt, melyet részben a rendi privilégiumok sérelmével, részben kincstári teherviseléssel lehetne feltölteni. A tervezet végül nem került a magyar országgyűlés elé.

A Kereskedelmi Tanács 1764. szeptember 5-én uralkodói dicséretben részesítette Zágráb megyét, a Száva és a Kulpa folyók hajózhatóvá tételéért tett érdemeikért. Az indoklás szerint az eredmény kettős jelentőségű volt:

1) Alsó-Magyarország, Szlavónia és a Bánát tengeri kereskedelme – mely ez idáig nagy akadályokba ütközött – sokkal zökkenőmentesebben haladhat Horvátországon keresztül;

2) A horvát nemzet kereskedelemre való hajlandósága követésre találhat a magyar nemzetnél.

A Kereskedelmi Tanács 1764. november 20-i előterjesztésében jelentette, hogy Frémaut évi 30 000 forintos költséggel 20 évre tervezi mocsárkiszáritási programját, de a Banco Deputáció nem akarja őt tovább alkalmazni. Bár Frémaut-t a Kereskedelmi Tanács szolgálatába fogadná, az uralkodói döntés megtartja őt a Bánátban, mivel ott még sok mocsár vár lecsapolásra. Jelezték, a Banco Deputáció tegyen évenkénti jelentést a lecsapolási munkálatok előrehaladtáról.

A Kereskedelmi Tanács 1765-ben Karl von Zinzendorfnak stettini, danzigi és königsbergi útjáról tett jelentését tárgyalta, amelyben Zinzendorf a lengyelországi

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761–1765)

kereskedelem fellendítéséről értekezett. Zinzendorf meglátása szerint borra és dohánnyra egész északnak szüksége van, s ennek szállításához jó lenne a vízi utakat is használni. A magyar bort „vízállóvá” kellene tenni, a gyenge bort likórré párolni, a gyümölcsöt és a gabonát pedig kiegészíteni pálinkává. Ezeket ugyanis egészen Dániáig, Svédorszáig lehetne vinni. Úgy látta, a réz is keresett északon. De kiviteléhez jó utak kellene a Vág és Krakkó között, illetve Poprádig. Szükséges a Vág és a Poprád hajózhatóvá tétele is. Az első tennivaló tehát a folyók, a Vág és a Poprád megvizsgálása, amivel Bréquin ezredest kell megbízni.

A Banco Deputáció 1765. június 2-i előterjesztésében javasolta, hogy fokozott gondot fordítsanak a bánáti mocsarak lecsapolására, hiszen ez a földművelés fő érdeke, egyúttal pedig megszünteti a különböző betegségek fő okait is.

Gróf Pergen 1765. augusztus 2-i előterjesztésében azt fejtegette, hogy ha a Dunát olyan mértékben hajózhatóvá tennék, hogy a magyarországi gabona kivitele lehetségessé válna Tirolba, akkor 6–7000000 forintot lehetne megtakarítani, háború esetén pedig a hadsereg élelmezése is könnyebbé válna.

A temesvári adminisztráció 1766. évi költségvetése kapcsán az uralkodói döntés továbbra is biztosította a mocsarak kiszárítására beállított 30000 forintot, mivel az egyben a telepítésügyet is szolgálta.

A Kereskedelmi Tanács 1765. október 15-i előterjesztése szerint a Száva és a Kulpa hajózhatóságának fejlesztésével a magyarországi árukivitel értéke milliókkal növekedhetnék.

A Magyar Udvari Kancellária 1765. december 4-én Apponyi gróf máramarosi főispán addigi tevékenységéről jelentett. Az uralkodói döntés előírta sör- és pálinkafőző létesítését Máramaros valamelyik kamarai helyén, és arról is rendelkezett, hogy a hozzá szükséges árpát a Tiszán szállítsák föl. A károlyvárosi lóhajtású fűrészmalomhoz hasonló építésére is utasítást adott, kérve, hogy azt magasabb hegyen állítsák fel, hogy a vízmeghajtású malom ne zavarja a közlekedést. Apponyi gróf – a kor magyar főispánjaitól eltérően – élénk gazdaságfejlesztő tevékenységet fejtett ki, amit az magyarázott, hogy ekkor kezdte tevékenységét báró Enzenberg alezredes, a II. (Radna-völgyi) oláh határőr gyalogezred parancsnoka, aki főleg a Szamos hajózhatóvá tételével, valamint a rajta folytatott kereskedelem fellendítésével kívánta a határőrkerület biztos anyagi bázisát megteremteni. Ezen tevékenysége természetes konkurensé tette a megyét és a kerületet a máramarosi só szállítása és a fauszatás tekintetében. Az utóbbi kérdés egyébként 1767–1768-ban majd erőszakos határvilongásokba is torkolt a terület erdővidékein.

A magyar állami vízügyi rendszer kezdeti jellegzetességeit – forrásaink alapján – az alábbiakban összegezhetjük. Nagyobb vízrendszerek kiterjedésüknél fogva szinte kizárólag többállami együttműködésben voltak szabályozhatóak. Az ezen a kérdésen túlmutató alapprobléma a magyar állami vízügy esetében az volt, hogy a Habsburg Monarchia összállami (birodalmi) kereskedelempolitikájának részét képezte. Ennek főtengelye a Bécs–Trieszt kereskedelmi útvonal volt, ami javarészt Bel-

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS
ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761–1765)

ső-Ausztrián (Inner- vagy Binnenösterreich), vagyis Stájerország, Karintia, Krajna (a mai Szlovénia) Görz és Gradisca, valamint a Tengermellék (Küstenland) területein keresztül vezetett. Magyarország áruba bocsátható tömegtermékeit ebbe a kereskedelembé kellett valahogy becsatlakoztatni. Ezt pedig a kor viszonyai között kizárólag a fölfelé minél hosszabb szakaszon hajózhatóvá tett folyókon, főleg a Dunán, a Kulpán és a Száván lehetett (volna) megvalósítani gazdaságosan. Fiume és Zengg kikötői csak a szállítási költségek magas volta miatt lehettek versenytársai Triesztnak. De még ezen városok esetében is fontos volt az a megfontolás, hogy fellendülő kereskedelmük jó hatással lesz Triesztére is, hiszen a köztük lévő tengeri út a folyami és a közúti szállítási költségek töredékét tette ki.

A vízügyek politikai háttére szempontjából az alábbi fontos tényeket kell megemlítenünk. Belső-Ausztria ekkor már nem volt tényleges közigazgatási egység, csak fiktív módon, gazdaságirányítási szempontok alapján. Annál inkább kísérleteztek egy olyan Osztrák Tengermellék (Littorale Austriacum) létrehozásával, melybe 1746 és 1776 között Fiumét és környékét (Buccarit és Porto Rét), Zengget, valamint a Krajna és Horvátország határán fekvő Sichelburg központú uszkok kerületet is bevonták. Pedig Zengg 1741-ben nyert szabad királyi városi rangot a magyar országgyűléstől.

A korban folyamatosak voltak a Littorale kiterjesztésére vonatkozó javaslatok a horvátországi határörvidékekre (ennek tengelye lett volna a Fiume és Károlyváros között húzódó Károly-út), sőt, 1774-ben a Tengermelléktől Erdélyig terjedő Illír Tartomány létrehozásának ötlete is felmerült. A Temesi Bánság (Temeswarer Banat) nevű, 1717 és 1778 között létezett, magyar koronához tartozó, de külön kormányzott tartomány – melyet a bécsi udvar általában is a magyarországi átalakítások modelljévé kívánt tenni – kiemelt jelentőségű volt a folyószabályozások szempontjából. Az első ténylegesen hatékony vízimunkálat itt kezdődött el 1728-ban a Bega szabályozásával. Ezek végső szakaszában kapott uralkodói utasítást a Magyar Udvari Kancellária a mocsárkiszárítások támogatására.

A Temes és a Bega 1760-as összekötése és a Temesvári Kereskedőtársaság (Temeswarer Handlungs-Compagnie) csődje vezetett 1761-től a magyar- és horvátországi folyók szabályozását érintő első nagyobb állami befektetésekhez. Ezek célja az volt, hogy megteremtsék a Bánságban ekkor már megfelelő mennyiségben előállított gabona tengeri kivitelének és az itt termelt kender (tenger)hajózási felhasználásának feltételeit, és ezáltal az alapvetően veszteséges mintatartományt nyereségesé tegyék. Az 1760-as években kibontakozó dinamikus ciszlajtán (ekkor még elsősorban ausztriai) iparfejlődés olcsó magyarországi élelmiszer- és nyersanyagszállítmányokat igényelt. Ezek nélkül a városiasodás ottani üteme nem volt fenntartható.

Mária Terézia kereskedelemügyi döntéseit a magyarországinál jóval fejlettebb gazdálkodási (földesúri) ismeretekkel rendelkező idegenek készítették elő. Nézeteik modernsége abban állott, hogy a rangjukbéli magyaroknál jóval jobban ismerték a fejlettebb nyugati technikákat és technológiákat, piacorientált gondolkodásuk pedig jóval meghaladta az önellátás és az elsődleges luxus biztosítását szem előtt tartó

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761–1765)

magyar nemesi nivót. A konkrét magyarországi helyismeretet a tágabb összefüggések átlátásával kellett összeegyeztetni ahhoz, hogy a megfelelő döntések szülessenek meg olyan kérdésekben, mint hogy az adott helyeken milyen sarkantyúépítési módszert alkalmazzanak, milyen akadályelhárítási módszert (robbantást vagy mechanikus gépet) vegyenek alkalmazásba, kinek, hová, milyen napidíjjal való kiküldetését eszközölkék, honnan verbuválják a magyarországi folyókra is alkalmazható típusok hajóépítő mestereit, és hová telepítsék le ezeket, honnan és milyen népességet milyen költségekkel lehet a vízépítési munkálatokba bevonni, honnan és milyen fuvaros népességet lehet a kereskedelem szolgálatába állítani. Ne felejtjük el, a tutajozás részben famegmunkálási készségeket igénylő mesterség volt, a gőzhajózás előtti hegymeneti (folyásiránnyal ellentétes) folyami közlekedés pedig alapvetően vontatási igaerő biztosításán nyugodott. Az igába fogott állatállomány minőségének javítása általános gazdaságpolitikai célkitűzés volt, legelőinek, takarmányának biztosítását pedig az intenzívebb gazdálkodási formák propagálásával kellett harmonizálni. Az ilyen ügyek egyáltalán nem tekinthetőek jelentéktelennek a 18. században bekövetkezett országos gazdasági fejlődés szempontjából.

Mai történeti közéletünkben vannak, akik az utólagos ismeret sokszor torzító szemléletével a folyószabályozásokban a tradicionális magyar ártéri foggazdálkodás, a mocsárlecsapolásokban pedig a csikászat, a rákászat és a pákászat elvesztését látják. Nem lekicsinyelve a folyószabályozások 18–19. században (részben kényszerből) választott módjainak leginkább a tájatalakító munkák végrehajtása után napvilágra került problémáit, hadd tárjam a kritikusok elé a következő megfontolásokat:

1) A tradicionális magyarországi folyóvölgyi gazdálkodási formák nem szerves és természetes ökotájban, hanem ellenkezőleg, egy olyan rontott kultúrtájban bontakoztak ki, amely eleve elvesztette fás zárótársulását, mocsarai pedig elsősorban a védelmet és az elbújást szolgálták. Ezek a magatartásformák a török idők elmúltával és a tartós 18. századi békeidőszak beköszöntével eleve funkciótlanokká váltak.

2) Egyáltalán nem biztos, hogy ez a tradicionális magyar gazdálkodás eleve úgy működött az 1490-es évek előtt, mint utána, és ugyanúgy fejlődött volna Mohács nélkül, mint vele. Későbbi formái (melyekkel kapcsolatban részletesebb és megalapozottabb forrásokkal rendelkezünk) a partikuláris önellátásra és a könnyen menekíthető, hajtható, illetve értékesíthető állatvagyonra építettek. A rideg nagyállattartás viszont nagy helyigénye – és a földművelésnél jóval alacsonyabb tápanyaghozama – miatt ekkor már egyértelműen népesség- és népsűrűség-növekedést gátló tényezővé vált.

3) A béke és biztonság nyomán természetesen bekövetkező népességnövekedés már a 18. század derekára elkezdte kikövetelni a helyet a vízjárta területek rovására, még ha ez ekkor nem is tűnt égető problémának.

4) Már az 1760-as években tapasztalhatóvá vált, hogy az óhatatlanul előforduló időjárás szélsőségek mellett és a szállítási viszonyok megoldatlansága miatt

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: AZ OSZTRÁK ÁLLAMTANÁCS ÉS A MAGYAR ÁLLAMI VÍZÜGY KEZDETEI (1761–1765)

egymással közvetlenül határos területek közül az egyik egyszerre éhínségben, míg a másik a fölös bőség eladhatatlanságában szenvedhet.

5) A mezőgazdaság intenzitásának növekedésében egymásra talált a földesúri és az állami érdek. Mindkettő ugyanis az alávetett jobbágynépesség munkaközpon-túbb életmódjára volt utalva. Az ezzel szemben gyakorolt politikai magatartásforma egyszerre tartalmazhatott kényszerítő és civilizatórikus attitűdöket. Mindez akkor is így volt, ha a sikeres váltáshoz szükséges népnevelési és népjóléti tevékenység bizo-nyára erős kívánnivalókat is hagyott maga után.

6) A vízjárta helyek, mocsarak és vadvizek kedvezően hatottak a rovarpopulá-ciók szaporodására, ami már a korban komolyan érzékelhető közérzeti hátrányokat és egészségügyi kockázatokat is magában rejtett. Az őshonos népesség együtt tudott élni a történetileg kialakult helyi viszonyokkal, de babonás és csökönyös makacsság-gal ragaszkodott hagyományaihoz. A betelepített, Magyarországon későbbiekben svábnak nevezett népesség modernebb tudást és gazdálkodási készségeket hozott magával, de a helyi viszonyokhoz alkalmazkodása három generációt vett igénybe. Az eltérő gazdálkodási tapasztalatok és gyakorlatok pozitív összeolvasztása és felfe-lé tartó nivellációjának megteremtése az elkövetkező nemzedékek feladata lett a 19. században.

Forrás- és szakirodalom-jegyzék

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, A 39, Magyar Udvari Kancellária, Acta generalia Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Staatsratsprotokolle, 1761–1765.
Finanz- und Hofkammerarchiv, Kommerziale Protokolle und Indices alte Nr 191. 1770–1774.

Szakirodalom

ECKHARDT Ferenc, *A bécsi udvar gazdasági politikája Mária Terézia korában*, Budapest, 1922.

EMBER Győző, *Magyarország és az osztrák Államtanács első tagjai* [pótfüzet], Századok, 1935.

EMBER Győző, *Az osztrák Államtanács (1761–1768)*, Kézirat, [Budapest], 1983, Magyar Nemzeti Levél-tár, Országos Levéltár, P 2093. (Ember Győző hagyatéka) 153. dob. 1–1000, 154. dob., 1001–1508.

DÓKA Klára, *A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében (1772–1918)*, Bu-dapest, 1987.

ANDRÁSFALVY Bertalan, *A Duna-mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Ba-ranya megyében az ármentesítési munkák befejezése előtt*, [Budakeszi], 2007.

MAJDÁN János, *A közlekedés története Magyarországon (1700–2000)*, Pécs, 2014.

Bödönhajók, csónakok, ladikok, dereglyék, kompok

„Aki megelevenedett bibliai festményt akar látni, az keljen át Zamárdi és Szántód között a kompon. A hajót azok az emberek hajtják evezőikkel, akik már Jézust a tengeren hajózázták, akiknek arczásait régi templomok félhomályos boltozatain láttuk. Az evező ember, az evezésbe elmerült, szinte átváltozott ember egyforma a biblia ezer esztendőinek messziségében és a zamárdi kompon. A fázasztó testi munka az Üdvözítő közelségébe vonja az emberi arcokat, a túlvilágra megy az arc fényekért, színekért, a halálosan elfázasztott testből kiválik a lélek és kiül a szemekbe, mintha elrepülni készülne. Régen láttam szebb embereket, mint az evező révészeket.

Bús taktusa a munkának a legősibb. Az evezés ugyanaz volt ezer évek előtt is. Hat legény hajtja a nehéz kompot, egymás mellett ül, párosával. Mielőtt meghúznák a hosszú, nehéz lapátot, felemelkednek a deszkától, amelyen ülnek, aztán ugyanabban a másodpercben vetik hátra magukat, amidőn meghúzzák a rudat. Előrevetik magukat, hátradőlnek, mintha egy test, egy izom volna valamennyi. Nem késhet senki egy szempillantást, nem pihenhet egyik sem egy másodpercet, nem takarékoskodhat a munkával egy verejtékcseppet sem. Mint egy emberfölötti tánc, ősi ringatása a testnek, megfeszülő és engedő kötele az izomzatnak, a testi munka csodálatossága: folyik az evezés a kompon. [...] Nem lehet leírni azt a változást, amelyen a révészegények általmennek, amire a Balaton közepéig hintáztatják a kompot. A szélmarta, esőtépte, viharos arcok elveszítik minden földi durvaságukat. Megnemesednek a homlokok, belső fényekben égnek a szemek, alkonyati aranypírban fürdőznek a kipirult arcok.” (Krúdy Gyula, *Balaton révészei*, in *Magyar tájak*, Budapest, Helikon Kiadó, 1959, 126–127)

A folyószabályozások, a sárrétek, lápok lecsapolása előtti századokban a magyarság jelentős hányada vizek között élt, maga is „vízenjáró” volt. Érthető, hogy a magyar néprajzkutatás a kezdetektől fogva kiterjedt a vízi életre. „A vízi közlekedő eszközök formáit, típusait természetesen a halászok és a hajósok, révészek foglalkozását, életmódját kutató etnográfusok vizsgálták elsősorban. Legelőbb Herman Ottó, Jankó János és Solymos Ede halászati tárgyú műveihez fordulunk, amikor a magyar nép vízi járműveiről kívánunk mélyebb ismereteket szerezni. Azonban az átkelés a folyón, az utazás és szállítás a vízen életszükséglete volt a folyók, tavak mellékén élő egész

Pásztor János: Révész (Balatonfüred)

népességnek. Erre a halászok, a hajósok, a révészek járműveit, tevékenységét és életmódját bemutató munkák is sok utalást tesznek. Csermák Géza, Betkowski Jenő, Gráfik Imre műveiben a hagyományos hajózás, hajóvontatás történeti néprajzát feltáró munkáiban szó esik a helyi érdekű vízi közlekedés eszközeiről, módozatairól is.” (PALÁDI-KOVÁCS, 2017, 143)

Hajó szavunk a legáltalánosabb meghatározás szerint: vízi jármű, amely a víz felszínén haladva személyeket és árut szállít. A hajó a csónaknál nagyobb, a tutajnál pedig összetettebb felépítésű, s az emberiség egyik legrégebben használt járműve. A hajó terminus alatt általánosságban a következő értendő: „Eredeti jelentése a rokon nyelvi megfelelők alapján ‚fakéregből kivájt, fatörzsből készült edény’ lehetett. Ebből fejlődhetett a ‚csónak’, majd a ‚hajó’ jelentés azon az alapon, hogy hajdan a csónakot, illetőleg a hajót szintén fakéregből kivájt fatörzsből készítették.” (BENKŐ, 1970, II, 26–27. – Adataink szerint a Vas megyei Csákánydoroszlón megőrizték a halászatkor használt csónakra a hajó, pontosabban a hajú megnevezést.)

Az edény-jelentéssel kapcsolatban:

a) hajó jelentéssel Szekszárd vidékén;

b) csónak jelentéssel Bátán;

c) a halászok és révészek mindennemű csónakjainak, bárkáinak, haltartó és szállító eszközeinek összefoglaló neveként Tiszadobról vannak tájszótári adatainak.

Hajó szavunknak a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* hat jelentésváltozatát különbözteti meg. De a szó köznyelvi használata során ma már talán az idősebb korosztály tagjai esetében sem merül fel, hogy a korábbi századokban mi is volt a jelentése. Kutatásaink során azt tapasztaltuk, hogy mind a köznyelvben, mind a szakirodalomban a vízi járművek elnevezéseinél meglehetősen nagy a következtelenség; sok esetlegesség (köznyelvi, tájnyelvi, szaknyelvi terminus technikusok keveredése) figyelhető meg. Nem könnyű egyértelműen eligazodni a különböző méretű és formájú, valamint szerkezetű és felépítésű hajótestek nevei között.

A hajóácsok – miként a Szentendre szigeti superok is – szerkezet szerint három alaptípust különböztettek meg:

a) elöl tőkés és hátul tőkés, vagyis, amikor elöl és hátul is függőleges tőkében végződik a hajótest;

b) elöl tőkés és hátul csapott. E típusnál a hajótest hátsó része vízszintes gerendában végződik, a feneke ehhez a gerendához hajlik fel;

c) elöl csapott és hátul is csapott, vagyis az orr és a fartőke is egy vízszintesen elhelyezett gerenda.

A *Somogy* című folyóirat olvasói közül föltehetően sokak körében ismert a realista magyar tájképfestészet kiemelkedő alakjának, Mészöly Gézának (1844–1887) *Balatoni halásztanya* című festménye, amely a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található. A rendkívüli hangulatú kép közepén, kissé jobbra, az előtérben klasszikus formájú, egyetlen fatörzsből kivájt, kimélyített, úgynevezett bődönhajók láthatók. Kevésbé ismert viszont egy másik festménye, a *Balatoni alkony*, melyen a bődönhajó mellett egy laposabb testű csónak is látható.

A vízi közlekedési eszközöknek ezen archaikus típusa az emberiség kultúrájának széles körben elterjedt eszköze. Mint ilyen, a vízhez kötődő foglalkozások számára nélkülözhetetlen, a magyar népi műveltségnek is ismert tárgya volt. Különböző típusainak, változatainak felbuk-
 kanását még az utóbbi

Mészöly Géza: *Balatoni alkony* (Magyar Nemzeti Galéria)

évtizedekben is dokumentálhatta a régészeti és a néprajzi kutatás. Az egyetlen főtörzsből kivájt hajótest készítését archaikusabb eljárás szerint még égetéssel is segítették. (Égetésre több leírás hivatkozik, néhányan azonban nem tartják valószínűnek.) A kimélyített vízi közlekedési eszközök egyetemes elterjedésűek, s feltételezhetően az egyik legkorábbi típus az emberiség történetében. Régészeti leletekben, de recens anyagban is egyaránt megtalálhatók a világ legkülönbözőbb tájain, s a tudományos kutatás Einbaum vagy Monoxylon névvel jelöli.

Hazai vizeinkről – így a Balatonról is – a legarchaikusabb változatokról úgy tudjuk, hogy többnyire tölgyfából készültek. A típus és változatai tehát egész Magyarországon ismertek, vidékenként eltérő megnevezésekkel. A Dunántúl egyes területein – mint például a Balatonon – *bödönhajó*nak (bodonhajónak) nevezték. A bödön- és bodonhajó szinonimaként jelentkezik, s minden esetben egyetlen főtörzsből vájt vízi járművet értettek alatta. A Balatonról e csónaktípusra az egyik legkorábbi utalást egy a *Tudományos Gyűjtemény*ben közzétett magánlevélben találunk: „A’ meszsze benlévő, nagy tölgy derekából vájott tsónakok úgy lászának a’ kék Balatonban, mint á repülő tsókák á levegőben.” (OLÁH, 1834, 61) Malonyai Dezsőnél kissé másképp olvasható: „Igen szép innen nézni a halászást; a messze bennlévő, nagy tölgyderekakból vájott csónakok /bodonhajó/ úgy látszanak a kék Balatonban, mint a repülő csókák a levegőben.” (MALONYAI, 1911, III, 8–9)

E méltán nevezetes és figyelmet érdemlő hajótestről írja Herman Ottó a halászok vízi járműveivel kapcsolatban: „Az egyik törzsalak a Balaton ‚bödönhajója’, mely mindig tűzzel is van vájva: a másik a folyókon dívó ‚csónyik’. A Balaton bödönhajója kétféle s mind a két alakja tölgyfából való; keresztmetszete szerint vastag körtealakú, orra hegyes, magasra felálló. [...] Ez magyarán mondva suta, mert a fara elkerekített; hossza 3 m – egy, legfőlebb két embernek való; a balatoni kishalász szer-
 számja, melynek egyetlen példányát csak Siófokon láttam. Repedező orrát ekkoron már pléh védte, illetőleg pléh akadályozta a víz benyomulását. Van első és hátulsó tatja és húzószöge.

A második alak a bödönhajó kiálló orral és vágó farral, mely sok esetben szintén felkunkorodik s ekkor ez a nevezetes járómű nagyon emlékeztet a tengermellék régi »mentő hajóira«, a melyek alma szelethez hasonlítottak, hogy soha föl ne borúlhassanak [...]. Ez 4 méteren túljár, négy halászt szerszámostól elbír s mély járása, szövetkezve a halászok ügyességével, mely valóban bámulatos, csendes vagy csak lengedező vízen megóvja a fölborúlástól. Igen ám; de az ú. n. nagy szerszám, t. i. az öreghalóval való halászat, kivált kissé habos vízen, egy bödönnel nem végezhető, mert legalább is nyolcz ember kell hozzá, ki egy bödönbe nem fér el; azonkívül tér is kell az öreghaló elhelyezésére [...]. Ezen úgy segítenek a bödönösök, hogy két hajót kötnek össze s ehhez képest van a hajó felvasalva, amint következik, természetesen az orrán kezdve: [...] a tatyvas, mely a bödön orrát az elrepedéstől óvja; [...] az első és második kötésvas, a melynél fogva két bödön összeköthető; [...] a húzószeg, a melybe az evedzót beakasztják, rendszerint három; [...] a habvető, egy rámás alkotmány, mely a habot visszaveti, mert megjegyzendő, hogy a bödön hasas volta mellett, habvető nélkül a víz igen könnyen benyomúlhatna. Ez a »magyar tenger« ősi vízijáromúve, mely manapság már letűnő félben van, hogy helyébe a laposfenekű hajó állhasson [...]» (HERMAN, 1887, 204–205)

A *hajó* és a *csónak* megnevezés már korábban is keveredve, bizonytalan szóhasználattal, illetve jelentéstartalommal tűnt fel. Egy 1789. november elejéről származó levélben olvasható: „Kevéssel azelőtt menének által a hajósok, s csak reggelre várattak vissza. Eszerint én a révházban vontam meg magamat, mely annyira tele volt, hogy több ember be nem férhetett volna; s búsan képzeltem el, mily hosszú fog lenni éjjelem, hol sem ágyat nem kaphattam, sem egészen átázott öltözetemen kívül egyéb ruhám nem volt. Végre megszántak az istenek, s valamely lármázás azt jelentette, hogy a hajósok visszajöttek. Csak másnap reggel akartak visszatérni, de leitatam lábokról, s megigérttem, hogy ha majd holnap visszajövök, ismét megitatom; – s égő fáklya mellett léptünk a hajóba. A legények danoltak, hátradültek, de szerelem nélkül s igen későre vették észre, hogy a csónakot farral hajtják előre. A közepe táján a víznek eloltották a fáklyát, mert különben az utat elvesztették volna; az inasom félelme, akinek nem lévén Horváthja, kihez siessen, szíve haldoklói kínokkal küzdött, végtére csakugyan eloszlott, – mert szerencsésen eljutánk a parthoz” – idézi Malonyai Dezső (Malonyai, 1911, III, 13–14).

Vajkai Aurél bödönhajóról szóló leírását – mely szinte összefoglalja korábbi ismereteinket – tanulságos teljes egészében idéznünk: „A balatoni halászok jellegzetes közlekedési eszköze a bödönhajó volt, amiről több régi híradásunk van, festményeken megörökítették, az újabb néprajzi irodalom (Herman Ottó, Jankó János) többször szóvá tette, de voltaképpen pontos leírását mindeddig senki sem adta. P. Horváth Ádám egyik versében (*Balatoni veszedelem*, 1789. június 23.) írja, hogy Tihany közelében délelőtt csendes időben egyetlen fatörzsből vajt kis csónakon hirtelen vihar érte el a vízen. A leírásból a bödönhajóra ismerünk. – A keszthelyi egykori halászcéh zászlajának címerén a halász a Balatonon bödönhajóból szigonyozza a halat. – A halászcéh korszáján is bödönhajós halászok láthatók. Mészöly Géza balatoni

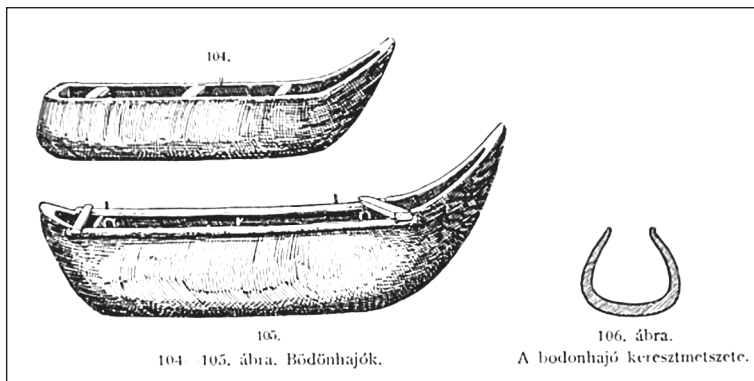
tárgyú festményein többször felbukkan a fatörzsből kivájt, két végén csúcsosan felfelé álló hajó.” (VAJKAI, 1964, 69–72)

A bődönhajót Herman Ottó is leírta halászati könyvében, azonkívül több, századunk elejéről származó fényképe található Malonyai könyvében. E hajók akkor még a tóban voltak. Jankó János gyűjtése idején, az 1890-es években még néhány kishalász használta, de általában a nagy halászszerzők kezelésével a Komáromban készült deszkahajók kiszorították – ahogy erről később még lesz szó. Herman Ottó a tihanyiaknak 1764-ből való halászkartikulusai alapján megállapította, hogy a tihanyiak régente maguk csinálták a hajót a félszigeten termett fából. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Herman Ottó, majd Jankó János könyvében közölt ábrák alig felelnek meg a valóságnak; az ott látható hajók inkább torzók, ugyanis túlságosan rövidek. Malonyai dunántúli kötete bemutat egy balatoni bődönhajót Balatonyörökről, az ott közölt hajó egyik csúcsos vége kétségtelenül erősen felfelé hajlik. A felvétel az 1900-as évek elején készülhetett. Jankó úgy írja, hogy a bődönhajó (a Balaton déli felében: bődönhajó, Vörsön: tölgyfacsonak) a Balaton mellékén az 1860-as évekig általános volt, s e hajókat Vörsön, a Kis-Balaton mellett készítették. Győrökön azonban már arról is tudtak, hogy Zsiden (a mai Várvölgyén), Kilitin pedig helyben is gyártották.

Jankó gyűjtésekor Vörsön tehát még szép számmal voltak bődönhajók, 1897-ben még kettőt készítettek a keszthelyieknek. Csak szaluval, tagyvágoval vájták, s ahol készítés közben rés, lyuk keletkezett, ott azt szurokkal, gyantával beöntötték, fadarabbal kifoltozták, végül konzerválás céljából vizes marhaganéval (marhatrágyával) kenték be.

A 20. század végén már csak néhány kishalász használta, s azóta a bődönhajók teljesen eltűntek. Sajnos múzeumainknak is csak szórványosan sikerült egy-egy példányt szerezni belőlük. A Balatoni Múzeumban található hajó 490 cm hosszú, ehhez képest elég alacsony: törzse mindössze 48 cm magas, s a csúcsos két vége sem hajlik túlságosan felfelé: 65 cm, illetve 80 cm magasra. Legnagyobb szélessége is csekély: 72–76 cm, a kivájt rész pedig még ennél is kevesebb: 34–40 cm. Belsejébe, a két vége felé rögzítésre, egy-egy odailló fatörzsszeletet erősítettek.

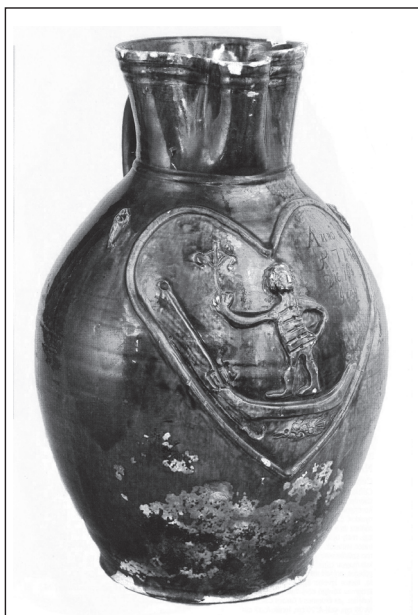
A kaposvári Rippl-Rónai Múzeumba Vörsről került be egy jászolnak átalakított, tehát mindkét végén lecsonkított, 290 cm-re lekurtított bődönhajó.

104 105. ábra. Bődönhajók.

106. ábra.
A bődönhajó keresztmetszete.

Balatoni bődönhajók, bődönhajók (Jankó, 1902, 104–106. ábra)

A keszthelyi halászcéh korsója
(NM 30149 – Csupor István, 2010)

De épp ezzel a megcsönkítással tanulságos képet kapunk a hajó pontos keresztmetszetéről. Ezek szerint a törzs fent lemetszett csónakörte formájú, legnagyobb szélessége 58 cm, a felső nyílása viszont meglehetősen szűk, mindössze 36 cm. Feneke vízszintes, azaz egyenes, 37 cm. Egészen alacsony, 38–43 cm magas hajó volt. A fatörzset feltűnően vékonyra vajták ki, mert mindössze 3–3,5 cm a falvastagsága. Egy másik, fatörzsből kivájt hajó Somogyegresről került a kaposvári múzeumba; ez azonban lapos végével különbözik a balatoni típustól. Meg kell még emlétenünk a bődönhajóhoz tartozó keskeny (13–20 cm) lapátú, egyetlen fából faragott evezőket. A lapát általában 60–80 cm, a nyél pedig 120–150 cm hosszú volt.

Megemlítendő, hogy Vajkai Aurélnak aktív veszprémi muzeológus korszakában már nem volt lehetősége bődönhajót a vízen látni, hiszen azok akkorra már végleg eltűntek a Balatonról. Használatukat ugyanis az 1880-as évektől rohamosan kiszorította a deszkahajó, a 19–20. század fordulójára pedig már csak egy-két pusztuló példány maradt.

Erre – a már hivatkozott forrásokon túl – Eötvös Károly is utalt a Balatonról szóló leírásában. (EÖTVÖS K., 1896, 583) És ezt az időszakot idézte föl Bertha Bulcsú

is írásában: „Az ősmódel a bődönhajó volt, melyet egyetlen hatalmas fatörzsből faragtak ki, s általában két halászt is elbírt szerszámostól. A partvidék őslakossága ilyen bődönhajókkal járta Sármellék, Vörs, valamint a Nagyberek mocsarait, nádasait. A bődönhajót érdekes módon még a múlt század végén is használták a balatoni halászok, pákászok.” (BERTHA, 1978, 81) Ilyenformán nem meglepő, hogy a használatból kiszorult vízi jármű dokumentálása céljából Bán Ferenc, egykori kádármesterrel 1963-ban elkészítette egy bődönhajó modelljét (a műtárgyra Rainer Pál történész–muzeológus volt szíves felhívni a figyelmem).

A tihanyi halászcéh-ház fészereiben, ahol a halászati eszközök kaptak helyet, ma is látható három, egykor helyben használatos, különböző típusú fahajó. Egy klasszikus

Halászcéh zászlója, bődönhajó-ábrázolással
(Jankó, 1902)

Balatoni bődönhajó, bodonhajó (Jankó, 1902, 104–106. ábra)

bődönhajó, melyet a balatoni halászok a 19. század végéig mint jellegzetes közlekedési eszközt használtak, s egy későbbi, ugyancsak egy fatörzsből vájít, valamint egy deszkából készült, újabb típusú deszka- vagy lentahajó. Szubjektív emlékként idézem föl, hogy ennek a mini-skanzennek a berendezésében az 1960-as évek közepén részt vehettem, miként erre S. Laczkovits Emőke is utalt: „1966-ban Erdélyi Zoltán és Gráfik Imre néprajzosok részvételével kiterjedt, háztartások rekonstruálására is alkalmas tárgygyűjtés folyt Tihanyban, amelynek eredményeként közel 200 db tárgyat leltároztak be. Valamennyi, a még ez évben megnyílt szabadtéri néprajzi múzeumban (halászcéh-ház, majd a parasztgazda háza) került.” (S. LACKOVITS, 1989, 86)

A klasszikus bődönhajók – mint arra már fentebb utaltunk – szinte kizárólag tölgyfából készültek, oldalaik enyhe görbülettel formáltak, a csónaktest vízzel érintkező felülete legömbölyített, orra ül, fara kissé felfelé ívelően hegyes. Minden bizonnyal e típust írta le Richard Bright (1789–1858) angol utazó is 1815-ös dunán-

A tihanyi skanzen halászcéh-ház fészérében kiállított hajótestek

A keszthelyi múzeum kiállításában látható bődönhajó (58.2233.1)

Opper Imre, Bödönhajó (1920 körül)

nevezés máshol is, vissza-visszatérően fölbukkant a legkülönbözőbb leírásokban, mint például Malonyai Dezsőnek a tihanyi halászbokrokról írt feljegyzésében: „A legnevezetesebb szervezet, mely napjainkig fennmaradt s amelynek csak a halászatot szabályozó törvény adta meg a halálos dőfést, mindenesetre a Balaton tükrébe benyuló Tihany félsziget tizes halászbokra volt, különösen abban az időben, amikor vízi járóműve még a bödön vala, az egy szál óriási tölgy törzséből részben még tűzben vajt *lélekvesztő*, tehát határozottan a legősibb alakzat.” (MALONYAI, 1912, IV, 40–41) Petánovics Katalin Gyenesdiás néprajzi leírása során a halászzal kapcsolatban pedig azt írta: „A halászathoz elengedhetetlen volt a csónak. A Balatonon az egy fából faragott, egyik vagy mindkét végén hegyes bödönhajót használták, amelyet a Keszthely környéki halászok bodonhajónak, keskenysége, bizonytalansága miatt *lélekvesztő*nek is neveztek. A 19. század hatvanas éveitől a nagyhalászatra alkalmasabb és gyorsabb deszkahajók kiszorították ezt a nehézkes járművet, és csak a kishalászok kezén maradt meg néhány. Sterlik József, gyenesdiási lakos 1904-ben egy bödönhajót ajándékozott a Balatoni Múzeumnak.” (http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/gyenesdias/gyenesdias_tortenete_I/pages/007_fejezetek_gyenesdias_neprajzabol.htm – letöltve 2018. augusztus 2.)

Szinte azonos hajótestet ábrázolt a Malonyai Dezső által közölt felvétel, melyet később képeslapként Mérei Ignác adott ki Keszthelyen. Felirata szerint: „Meszgyörök a Balaton mellett”. Az ábrázolt település ma Balatongyörök, mely korábbi nevét föltehetően onnan kapta, hogy lakói a halászat mellett elsősorban mészégetéssel foglalkoztak.

A magyar néprajzi szakirodalom a 19. századdal bezárólag több, e típusba sorolható vízi közlekedési eszköz használatáról adott hírt. Elsősorban mint a halászat-hoz kapcsolódó munkaeszközről, főként *bödönhajó* és/vagy *csónak* megnevezéssel.

túli utazása során: „A tavon a rendes hajózás általában kezdetleges csónakon történik. Egyetlen fatörzsből készül; nem ritkán ül bele egy személynél több. Veszélyes volta miatt *lélekvesztő*nek hívják. De a halászok azért át- és átszelik benne a legnagyobb szélességében is a tavat.” (Idézi ANTALFFY, 1975, 347; az útleírás legújabb kiadása: SZERECZ, 1970, 46) A lélekvesztő meg-

A leírások arról számolnak be, hogy később e hajótesteket felváltotta – különösen folyóvizeken – az egyre inkább előtérbe kerülő ladikok használata. Így a Balatonra vonatkozóan is azt olvashatjuk, hogy „Balaton-Füreden [...] meg lehetett állapítani, hogy az utolsó bődönhajó 1881-ben pusztult el; a bodonhajók kipuuszulásával a deszkavagy lentahajók kerültek forgalomba, s ezeket Komáromból hozták.”

Szécsi Margit és Nagy László csónakban, Szigligeten, 1959
(Koczogh Ákos felvétele, Kovács, 2018)

(JANKÓ, 1902, 313; HERMAN, 1887, 253–255; VISKI, 1932, 45–46) Azaz megjelentek és egyre terjedtek a bordákra épített, deszkafedésű hajótestek, a kisebb csónakok és a nagyobb halászhajók, dereglyék, s ezek váltották fel a régebbi bődönhajókat.

Az újabb vízijármű-típusok kapcsán ki kell térnünk a *ladikokra*. Solymos Ede szerint: „A magyar Dunán a ladikoknak három fő típusát találjuk meg: osztrák, apatini és helyi formák. [...] Az egyes típusokon belül meg kell különböztetnünk a nagyhálós ladikokat a kishalász ladikoktól.” (SOLYMOS, 1965, 67) A helyi formák kapcsán megjegyzi, hogy azok nem egységeseek, s többnyire tompa orrúak. Készítőik asztalosok, hajóácsok vagy maguk a halászok. A Balatonon ezek köréből a győri és a komáromi hajóácsok közvetítésével az úgynevezett felső-dunai (osztrák típusú) változatokkal találkozunk, melyek azonban nem igazán honosodtak meg. Ezért is nem meglepő, hogy a Balaton nagy festőinél (például Egry József) szinte alig találkozunk ladikábrázolással. Erről győz meg Tóth Csaba nemrégiben megjelent írása is (Tóth, 2018).

Hazai vizeinken a ladikok elterjedése főként a halászokhoz köthető. E többnyire lapos orrú, és lapos farú, evezőkkel hajtott vízijárművek megnevezésére, ritkábban a csónak, gyakrabban és általánosabban a *ladik* kifejezést használják. Mindent egybevetve a ladikoknak – csakúgy, mint általában a fából készült hajótesteknek – szerkezetileg, alakilag/formailag három fő típusát különböztethetjük meg:

a) a Felső-Dunán, megközelítően Dunapentele vonaláig az ún. osztrák ladikokat használták. Ezek 7–12 m hosszúak, hegyes orrúak, kissé csapott farúak voltak. Hátrányuk, hogy fenyődeszkából faszöggel készültek, s nagyobb terhet nem bírtak el;

b) Dunapenteletől lefelé, az ún. apatini típus volt az általános. Ezek hossza 9 m, a fenék 95 cm, felfelé szélesedik, s a perem magasságában 130 cm széles. Elöl és

hátral egyformán hegyes, felhajló végű. Tölgyfából készült, két-három gúzzsal rögzíthető evezője volt, de olyan elhelyezésben, hogy párosan nem lehetett használni;

c) a Tisza mentén a mindkét végén egyenes, csapott végű ladikokat használták.

Más tavainkon, például a Velencei- és a Fertő-tavon, s főként a Tisza-tavon – miként arról a néprajzi szakirodalom beszámol – a halászok körében általános lett a ladikok használata. E tekintetben tehát a Malonyai Dezső Füreddel kapcsolatban olvasható szóhasználatának értelmezése akár kérdéses is lehet, talán inkább hangulatjelző szerepben áll a kifejezés: „Gyakran az itt mulató társaság éjszaka, fáklyavilágnál, bé szokott ladikázni jó messze, sokszor Tihanyig is, a Balatonba, mely közben a vízen tűzijátékok adatnak és az, a kívülről szemlélőknek, szép mulatsággal szolgál.” (MALONYAI, 1911, III, 10)

Végezetül meg kell említenünk, hogy az egy fából készült csónakok kifaragása, ha nem is tartozott a különleges kézügyességet kívánó és nehezen elsajátítható munkák közé, de mégis szükség volt e téren is egyfajta sajátos jártasságra, képességre, de leginkább gyakorlatra a mestereknek.

A Balaton déli partjának leghíresebb bődönhajó-készítőközpontja – ezt több forrás egybehangzó adatai mutatják, például Jankó János balatonmelléki monográfiája, illetve több visszaemlékezés is – Vörs volt. Az ország más vidékéről is ismerünk olyan tudósítást, miszerint: „[...] némelyik faluban valóságos mesterei akadtak a hajókészítésnek, akik tavasszal négyet-ötöt egymás után kötve úsztattak a szomszédos vagy távolabbi községekbe, s jó árért adtak túl rajta.” (BALASSA, 1975, 70) Zákonyi Ferenc kutatásaiból is úgy tudjuk, hogy a bődönhajó lényegében „[...] 1862-ig kizárólagos vízi járműve volt a balatoni halászoknak Fennmaradt, hogy a keszthelyi halászok számára Szabó János készítette az utolsó bődönhajókat, 1897-ben, Vörsön. Fő hajókészítő központ volt tehát Vörs, illetve később Kiliti. Itt kisebb, egy-két személyes hajók készültek, míg Vörsön nagyobbak. A leletként őrzött balatoni bődönhajók hossza általában 320–575 cm közötti, de bizonyos jelek utalnak arra is, hogy a 16–17. századi Balatonon 12 m-t meghaladó hosszúságú és kb. 1,5 m magas hajók is léteztek, s ezekkel katonai csapatokat is szállítottak, például a törökök, Fonyód várának ostromához. A későbbiekben a kisméretű bődönhajók stabilitásának és biztonságának növelésére kitalálták az ún. »kötött hajót«. A kötött hajó gerendákkal összefogott és a gerendák tetején ledeszkázott két bődönhajó volt, amit ma katamaránnak neveznénk. 1848-ban a tihanyi halászok – Horváth Bálint tudósítása szerint – még úgymond »kettős csónakocskáról« halászták a gardát.” (Lásd <http://www.balatonihalaszat.hu/tort.html> – letöltve 2018. augusztus 2.)

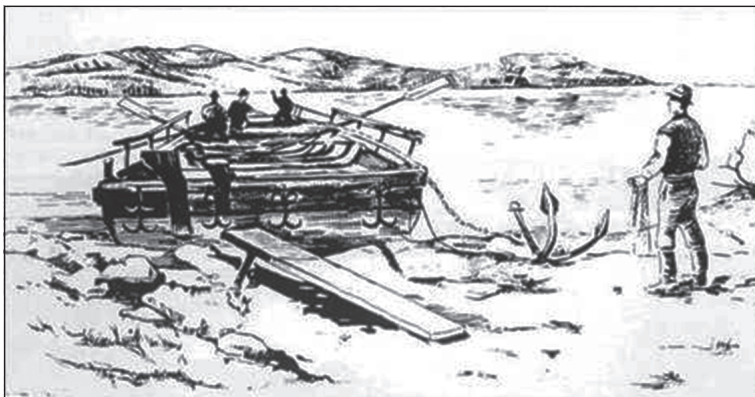
A nagyobb méretű hajókat, azaz a dereglyéket, illetve a speciális hajótesteket – mint például a kompokat – már inkább hajóépítő mesteremberek (ahogy általánosságban nevezték őket), a hajóácsok, illetve a superok készítették. A *Magyar Néprajzi Lexikon* (K. Kovács László) címszava szerint a „dereglye: elsősorban teherszállításra használt, széles, lapos fenekű, mindkét végén csapott, alacsony építésű vízi jármű. Mérete változó volt, rendszerint a szállítandó teherhez igazodott: 2–4 m széles és 6–8, sőt 20 m hosszú is lehetett. A szállított anyag szerint többféle neve volt

[...]. A dereglyéket fenyődeszkából készítették.” A néprajzi szakirodalom mellett a dereglyének, a Balatonon halászhajóként való használata, említése szépirodalmi forrásban – Margittay Rikárd tollából – is föltűnt: „A gőzhajó a két említett helyen kívül sehol sem köthetett ki, hanem horgonyt kellett vetnie a kellő mélységű vízben, onnan csónakon vitték ki a partra a kirándulókat. Tihanyi kirándulásokon, amikor szívességből egyet került a gőzös, előre halászdereglyéket rendeltünk, hogy ezek a fenékköveken kárt ne szenvedjenek, a kirándulókat pedig ne kelljen ölben kicipelni.” (MARGITTAY, 1943, 9)

A szántódi rév kompja, háttérben a tihanyi félsziget
(Malonyai, 1912, IV. köt., 83. kép)

A kompokkal, komphajókkal kapcsolatos legkorábbi adataink a balatoni révek történetéhez kapcsolódnak. Zákonyi Ferenc a legnevesebb, s egyben legforgalmasabb rév történetét önálló kötetben foglalta össze. Anélkül, hogy a balatoni révek történetét – tanulmányunk kereteit szétfeszítve – részletesebben bemutatnánk, főként a hajótestekre vonatkozó adatokat érdemes fölledézni. Sajnálatos, hogy a középkori oklevelek – miközben megemlítik az átkelőket, a révhelyeket, a révek helyét – még csak utalásokat sem tettek a hajótestekre. Zákonyi Ferenc föltételezte, hogy a halászok: „Valószínű, hogy ezen minőségükben – mint vízenjáró emberek – a révészi szolgálót is ellátták, és kötött hajókkal vagy bödönhajókkal szállították az árut és az átkelni szándékozó személyeket.” (ZÁKONYI, 1981, 17) Zákonyi szerint egy 1562-ből származó levéltári forrás számadáskönyvi adatai alapján feltételezhető, hogy a hajókészítés helyben történt: „A révészkedéshez szükséges dereglyéket ez időig a tihanyi apátság erdeiben kitermelt fákból készítették az apátság mesteremberei, s miután azok továbbra is a tihanyi vár védelmében álltak, a hajók valahol a félszigeten készülhettek, a már parlagon hagyott, lakatlan Szántód mögötti erdőben kitermelt és a szoroson átszállított faanyagból. [...] feltehetően a Tihanyban állomásozó révhajók keltek át kellemő körületek után a zamárdi partrészre, ott

Révészek dereglyéje a szántódi révben (Zákonyi, 1981, 13. kép)

történt a hajókba való berakodás, majd a zamárdiak húzták át evezővel, vitorlával a hajókat a Tihanyi-félsziget déli csúcsához.” (ZÁKONYI, 1981, 23–24)

Zákonyi Ferenc jól adatolt feldolgozásából kiderül az is, hogy az apátság, majd később a királyi kamara vagy a megyék kezelték a réveket, s biztosították az átkelest – kisebb-nagyobb eltérésekkel így volt ez századokon keresztül. A 18. századból Bél Mátyás országleírásából idézte: „Mert szoktak ugyan egymáshoz erősített ladi-
kokkal átleni, de ezek a kicsiny evezős hajók alig elegendők egynéhány embernek átszállítására és bizonyos, hogy rendes teherszállításra még kevésbé alkalmasak.” (ZÁKONYI, 1981, 35) Az apátság által kezelt rév korszakáról pedig a következőket olvashatjuk: „A révek között ekkor közlekedő úszó járművek tehát nem voltak mások, mint egy hatalmas tölgyfatörzsből kivájt bodob-, vagy bődönhajók, amelyek egészen a múlt század hatvanas évéig forgalomban voltak a tavon Nagyobb dereglyéről a korabeli írás nem is tesz említést.” (ZÁKONYI, 1981, 36) Egy neves francia természet-
tudós 1818-ban járt a Balatonnál, és Tihanyba eljutván megörökítette a révátkelést: „Miután végig tekintettem ezeken a hegyeken, tovább folytattam az utamat a tavon át. A hegy déli részén egy révhajó van, amely naponként többször kel át. Több elég nagy kocsit és utast képes felvenni. Vitorla hajtja, és ha kedvez a szél egy órán belül át lehet kelni; amikor azonban én mentem rajta, kis ellenszél volt, s két óránál is többre került, amíg a másik partra értünk. A tó erősen hullámozott és igazi kis tenger benyo-
mását keltette.” (ZÁKO-
NYI, 1981, 38)

A királyi kamara révhasználati időszakából úgy tudjuk, hogy „a szántódi és a tihanyi parton [...] két külön révészgazda működött, külön-külön hajókkal. [...] két révészgazda (naut) és nyolc révészlegény (famulus naut) [...], és

A szántódi komp. A háttérben a Tihanyi-félsziget
(Malonyai, 1911, III. köt., 10. kép)

négy evezővel hajtott hajót emlegetnek az egykorú források.” (ZÁKONYI, 1981, 49) Egy magyar utazónak a *Tudományos Gyűjtemény*ben közzétett, 1818-ból származó feljegyzésből az akkor használatos révhajó teherbíró képességéről kapunk hű leírást: „[...] mindnyájan fölrakodtunk a hajóra, amelyen mindenestül valami 35 ember, 5 parasztkocsi, 1 hintó és 12 lovak voltak.” (ZÁKONYI, 1981, 65)

Sági Jánosnak, a keszthelyi múzeum igazgatójának 1902-ben megjelent útikönyvében olvashatunk érdekes és pontos megfigyeléseket tartalmazó részleteket a szántódi-tihanyi révközlekedésről: „A komp nagy, nehézkes jármű, 4 kocsi s több ember megfér rajta. Hatalmas evezőkkel 4 ember viszi előbbre. Az utasok kövekből, ágakból összehányt mólón szállnak be. A kompot jó időben 20 perc alatt, hullámokban 45 perc alatt hajtják át. Gyalogemberek kisebb csónakokon jutnak a túlsó partra.

A révközlekedés élénk. A somogyi oldal közönsége itt kél át a vásárookra, mert így óriási kerülőt takarít meg. [...] Többször megtörténik, hogy az utasok azonnal átkelni nem tudnak, mert a legények a komppal már áteveztek. Addig is a révcárdában várakozunk, ahol italokat mérnek, de ételt nem szolgálnak fel. Nagyon érdekes a révcárdásné miként jelzi a túlsó parton veszteglő révésznak, hogy az utasok szállítása végett át kell jönniük: Szalmát keresgél elő. Ha a kompra van szükség, két-, ha gyalogutas részére csónak kell, egy szalmahatárt alakít. Ezeket meggyújtja. Nappal a füst, éjjel a láng figyelmezteti a legényeket. Ez az eljárás persze meglehetősen nehézkes. Ha köd vagy eső van, a füstöt, a lángot nem látják; a szél a füstöt a földre veti.” (SÁGI, 1902., 274–277)

Eltekintve a Zákonyi Ferenc által részletezett révtörténet további kronológiai adataitól, a két utolsó, hagyományos komp használatával kapcsolatos leírás megerősíti az előbbieket: „A ‚Selymes’ nevű hajót, amely Siófokon készült, 1915-ben kiselejtezték. Ennek mintájára ugyanolyan nagyságban egy másikat készítettek Győrben. Ha a hajókat javítani kellett, a nagy javításokat Brella Ferenc tihanyi ácsmester végezte el. A kisebb javításokat maguk a révészek végezték.

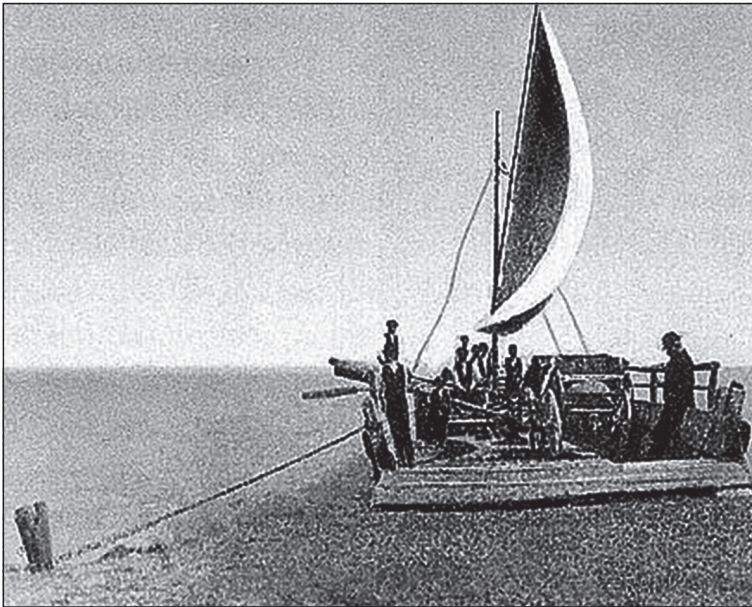
A nagy hajóval fél óra alatt értek át csendes időben, de erős hullámmásban két-három óra is kellett. Sokszor levitt bennünket a szél, akkor a sekély vízben kiszálltunk és úgy toltuk fel a kikötőbe. Orral indultak mindig és a másik kikötőnél megfordultak. A komp faránál lecsapható kapu volt, azon keresztül jártak ki. Maga a kikötő töltés volt cölöpszegéllyel, melynek közét rőzsével fonták ki és földdel töltötték be.

Az egyik partról a másikra füstjelekkel hívták át a révészeket. Ha két füstjel volt, akkor a nagyhajóval kellett menni, a kishajóra csak egy füstjel szolgált. Rossz időben is jeleztek, de akkor az asszonyok szárazabb dolgot raktak a tűzre. A tüzet nádtörmeléből rakták. Külön füstjele volt a tihanyi apátnak, ilyenkor három tűzből füstöltek, akkor aztán kellett ám nagyon sietni. Ezt a három füstjelet a jószágkormányzó is megkapta. Akkor húzták az evezőt, de keményen.

A hajózásra egy nagyhajó és két ladik szolgált. A nagyhajónak más neve nem volt. Belefért öt kocsi meg öt pár ló, vagy 19 db szarvasmarha. Kisebbeckből 20 darab is. Ember megállt rajta, vagy 100 is. A hajóknak hegyes orra volt és lapos vége. Hat evezővel hajtották. Négy pad volt benne, azon ültek az evezősök. Az evező hossza a tollával együtt 4 méter volt. Tölgyfából készült, tollával együtt. Maguk a révészek csinálták az uradalmi asztalosműhelyben. [...]

A nagyhajó 20 méter hosszú volt. Közepén egyetlen vastag gerenda, az ‚életgerenda’ húzódott, ahhoz kapcsolódtak a két szélén és az alján az ‚oldalgerendák’. A padlózat kettős fenekű volt, fenyődeszkából készült, míg az életgerenda és az oldaltámasztó gerendák mind tölgyfából. Az oldalán hatalmas fenyődeszkák húzódtak. Ezeket borították rá az oldalgerendákra. [...] a farán két vastag oszlop tartotta a ‚fartót’, közöttük volt a kapu. Az oszlopokat ‚fartóbikának’ nevezték. Az orrán ismét egy erős, vastag keményfa oszlopba szaladtak össze az oldaldeszkák. Ez volt az, orrbika’. Ez előtt állt a hatodik számú legény, aki a kikötő-kötelet és a macskát is kezelte.

A „fartőbikák” között feküdt a „kapu”, amit a révészgazda kezel az első legény segítségével. Az oldalgerendákból felfelé támasztókorlátok nyúltak, ezeknek támaszkodtak az álló utasok a komp fala mellett. Ha nem kocsit, vagy állatokat szállítottak, hanem

A szántódi komp indul Tihany felé (Malonyai, 1911, III. köt., 11. kép)

csak embereket, akkor mozgatható padokat helyeztek a hajóba az utasok részére. Feltűnhet a figyelmes olvasónak, hogy a nagyhajó méreteire vonatkozólag kétféle adatot is láthat. A század eleji leírásoknál 15 m hosszú a dereglye és 4 m széles. Most viszont az utolsó hajónál 20 m hosszú és 6 m széles. Valóban az volt. Többször is visszakérdeztem adatszolgáltatóimat és mindig ugyanazt a választ kaptam. Három sorban álló kocsikát nem lehetett volna 4 méter széles hajóban elhelyezni, csak a 6 méteresben. [...] A nagy hajónak volt vitorlája is, amit kedvező szél esetén feszítettek ki. Érdekes, hogy a vitorlás dereglyét mennyiszor emlegetik a leírások, úgy látszik gyakran és jó eredménnyel használták.” (ZÁKONYI, 1981, 123–124, 126. – A vitorla használatát a hajóvontatás néprajzi kutatása során magam is dokumentálni tudtam.)

Mára már e hagyományos fahajók szinte teljesen eltűnnek a Balatonról. Hejlyüket, szerepüket a különböző műanyag- és fémtestű, eltérő alakú és méretű vízi járművek (csónakok, kajakok, kenuk, főként vitorlások, gőz-, illetve motoros hajók, komphajók) vették át. Kétségtelenül korszerűbbek, praktikusabbak, hatékonyabbak, de – különösen a nagyobb méretűek – nem föltétlenül hangulatosabbak. (Ezt igazolja – az eredendően környezetvédelmi okok miatt – kitiltott motorcsónakok példája is.)

csak embereket, akkor mozgatható padokat helyeztek a hajóba az utasok részére.

Feltűnhet a figyelmes olvasónak, hogy a nagyhajó méreteire vonatkozólag kétféle adatot is láthat. A század eleji leírásoknál 15 m hosszú a dereglye és 4 m széles. Most viszont az utolsó hajónál 20 m hosszú és 6 m széles. Valóban az volt. Többször is visszakérdeztem adatszolgáltatóimat és mindig ugyanazt a választ kaptam. Három sorban álló kocsikát nem lehetett volna 4

Szakirodalom

- ANTALFFY Gyula 1975 *Így utaztunk hajdanában*, Budapest
- BALASSA Iván 1975 *Lápok, falvak, emberek*, Budapest
- BALASSA M. Iván 1979 *Bödönhajó Őcsényből*, Téka, Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 3. sz. 4.
- BENKŐ Lóránd (főszerk.) 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, II*, Budapest
- BERTHA Bulcsú 1978 *Baltoni évtizedek*, Budapest
- BETKOWSKI Jenő 1968 *A tiszai fahajók építése, javítása, népe*, Szolnok
- CSERMÁK Géza 1956 *A magyar hajózás múltjából*, Budapest
- CSUPOR István 2010 *Céhes kerámiák / Guild Pottery*, Budapest, Néprajzi Múzeum, 85. oldal leírás és kép (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 16. Catalogi Musei Ethnographiae)
- EÖTVÖS Károly 1896 *A Balaton tava*, in *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben, Magyarországnak, IV. Dunántúl*, Budapest, 577–600.
- GRÁFIK Imre 1971 *Szállítás és közlekedés Szentendre szigetén*, Néprajzi Közlemények XV/1–4.
1983 *A magyarországi fahajózás*, Néprajzi Közlemények XXVI/1–4.
1983a *Fából faragott csónakok*, Dunatáj, 2, 52–61.
1993 *Bödönhajók, fatörzsből vájt csónakok*, Ethnographia, CIV, 1, 373–393.
2001 *Vízi közlekedés és szállítás*, in *Magyar néprajz, II, Gazdálkodás*, főszerk. PALÁDI-KOVÁCS Attila, Budapest, 974–1020.
2008 *Céhemlékek – Guild Relics*, A Néprajzi Múzeum műtárgykatalógusai – Catalogi Musei Ethnographiae 12, Budapest, Néprajzi Múzeum
- HERMAN Ottó 1887 *A magyar halászat könyve*, Budapest
- JANKÓ János 1902 *A Balaton-melléki lakosság néprajza*, Budapest
- JUHÁSZ Antal 1962 *A tiszai tutajozás és a szegedi super-mesterség*, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1960–1962, 117–146.
- KECSKÉS László 1978 *Komáromi mesterségek*, Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó
- MAGYAR Kálmán 1973 *Előzetes jelentés a Barcsi bödönhajó feltárásáról*, Somogyi Múzeumok Közleményei I, 357–362.
- MALONYAI Dezső 1911 *A Magyar nép művészete, III, A balatonfelvidéki Magyar pásztornép művészete*, Budapest
1912 *A magyar nép művészete, IV, A dunántúli magyar nép művészete*, Budapest
- MARGITTAY Rikárd 1943 *Balaton. Tájak – emberek*, Budapest
- OLÁH János 1834 *Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben*, Tudományos Gyűjtemény, 1/51–96.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.) 1977/1979 *Magyar Néprajzi Lexikon, I–II*, Budapest
- PALÁDI-KOVÁCS Attila 2017 *Szállítás csónakon a magyar Dunatájon. Bödönhajó, csónak, ladik, de-reglye*, in *Víz, ember, örökség. Tanulmányok az 50 éve született Solymos Ede tiszteletére*, szerk. KOTHENCZ Kelemen, Baja, 143–158.
- PETÁNOVICS Katalin 2007 *Fejezetek Gyenesdiás néprajzából*, in *Gyenesdiás Nagyközség Monográfiája, I. Gyenesdiás története*, szerk. MOLNÁR András–GÁL Lajos, Gyenesdiás, 2007, 285–361.
- SÁGI János 1902 *A Balaton írásban és képben*, Keszthely
- S. LACKOVITS Emőke 1989 *A néprajzi kutatások története Veszprém megyében*, in *Néprajz a magyar múzeumokban*, szerk. SELMECZI Kovács Attila–SZABÓ László, Budapest–Szolnok, 79–96.
- SOLYMOS Ede 1960 *Adatok a Fehér-Körös halászatához*, Gyula
1965 *Dunai halászat. Népi halászat a magyar Dunán*, Budapest
- SZERECZ Imre (vál., ford. és bev.) 1970 *Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815*, Veszprém
- TÓTH Csaba 2018 „A Balatonnak nincs hétköznapja...” *A Balaton és a vasi képzőművészek, I*, Vasi Szemle LXXII. 4, 431–451.
- VAJKAI Aurél 1964 *Balatonmellék*, Budapest
- VISKY Károly 1932 *Tihany őshalászata*, Néprajzi Értesítő, XXIV, 37–54.
- ZÁKONYI Ferenc 1981 *A szántódi rév története*, SIOTOUR

Gyógyfürdő- és ásványvíztörvény a '20-as években

Magyarország vizekben gazdag ország volt mindig, így aligha meglepő, hogy a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk már szabályozta a gyógyfürdőügyünket is. E törvény azonban a századfordulóra túlhaladottá vált, Széll Kálmán miniszterelnök hiába próbálta meg keresztülvinni a módosítását. A trianoni békekötés hamarosan teljesen új helyzetet teremtett. Írásunkban a gyógyfürdőről, az éghajlati gyógyintézetekről, a gyógyhelyekről, az üdülőlőhelyekről és az ásvány- és gyógyvízforrásokról szóló 1929. évi XVI. törvénycikk és indoklása alapján mutatjuk be a Horthy-kori szabályozás új céljait és alapelveit.

A magyar „birodalomban” 224 gyógyfürdő volt 1913-ban, a trianoni békekötést követően ebből – egy 1926-os adat szerint – mindössze 63 maradt. Gyógyfürdőink, éghajlati gyógyintézeteink és üdülőlőhelyeink közül azokat veszítettük el, amelyek felé irányult az idegenforgalmunk túlnyomó része a háborút megelőzően. Világfürdőinket elvették. Ráadásul a háború előtt, a későbbi Csonka-Magyarország területén a külföldi fürdővendégek száma fokozatosan csökkent, egyrészt fürdőügyünk fejletlensége, másrészt fürdőink drágasága következtében. Trianon után megcsappant az ásványvízkivitelünk is, egyedül keserűvízexportunk maradt jelentős (1927-ben 30 583 mázsa), ezzel szemben más ásványvizek behozatala fokozatosan nőni kezdett.

Artézi fúrások az Alföldön

A Bethlen-kormány felismerte: az ország fizetési mérlegét tekintve kiemelkedő jelentőségű a hazai idegenforgalom fejlesztése. A megmaradt ásványvizeink kellő kihasználása mellett hatásos gyógyfürdőfejlesztés alapja vehető meg. Az akkoriban végzett artézi fúrások reményt nyújtottak arra, hogy az Alföld mélyén rejtőző természeti kincsekkel jelentősen gyarapodni fog ásvány- és gyógyvizeink száma. Hajdúszoboszlón is hévizet találtak. Alig volt olyan külföldi ásványvíz, amelyet hazai ásványvízzel nem lehetett pótolni, csakhogy ásványvizeink jelentős része akkoriban még csak helyi használatra szolgált vagy kihasználatlanul folyt el.

Sokkal szomorúbb képet mutatott éghajlati gyógyhelyeink száma: 28 magaslati gyógyhelyünk közül csupán kettő maradt a trianoni Magyarországon. E szubalpin éghajlatú (tengerszint felett 400–1000 méterre fekvő) és külföldi vendégforgalommal rendelkező helyek egyike Lillafüred, a másik a Budapest területén fekvő Svábhegy volt, ezenkívül még Mátrafüredben láttak fejlesztési lehetőséget a törvényhozók. Igen nagy jelentőséget tulajdonítottak ezek gyógyhellyé fejlesztésének, mivel a főrőhelyek hiánya külföldi éghajlati gyógyhelyek látogatására kényszerítette a vendégeket.

Nyerészkedő intézmények – egészségügyi intézmények

Az intézményfejlesztést különösen a tőkehiány hátráltatta, a korabeli közfelfogás ugyanis a fürdő-, gyógy- és ásványvízüzemeket elsősorban nyerészkedő magánvállalkozásoknak, és nem egészségügyi intézményeknek tartotta. Kisajátítási jog hiányában a környező földbirtokosok kihasználták e vállalatok kényszerhelyzetét, aránytalanul magas vételárat illetve haszonrészesedést követeltek, vagy megakadályozták a legegységesebb közművek (csatornázás, világítás) kiépítését. Területükre a fürdővendégeket nem engedték be, így azok a fürdőépületbe szorultak, és mivel a kívánatos üdülést nem találták meg (például az orvos által előírt egészségügyi sétákat nem tehették meg), inkább külföldi intézményeket kerestek fel. Különösen a Balaton mellett volt probléma, hogy a községek bevételének legnagyobb részét a fürdővendégek, illetve az üdülők által lakott épületek (villatulajdonosok) adója szolgáltatta. Ebből azonban a különálló nyaralótelepnek semmit sem juttattak, amit például a község belterületén a közvilágítás kiépítésére fordíthattak volna. A csekély befogadóképességű intézmények képtelenek voltak nagyobb idegenfogalmat lebonyolítani a fürdőidény rövid tartama alatt, a téli idény bevezetése viszont csarnokok, télikeretek építését követelte meg volna. Tőkeszegénységük miatt ásvány- és gyógyvízüzemeink is képtelenek voltak a forrást foglalni, illetve nem tudták a víz kitermeléséhez szükséges berendezéseket sem beszerezni.

A szemlélet megváltoztatása

A szemléletváltást az 1929. évi XVI. törvénycikk hozta meg. Ennek új, gyógyvízzel vagy forrástermékkel gyógyító gyógyfürdők, folyó vagy tóvizet gyógyításra használó vízgyógyintézetek, éghajlati tényezők (légnyomás, levegő tisztasága és víztartalma, általános hőmérséklet, légáramlatok, fénybehatás) igénybevételevel gyógyító éghajlati gyógyintézetek, továbbá új, az egészség megelőző védelmét szolgáló, az év nagy részét zárt helyen töltő városi lakosok tiszta levegőn való pihenését biztosító üdülőhelyek létesítése, illetve a meglévő intézmények befogadóképességének a növelése volt a célja. Hasonló volt az ásvány- és gyógyvizek tekintetében is a szempontja. A gyógyfürdőknél és gyógyintézeteknél gyógyító eszközöket használó orvost kellett alkalmazni, az intézményeket csak a népjóléti és munkaügyi miniszter engedélyével lehetett megnyitni. A miniszternek az Országos Forrás- és Fürdőügyi Bizottság volt az indítványozó és véleményező szerve.

A törvény közigazgatási szervet adott a környező településnek, azaz gyógyhelyet lehetett létesíteni a minisztertanács engedélyével. A gyógyhely a gyógyfürdőből (éghajlati gyógyintézetből) és a környező területből állt, tehát akár több szomszédos község területe is részben vagy egészben a részévé vált. A gyógyhelyen hatósági biztos működött, aki a közegészségügy, a közrend, a közcsend, a közérkölciség és a közbiztonság felett őrködött. Felügyelte azt is, hogy az indokolt mértéket ne ha-

ladják meg a lakás, az élelmezés és az egyéb szükségleti cikkek árai. Gyógyhelyen gyógyhelyi hivatalos orvost jelöltek ki. A gyógyhely ügyeinek intézésére gyógyhelyi bizottságot kellett alakítani, amely képviselte a hely érdekeit, illetve beszedte és felhasználta annak jövedelmeit. Bizonyos feltételek mellett a helybeli fürdőegyesület is elláthatta a bizottság feladatait. A gyógyhellyé nyilvánítás legfontosabb következménye az volt, hogy gyógyhelyi díjat lehetett szedni, a községi pótagó 30%–50%-át pedig a bizottság részére közegészségi, útépitési és fenntartási, világítási, köztisztasági, szépítési célokra kellett kifizetni. Új gyógyfürdők, éghajlati gyógyintézetek, ásványvíz- és gyógyvízforrások üzembe helyezésére pedig a vállalkozónak húsz évre adómentességet lehetett adni. Ha a gyógyhely közérdekű (vízvezetéki, csatornázási, talajvíz-elvezetési, világítási, partrendező, parkozási és fürdőház-építési) munkáinak elvégzését a gyógyhely jövedelme (gyógyhelyi díj és községi pótagó-részesedés) nem fedezte, akkor a gyógyhelyen lévő ingatlanok tulajdonosaiból – már akkor is, ha csak a többségük kívánta – érdekeltségi kör jöhetett létre. A kereskedelemügyi miniszternek posta- és táviróállomásokkal kellett ellátnia a gyógyhelyeket.

A védőövek

A gyógyhely védelmében a törvény belső és külső védőöv megállapítására adott lehetőséget. A belső védőövnek az volt a célja, hogy mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi üzem a gyógyhelylátogatók gyógyulási feltételeit, nyugalmaát ne zavarja. Ugyanis sok gyógyfürdő (éghajlati gyógyintézet) működését bénította meg, hogy közelében istállógazdaságot helyeztek el. Ekkortól viszont a belső védőöv területén üzem csak akkor működhetett, ha azt a hatóság engedélyezte. A külső védőöv határain belül a gazdasági művelési módot megváltoztatni nem lehetett, vagy épp ellenkezőleg: szükség esetén meg kellett változtatni a gyógyfürdő (éghajlati gyógyintézet) érdekében. Például halastavak létesítése elriaszthatta volna a vendégeket a szúnyoginvázió miatt. Különösen a Balaton-part somogyi részének fürdőinél volt probléma az ivóvízellátás mellett a környező árnyas erdők hiánya. Így a törvény az alföldi erdő telepítéséről és a fásításokról szóló 1923. évi XIX. törvénycikket rendelte alkalmazni, úgy, hogy mind a külső, mind a belső védőöv területén a silány legelőket vagy egyéb gyenge termőerejű területeket és a vízmosásokat be kellett erdősíteni, az orvosi rendeletre előírt séták céljára pedig a külső védőöv területén gyalogutakat kellett kihasítani.

A mesterséges ásványvizek tilalma

Az ásványvizeket a rendes víztől eltérő vegyi összetételük, fizikai tulajdonságaik (hőmérséklet, nyomás, felhajtó erő) és geológiai eredetük különböztetik meg, közülük a gyógyító erővel rendelkezők a gyógyvizek. A törvény az ásványvíz és a

gyógyvíz elnevezés használatát és e vizek forgalomba hozatalát a népjóléti és munkaügyi miniszter engedélyéhez kötötte, mesterséges ásványvíz készítését és forgalomba hozatalát pedig nem (illetve csak az ilyen üzemek felszámolásáig) engedte meg. Az ásványvíz nem vált mesterségesé, ha szénsavval telítették vagy a színesedés elkerülése végett vastalanítva lett, e tényeket azonban a palackokon jelölni kellett. Az ásvány- és gyógyvízforrás védelmére forrásvédterületet lehetett megállapítani, ahol ásást és fúrást csak a bányahatóság engedélyével lehetett kezdeni. Ugyanúgy, ahogy új gyógyfürdő létesítése érdekében ingatlanokat lehetett kisajátítani, kisajátítható volt az az ásvány- és gyógyvízforrás is, amelynek vizét felhasználás nélkül engedték elfolyni. Aki pedig a törvény rendelkezéseit súlyosabban megsértette, vétséget követett el, és három hónapig terjedhető fogház volt a büntetése. A törvény büntette többek között azt is, aki az ásványvíz vagy gyógyvíz forrásába tisztátlan vagy egyéb undort keltő tárgyat akár csak megkísérelt beletenni.

A kerettörvény

Az 1929. évi XVI. törvénycikk csak alapelveket rögzített az általa szabályozott intézmények sokfélesége miatt, elfogadását követően számos miniszteri rendelet tette közzé a részletszabályokat. A törvény úttörő volt a tekintetben, hogy a magyar fürdő- és ásványvízügyet közegészségügyi kérdéssé tette, így a célhoz anyagi eszközöket is rendelt. A Bethlen-kormány helyesen értette meg az idegenfogalom jelentőségét, adóssága maradt viszont egy átfogó turisztikai törvény megalkotása. Ne feledjük, hogy akkoriban Szentendre, Leányfalu, Visegrád erdői még a látogatók előtt el voltak zárva, pedig a természetjárás jól beilleszthető a preventív egészségügyi védelem eszközeinek sorába.

Függelék

Írásunk függeléke egy Somogy vármegyében bevezetett szabályrendeletet mutat be, melyet Somogy Vármegye Hivatalos Lapjában hirdettek ki 1929-ben. A szabályrendelet az 1929. évi XVI. törvénycikkkel összefüggésben rámutat arra, hogy a Balaton-parti panziótulajdonosok nyereszkedésének alig volt felső határa. A forrás-szöveget betűhíven közöljük.

Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága által Kaposváron, 1929. évi május hó 6-án tartott évnegyedes közgyűlés jegyzőkönyvének kivonata. – 251–9805–1929. kg. szám.

A vármegye alispánja bemutatja a balatonparti községekben, gyógy és üdülőhelyeken gyakorolható szállodai, penzió és vendéglői iparokról szóló szabályrendelet tervezetét.

Véghatározat.

A vármegye alispánja által bemutatott a balatonparti községekben gyógy és üdülőhelyeken gyakorolható szállodai, penzió és vendéglői iparokról szóló szabályrendeletet elfogadjuk és jóváhagyjuk.

Megokolás.

Somogy vármegye balatonmenti községeiben a fürdő élet fejlődésével egy új iparág alakult ki, amelynek gyakorlása az 1922. XII. t.-c.-ben megszabott feltételeken kívül a balatoni fürdőélettel kapcsolatos oly jelenségeket is tüntet fel, amelyek szükségessé tették, hogy ezen iparüzés feltételei szabályrendeleti uton rendeztessenek.

A szabályrendelet alkotását indokoltta tette azon körülmény, hogy a gomba módra elszaporodott pensiók, hatósági ellenőrzés nélkül a balatoni fürdőélet fejlesztéséhez megkívánt általános követelményeknek sem feleltek meg. A szobák kellően bútorozva nem voltak. A fürdővendégek jogait biztosító hatósági intézkedésre mód nem volt. A pensió árak ugrásszerűen emelkedtek és a nyaraló közönség részéről állandóan panasz tárgyává tétetett, hogy a pensió és szálloda, vendéglői üzemekben nemcsak pihenést nem találtak, hanem állandóan kellemetlenségnek voltak kitéve. Ezen szabályrendelet részletesen megszabja, úgy a pensió, szálloda és vendéglő tulajdonosok, mint a fürdővendégek jogait és kötelezettségeit, ennél fogva az érdekeltek panaszukra hatósági uton is orvoslást nyerhetnek a szabályrendelet vonatkozó rendelkezései alapján. A szabályrendelet míg egyrészt módot nyújt hatósági beavatkozásra, főképpen ellenőrzésre, irányításra és árszabályozásra, másrészt hatósági védelmet nyújt a pensió és szálloda tulajdonosoknak és lehetőséget arra, hogy üzemi hírnevüket megalapozhassák, anyagilag az arra érdemesek megerősödhessenek és közvetve a balatoni fürdőélet fejlesztéséhez hozzájáruljanak.

A szabályrendelet tervezetet Zala-, Somogy- és Veszprém vármegyék együttesen alkották meg azzal a céllal, hogy az egész Balaton mentén egységes irányelvek mellett biztosítsák ezen iparág további fejlődését s azt összhangba hozzák a balatoni fürdőélet követelményeivel.

Ezen véghatározat ellen a vármegyei hivatalos lapban való közzétételt követő 8. naptól számított 15 nap alatt a vármegye alispánjánál benyújtandó fellebbezésnek van helye.

Ezen véghatározatunkat a vonatkozó szabályrendelettel együtt a vármegyei hivatalos lapban közzétenni rendeljük.

K. m. ft.

Kiadta: *Dr. Csehy János*, vm. aljegyző.

251-9805-1929. gy. szám.

Szabályrendelet a balatonparti községekben, gyógy- és üdülőhelyeken gyakorolható szállodai, penzió és vendéglői iparokról

1. §. E szabályrendelet joghatályának területén szállodai, penzió, vendéglői ipart csak azok gyakorolhatnak, akiknek az illetékes iparhatóság az 1922. évi XII. t.-c. 14. §-a illetve 34. §-a alapján arra iparendélyt adott. A felsorolt iparok keretében szeszitalokat csak az illetékes pénzügyi hatóság italmérési engedélye alapján szabad árusítani.

2. §. Az 1. §-ban felsorolt iparok gyakorlására az 1922. évi XXI. t.-c. 35. §-a szerint csak az a kapott iparendélyt, aki az említett törvényben megállapított általános feltételeken felül megbízhatóságát igazolja és e szabályrendeletben megállapított követelményeknek eleget tesz. A megbízhatóságot a hatóság az engedélyért folyamodó erkölcsi bizonyítványa, a hivatalból tudomására jutott adatok és szükség esetén a folyamodó lakóhelye rendőrhatalóságától kért vélemény alapján állapítja meg.

A 10-nél több de 20-nál kevesebb vendégszobából álló szállodai vagy penzió üzemet folytatni akarók a törvényben előírt képesítést is igazolni tartoznak.

3. §. Az 1. §-ban említett iparok gyakorlására vonatkozó engedélyt a hatóság csak abban az

esetben adhatja meg, ha az épület, illetve helyiség amelyben a kérelmező az ipart gyakorolni kívánja, a közrendészeti, közterkölcsi és közegészségügyi, valamint közbiztonsági és tűzrendészeti szempontból teljesen kifogástalan. Azt, hogy az épület, illetve a helyiség közterkölcsi, közrendészeti, illetve közegészségügyi, közbiztonsági és tűzrendészen szempontból kifogástalan-e és hogy az épületen illetve a helyiségben az ipar megkezdése előtt kell-e még bizonyos átalakításokat stb. eszközölni s ha igen milyeneket, az I. fokú iparhatóság helyi szemle útján állapítja. A helyszíni szemléhez meg kell hívni a járási orvost, az illetékes községi előljáróságot, a helyi fürdőegyesületet és a tiz kiadó szobánál kisebb épületeknél a felmerülő szükséghez képest – tiz kiadó szobánál nagyobb épületeknél pedig – minden esetben a vármegyei államépítészeti hivatal ezen feladatra kijelölt mérnökét is. A községi előljáróság és fürdőegyesület elmaradása a helyszíni szemle megtartását nem gátolja, de ezeknek fellebbezési joga érintetlen marad.

A helyszíni szemle költségeit a kérelmező előlegezni köteles.

4. §. Az 1. §-ban felsorolt iparüzemekben csak olyan magyar állampolgárokat szabad alkalmazni, akiknek szabályszerű munkakönyvük van (cselédkönyvük van) és erkölcsi, politikai, közrendészeti és egészségi szempontból kifogás alá nem esnek és nem undorító külsejűek. Az 1. §-ban felsorolt iparüzemek tulajdonosai kötelesek gondoskodni arról, hogy az alkalmazottak csendesen, illedelmesen, a vendégekkel szemben udvariasan viselkedjenek és minden sértő, vagy kihívó magatartástól tartózkodjanak, továbbá, hogy alkalmazottaik a vendégeket tiltott szerencsejátékokra ne csábítsák, a vendégekkel erkölcsstelen üzemeket ne folytassanak. – A női alkalmazottaknak a vendégekkel együtt ülni és azok mulatozásaiban bármi címen részt venni és a vendégeket költekezésre csábítani nem szabad. Az I. fokú rendőrhatalóság elrendelheti, hogy a tulajdonos azokat az alkalmazottakat, akik az előző bekezdésben foglaltaknak nem felelnek meg, elbocsássa. Az e tárgyban hozott határozat ellen birtokon kívül lehet fellebbezni.

5. §. Az ipari üzem tulajdonosa köteles amikor az üzemet megkezd, az összes alkalmazottakról két példányban kiállított névjegyzéket készíteni és azt az illetékes községi előljáróságnak bemutatni. A névjegyzékben az alkalmazottak összes személyi adatait fel kell tüntetni és meg kell külön jelölni a munkakönyvét (cselédkönyvet) kiállító hatóságot, a kiállítást elrendelő határozat számát, továbbá az alkalmazott utolsó tartózkodásának helyét és időtartamát, végül alkalmaztatási minőségét. Az üzletmenet során beálló változásokat a változás napjától számított 24 órán belül a községi előljáróságnak ugyancsak két példányban kell bejelenteni. A kimutatás egy példányát a községi előljáróság megőrzi, a másik példányt az I. fokú rendőrhatalósághoz küldi meg.

6. §. Az 1. §-ban felsorolt üzemekben minden néven nevezett szerencsejáték tilos.

7. §. Az 1. §-ban felsorolt iparüzemekben az iparendélyt, italméresi engedélyt és az üzemmel kapcsolatos minden más engedélyt szembetűnő helyen ki kell függeszteni.

8. §. Az 1. §-ban felsorolt iparüzemek állandó iparhatósági és rendőrhatalósági ellenőrzés alatt állanak. Az üzemtulajdonos köteles megengedni, hogy a magukat kellően igazoló hatósági közegek a szabályrendelet intézkedéseinek betartását ellenőrizzék. Az iparhatóság és a helyi rendőrhatalóság az 1. §-ban felsorolt üzemek tulajdonosait kötelezheti, hogy az iparüzem folytatására szolgáló épületen, illetve helyiségekben, vagy annak felszerelésében és berendezésében a közrendészeti, közterkölcsi és közegészségügyi, valamint a közbiztonsági és tűzrendészeti szempontokból szükséges átalakításokat végezzen, illetve a hiányokat pótolja, az elhasznált, vagy elavult tárgyakat új megfelelő tárgyakkal kicserélje.

Különleges határozmányok.

9. §. A szállodákban csak a teljesen egészséges, száraz, dohmentes, világos, egymástól elkülönített, a közbiztonsági követelményeknek is megfelelő és állandóan e célra használt szobákat szabad bérbeadni. 36 köbméter terjedelmű szobát legfeljebb két ember részére, ennél nagyobb szobát pedig legfeljebb három ember részére szabad bérbeadni. Az egymással összefüggő szobák összekötő ajtóit

zárral és tolózárral kell ellátni és ha más más bérlőjük van, azokat egymástól az ajtók lezárásával teljesen el kell különíteni.

10. § Minden szobát legalább a következő felszerelési tárgyakkal kell ellátni:

a) használatra alkalmas matracral és fehér lepedővel ellátott ágy, vagy pamlag, (szalmazsák használata tilos)

b) nyughelyenkint fehér huzattal ellátott két fejpárna,

c) fehér lepedőbe burkolt paplan, vagy gyapjutakaró,

d) teljes mosdó felszerelés, amelyhez tartozik: 1. egy drb. legalább 40 cm. átmérőjű mosdótál, 2. mosdóvizes kancsó, 3. szappantartó, 4. fogkefetartó, 5. kiöntőveder, 6. szájvizardó üveg és 7. pohár és mindezeknek elhelyezésére alkalmas, könnyen tisztítható mosdóasztal,

e) ágyankint egy-egy éjjeliszekrény, személyenkint 1–1 éjjeliedénnyel,

f) a vendégek számára megfelelő méretű ruhaszekrény,

g) ruhafogas,

h) falitükör,

i) asztal és legalább két szék,

j) vizesüveg legalább két vizespohárral,

k) vendégenkint egy-egy törülköző,

l) villanyos csengő.

A fehérneműket és törülközőket hetenkint egyszer, a vendég távozásakor pedig minden esetben tiszta fehérneművel kell kicserélni. A használt fehérneműket tilos benedvesítés és mángorlás, vagy préselés után, mosás nélkül bocsájtani a vendégek használatára.

Az ablakokat redőnnyel, vagy fatáblával (spalettel), vagy legalább át nem látszó függönnyel kell felszerelni.

Ha a szálloda vízvezetéki csatornázással van ellátva és folyóvizet szolgáltat s ennek megfelelően a falba erősített mosdótartály, vízvezetéki csappal és lefolyócsővel van felszerelve, a 10. §. b) pontja alatt 2, 5. és 6 számokkal megjelölt tárgyak feleslegesek.

11. §. A szálloda tulajdonosa köteles vendégeinek kiszolgálásáról s a bérelt szobák takarításáról külön díjazás nélkül gondoskodni. Kiszolgálás és takarítás alatt kell érteni a vendégek cipőinek és ruháinak naponkinti tisztogatását, lakóhelyiségeinek naponkint rendszeres takarítását, napközben a szükséges apró szolgáltatásokat (ivó és mosdóvíz vitele, a szennyvíz kiöntése stb.), a szoba padlójának hetenkint legalább egyszer való felsurolása, a parkettnek naponkint való átkéféltetését és a szükséghez képest viaszkolását.

12. §. A szálloda tulajdonosa köteles minden vendég érkezését és távozását a közszégi előljárásságnak 24 óra alatt bejelenteni.

13. §. A szobákért felszámítható bért és annak esetleges járulékait szobánként feltüntetendő bérleveket köteles a szálloda tulajdonosa az I. fokú iparhatóságnak legkésőbb minden év április 1-ig láttamozás végett bemutatni. Az iparhatóság a bejelentett bérek megfelelő voltát helyszíni szemle útján ellenőrizheti és a láttamozást a bejelentett bérek és járulékok leszállításától esetleg valamely járulék mellőzésétől teheti függővé. Az iparhatóság által láttamozott bérivet az illető szoba falán az ajtó közelében feltűnő helyen ki kell függeszteni. Az iparhatóság láttamozásával ellátott bérivben megállapított bérnél magasabb bért, illetve járulékot felszámítani nem szabad. A kifüggesztett bériven a szövegből vastag betűvel kiemelten fel kell venni a következő rendelkezést: »A balatonparti községekben, gyógy- és üdülőhelyeken gyakorolható szállodai, pensió és vendéglői iparokról életbeléptetett szabályrendeletnek egy hatóságilag láttamozott példánya – amely szabályozza azt is, hogy a bérbeadott szobáknak milyen felszereléssel kell bírni – a szálloda, illetve pensió vezetőjénél bármikor megtekinthető.«

Azt a szobát, melyben a hatóságilag láttamozott bériv kifüggesztve nincsen, bérbeadni nem szabad. A bért és járulékot csak az iparhatóság hozzájárulásával szabad megváltoztatni.

14. §. E szabályrendelet joghatályának területén nyilvános zene, tánc, előadás és mutatóvány rendezéséhez, továbbá a záróra meghosszabbításához az érvényben levő kormányrendeletek szerint és azokban megszabott korlátok között adható rendőrhatalósági engedélyekre van szükség. A rendőrhatalóság az engedélyek megadásánál köteles arra is figyelemmel lenni, hogy a nyaraló vendégek éjjeli nyugalma ne szenvedjen.

15. §. Ha a szálloda tulajdonos egyúttal vendéglői üzemet tart fenn, a vendég kívánságára köteles neki étkezést szolgáltatni és a szoba bérét és a felszolgáló étel árát egységes napi összegben (pensió összegben) megállapítani. A pensió keretében a vendégnek reggel, délben, este a vendéglői menü étkezések keretében felszolgált mennyiségben és minőségben kell az ételket felszolgáltatni.

16. §. A szállodában bérbeadott szobák bérletét eltérő megállapodás hiányában minden nap délután 2 óráig, aznapra szóló hatállyal lehet felmondani. A délután 2 óra után történt felmondás csak másnapra érvényes. Ha a vendég a szállodában ellátást, pensiót is vesz igényben, a felmondás tekintetében a pensiókra vonatkozó szabályok érvényesek. Az eltérő megállapodás csak írásban és csak abban az esetben érvényes, ha az eltérés a vendég kívánságára történik.

A pensiók.

17. §. Pensió alatt e szabályrendelet szempontjából olyan vállalkozást kell érteni, melynek keretében a vállalat tulajdonosa legalább 5, azaz öt egyén részére tart fenn bútorozott szobát, kiszolgálást és ételmezést. Nem tekinthető pensió üzletnek: internátusok, emberbaráti intézmények fenntartása, továbbá villák, lakások egyes részeinek akár bútorozottak, akár bútorozatlanul napokra, egész hétre, vagy egész hónapra esetleg ellátással való bérbeadása abban az esetben ha a bérbeadás nem iparszerűleg történik és ha a bérlők részére fenntartott szobák száma hármat meg nem halad. Azt, hogy az iparszerűség fennforog-e az iparhatóság az összes körülmények figyelembevételével állapítja meg.

18. §. A pensió-ipar gyakorlása tekintetében jelen szabályrendelet 9–15. §-ait megfelelően kell alkalmazni a következő eltérésekkel:

a) Oly szobákat, amelyeket csak a mellettük levő már bérbeadott szobán keresztül lehet megközelíteni, nem szabad bérbeadni. A pensiótulajdonos köteles az ágyneműt és törülközőket minden vendég változás alkalmával, de legalább egy hetenkint egyszer tisztával felcserélni.

b) A pensióban nyilvános zene, tánc, előadások tartása tilos.

19. §. A pensiótulajdonos és vendége közötti jogviszony szabad megegyezés tárgya.

20. §. A pensióbérlő előzetes felmondás nélkül is megszüntetheti a bérszerződést és az eltöltött időre járó bérösszeg lefizetése után azonnal elhagyhatja a pensiót, ha a rendelkezésére bocsájtott lakóhelyiség férges, nedves, dohos, vagy ha berendezése a megszabott követelményeknek nem felel meg, vagy ha a kiszolgálás alapos kifogás alá esik, vagy ha a pensiótulajdonos, vagy alkalmazottja a vendéget megsérti, vagy tetteleg bántalmazza. Ilyen esetben a csonka napra a napi pensióbér 40 százalékát a lakásra és kiszolgálásra, 10 százalékát a reggelire, 30 százalékát az ebédre és 20 százalékát vacsorára kell számítani.

21. §. A pensió ételmezésének naponként legalább háromszori étkezésből (reggeli, ebéd, vacsora) kell állania. Az ételneműeknek táplálóknak, romlatlan anyagból, tisztán és ízletesen elkészítetteknek kell lenniük. Kávéhoz csak lefőlözetlen (teljes) tejet szabad használni. Diétás ételkiszolgáltatását a vendég csak külön megegyezés alapján követelheti. A reggelit naponként délelőtt 10 óráig, az ebédet délután 3 óráig, a vacsorát pedig este 10 óráig kell kiszolgáltatni.

Vendéglő.

22. §. A vendéglői ipart csak olyan különálló helyiségekre szabad engedélyezni, melyek lakással nem állanak közvetlen összefüggésben. Pinchelyiségekre az iparendélyt a hatóság csak akkor adhatja meg, ha a pinchelyiség boltzata legalább egy félméterrel van a föld színe felett és ha a pinchelyiség belső magassága legalább 3 méter, továbbá, ha a helyiség tágas, egészséges, száraz, levegős

és ha a bejárat és kijárat megfelelően biztosítva van. A vendéglőhelyiségeket lakásul használni nem szabad. A konyhának és étkező-teremnek két különálló helyiségben kell lenniük. A helyiségek gondos tisztántartásáért, valamint az előírt egészségügyi szabályok pontos betartásáért a tulajdonos (üzletvezető) felelős.

23. §. A vendéglőtulajdonos köteles az üzemében kiszolgálásra kerülő minden fogyasztási cikkről árjegyzéket készíteni és annak egy példányát a vendéglő bejárata mellett kifüggeszteni, további példányát az étkező-helyiségben szembetűnő helyen kifüggeszteni, illetve a vendég rendelkezésére bocsájtani. A fogyasztásra kerülő cikkekért nem szabad az árjegyzékben megszabottnál magasabb árat követelni.

Oly helyen, ahol csak egy vendéglő van, a vendéglős az árjegyzéket az I. fokú iparhatóságnak láttamozás végett bemutatni köteles. Az iparhatóság a láttamozást az árak megfelelő mérséklésével teheti függővé. Az I. fokú iparhatóság- elrendelheti az árjegyzéknek láttamozás végett való bemutatását oly helyen is, ahol több vendéglő van, ha gyanú van arra, hogy a vendéglősök kartelbe léptek és az árjegyzékben kitüntetett ár tulmagas.

24. §. A vendéglőtulajdonos köteles az ebédre és vacsorára úgynevezett menürendszert fenntartani. A menü keretében felszolgálásra kerülő ételek adagolásának kielégítőnek kell lennie.

25. §. A vendéglő zárójára tekintetében mindenkor a hatályban levő miniszteri rendeletek az irányadók. Az alatt az idő alatt, amíg a vendéglőt zárva kell tartani, a vendéglő helyiségeiben vendég nem időzhetik, a vendéget kiszolgálni még zárt ajtóknak mögött, utcán át is tilos.

26. §. Az olyan szállodai és pensiói havibérletet, amely nem pensió-jellegű, mert csak szállást és kiszolgálást foglal magában, a vendég bármikor indokolás nélkül megszüntetheti. Megszüntetés esetén a letelt időre a havi bérletdíjnak a napok száma szerint kiszámított összegét kell fizetni.

Büntető határozatok.

27. §. Az a szálloda-, pensió-, vagy vendéglőtulajdonos, bérlő, vagy felelős üzletvezető, aki a szabályrendeletet 1, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 21, 22, 23, 24 és 25. szakaszainak valamely rendőri rendelkezését, vagy tilalmát megszegi, vagy megszegésénél bármely módon közreműködik, illetőleg azok megszegését alkalmazottai részéről eltűri, amennyiben cselekménye, vagy mulasztása súlyosabb büntető rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és e szabályrendelet alapján 5 napig terjedhető elzárással és az 1928. évi X. t.-c. 3. §.-ában meghatározott feltételek fennforgása esetén 100 pengőig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.

28. §. E szabályrendeletbe ütköző kihágások felett elsőfokon a járás főszolgabírája, másodfokon a vármegye alispánja ítélkezik. Harmadfokon a szabályrendelet 4, 6, 10, 13, 14, 15, 18 b.) 23 és 25. §-aiba ütköző kihágások felett a m. kir. belügyminiszter ur, az 1, 5, 7 és 24. §-ok eseteiben a m. kir. kereskedelemügyi miniszter ur; végül a 9, 11, 18 a.) 21 és 22. §-ok eseteiben a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter ur dönt.

29. §. E szabályrendelet a kormányhatósági jóváhagyást követő szabályszerű kihirdetés után a 30. napon lép életbe.

Kelt Somogy vármegye törvényhatósági bizottságának Kaposváron, 1929 évi május hó 6-án tartott évnegyedes közgyűléséből.

Stephaich Pál, alispán.

Tőry Kálmán feljegyzései

Tőry Kálmán (1891–1975) királyi mérnök Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltárban őrzött hagyatékának rendezésekor került elő egy naplószerű bejegyzéseket tartalmazó, nehezen olvasható kéziratos füzet, amely rövid ideig tartó erdélyi tartózkodásáról tudósít.

Ez a beszámoló azért érdemel kiemelt figyelmet, mert feljegyzéseinek ideje a II. bécsi döntés következtében visszacsatolt észak-erdélyi területen bevezetett katonai közigazgatás időszakára esik. A szakirodalom egyöntetűen forráshiányt állapít meg a katonai közigazgatás történetére vonatkozóan, de ugyanígy kevés adatunk van Erdély II. világháború alatti vízügyi helyzetére is. Az írás erre az egy, levéltárunkban őrzött forrásra támaszkodik, ugyanakkor terjedelmi és tartalmi okok miatt nem törekszik annak teljes, napról napra való bemutatására. Kiemeli viszont a fontosabb vagy problémátikusabb részeket, s ismerteti a velük kapcsolatban felmerülő kérdéseket.

„Még néhány kollégáról szeretnék megemlékezni, olyanokról, akikről kevés vagy semmilyen emlék nem maradt az utókorra [...] Tőry a folyamszabályozás kiváló szakértője és a Duna hordalékváltozásának első tudományos kutatója, nálam vagy húsz évvel idősebb vízimérnök, számos jó tanácsot adott nekem a dunai vízlepcső tervezése idején” – emlékszik vissza kollégájára Mosonyi Emil. Életútját részletesen összefoglalják a róla készült megemlékezések mellett – Bogárdi János (1975); Lászlóffy Woldemár (1975); Károlyi Judit (2000) – a hagyatékában fennmaradt önéletrajzok is. Utóbbi esetében az a kéziratos önéletrajz érdemel kitüntetett figyelmet, amelyben csak 1940-ig, de igen kimerítően ismertetik munkásságát.

Tőry 1891-ben született Budatétényben Tőgl Kálmán néven. 1914-ben, alig-hogy mérnöki oklevelét megszerezte, s elhelyezkedett a Budapesti Folyammérnöki Hivatalnál, katonai szolgálatra hívták be a cattarói vártüzérezredhez. Leszerelését követően 1923-ig a Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Műszaki Főosztályán dolgozott, a Dunán és a Rábán végzett mederfelvételi munkálatokat. 1923-ban adjunktusnak nevezték ki a Műegyetem vízépítési tanszékére. Az oktatás mellett a vízépítési laboratórium megszervezésében és működésének elindításában is közreműködött. 1926–1939 között a Győri Folyammérnöki Hivatalnál dolgozott, 1934-től a hivatal vezetőjeként, s nevét ugyanebben az évben – az 1933-ban megjelent ún. névmagyarosítási rendelet értelmében – változtatta *Tőglről Tőryre*.

Talán ki lehet jelenteni, hogy életének egyik legkiemelkedőbb és legeredményesebb szakasza a Győri Folyammérnöki Hivatalnál töltött időszak. Ekkoriban elsősorban a Felső-Duna szabályozásával foglalkozott, és új kisvíz-szabályozási rendszert dolgozott ki. Az ő nevéhez fűződnek a Felső-Duna mellékágaiban végzett első hordalékmérések. Ez a pozíció az építések és a tervezések irányítása mellett az illetékes csehszlovák szervekkel való folyamatos kapcsolattartást is megkövetelte (így a Magyar–Csehszlovák Közös Műszaki Bizottság ülésein való részvételt is). Ezt

követte 1939-től a Győri- és a Nagykanizsai Folyammérnöki Hivatal vízépítési kerületi felügyelői teendőinek ellátása a Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Műszaki Főosztályának megbízásából. Életútja rövid, de szintén igen jelentős állomása volt a Vízrajzi Intézet igazgatói pozíciójának betöltése (1940–1943), ekkor a vízrajzi megfigyelő és előrejelző szolgálatot fejlesztette. Az árvízvédekezésben is aktív szerepet vállalt, s ezzel összefüggésben javasolta a dunai jégtörő hajópark létrehozását. Az előzőekben felsorolt tevékenységét a hagyatékban fennmaradt előadások, tanulmányok kéziratai, valamint a Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltárban őrzött Győri Folyammérnöki Hivatal és a Vízrajzi Intézet fondja is dokumentálja. 1943-ban a Földművelésügyi Minisztériumban a folyammérnöki ügyosztály vezetője lett. Az 1945-től 1949-ig tartó időszakot olyan munkák fémjelzik, mint a Dunavölgyi Lecsapoló Társulat Északi övcsatornája építésének irányítása, a magyar Duna-szakasz részletes felmérése és mélységvonalas medertérképének elkészítése. 1949-ben az Országos Vízgazdálkodási Hivatal Folyamszabályozási osztályán kapott állást, majd a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium Árvízvédelmi és Folyamszabályozási Főosztályán szakértőként, ezt követően az Országos Vízügyi Főigazgatóság Vízrendészeti Osztályán csoportvezetőként tevékenykedett. 1958-ban a Duna Bizottság műszaki osztályának főmérnöke lett. 1960-as nyugdíjba vonulását követően is aktív maradt: a VITUKI megbízásából kutatómunkákat végzett, lefordította Huszár Mátyásnak a Körösök szabályozására vonatkozó kéziratban fennmaradt munkáját. 1974-ben a Dunát a forrásvidéktől egészen a torkolatig beutazta, hogy az 1952-ben megjelent *A Duna és szabályozása* című művének második, bővített kiadásának megírásához összegyűjtse a szükséges adatokat. A kötet kiadásában 1975-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.

A fent ismertetett adatok egy jelentős életút fontosabb állomásait mutatják be. A levéltárban őrzött hagyaték egyes iratai számos érdekes részlettel egészítik ki mindezt. Ilyen például a hagyatékban a Földművelésügyi Minisztérium Igazolóbizottsága által lefolytatott igazoló eljárás iratanyaga (jegyzőkönyv, nyilatkozatok, fellebbezések) s a jelentős mennyiségű kéziratos dokumentum. Utóbbit nem pusztán a fentebb említett előadások, tanulmányok kéziratai alkotják – bár ezek vannak többségben –, hanem naplószerű bejegyzések is. Több jegyzetfüzetében írta le napról napra (sokszor zavarba ejtő részletességgel) külföldi utazásait, amelyek egy része hivatalos kiküldetés volt. Ezen jegyzetfüzetek egyikében szerepel az 1940-es erdélyi kirendelése is. Ebben 44 oldalon keresztül, dátum szerint haladva, a helyszíneket is megnevezve írja le sokszor nehezen olvasható feljegyzéseit (olvashatatlan szövegrész esetében az alábbi jelet használom: <...>). A füzet mellett csak az 1940. évi zsebnaptárában írt erdélyi utazásáról, ez utóbbi azonban – egy-egy személy pontos nevén kívül – nem szolgáltat új információval. A kirendelés okáról egyedül bővebb kéziratos önéletrajza adott támpontot: „Amikor 1940-ben az erdélyrészi területeket visszacsatolták, az 1. számú közigazgatási hadsereg parancsnokságához engem rendelt ki a miniszter vízügyi szakértőként. Ebben a beosztásban alkalmam nyílt végre megismerni az illetékes erdélyrészi területeket, Erdély szépségét, természeti,

földrajzi, geológiai és hidrológiai viszonyait. Alig két hónapi <...> szolgálat után a minisztérium visszarendelt [...]” A visszarendelés oka a Vízrajzi Intézet élére való kinevezése volt.

Önéletrajzában két figyelemreméltó s egyben problematikus adat is van, ami tisztázásra szorult: az „1. számú közigazgatási hadsereg parancsnoksága” és a „vízügyi szakértő” megnevezések. A jobb átláthatóság kedvéért először érdemes áttekinteni a II. bécsi döntés eredményeként megszülető, átmeneti erdélyi berendezkedést.

A visszacsatolt erdélyi területeken a polgári közigazgatás bevezetését megelőzően az azt előkészítő katonai közigazgatást vezették be, amely hivatalosan 1940. szeptember 5-től november 26-ig tartott. Egy ilyen átmeneti állapotnak a kialakítása sosem volt zökkenőmentes, hiszen rendkívüli körülmények között, gyorsan kellett garantálnia a polgári közigazgatás és a polgári élet menetének visszaállítását. Észak-Erdélyben – hasonlóan a felvidéki és kárpátaljai előzményekhez – a katonai közigazgatás felépítése három fokozatú igazgatási rendszert követett. Első fokon a járási vagy a megyei városi katonai parancsnokság állt. Előbbi parancsnoka a polgári közigazgatás főszolgabírójának, utóbbi a megyei jogú városok polgármesterének a szerepét követte. De mindkettő jóval tágabb hatáskörrel rendelkezett, a másodfokú vármegyei katonai parancsnokságnak alárendelve. Utóbbi vezetője az alispáni szerepkört jelentette, ugyancsak bővebb feladatkörrel. A harmadfokú közigazgatási hatóság vezetője a hadseregparancsnok feladatát a hadsereg katonai közigazgatási csoportja útján látta el, egy katonai és egy polgári csoport segítségével. A vármegyei szint mellett a négy törvényhatósági jogú város (Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kolozsvár és Marosvásárhely) közvetlenül a harmadik szintnek volt alárendelve. Legfelső szinten a Honvéd Vezérkar főnöke állt, aki a Fővezérség Szállásmesteri Csoportja által érvényesítette rendelkezéseit, s ez felügyelte a három hadsereg katonai közigazgatási csoportját. A honvédség mind a három hadserege bevonult Észak-Erdélybe. Az 1. Marosvásárhelyen, a 2. Kolozsváron, a 3. pedig Szatmárnémetiben állította fel a parancsnokságot. Október 2-től (más adatok szerint október közepétől) már csak az 1. hadsereg kolozsvári székhelyű katonai közigazgatási csoportja látta el az egész terület közigazgatásának irányítását. Így Tóry megfogalmazása, vagyis az „1. számú közigazgatási hadseregparancsnokság” minden bizonnyal elírás.

Mindegyik szint nagyobb hatáskörrel egészült ki, mint amivel polgári közigazgatási megfelelője rendelkezett. Meg kell említeni, hogy a szinteken felfelé haladva a katonai igazgatás mellé kirendelt polgári gárda – ellensúlyként, hogy a döntések szakszerűek és törvényesek legyenek – mindig bővült egy-egy újabb szakközeggel és közigazgatási előadókkal. A harmadik szintnek, a hadsereg katonai közigazgatási csoportjának a közigazgatási személyzetét egészítette ki a vízügyekért felelős előadó.

Felmerül az a kérdés is, hogy Tóry – aki magát önéletrajzában vízügyi szakértőnek nevezi – megegyezik-e a vízügyi feladatok ellátásáról gondoskodó előadó személyével? A válasz: igen. A „vízügyi szakértő” kifejezés ugyanis nem ismert a katonai közigazgatás egyik szintjén sem. Ahogy az „1. számú közigazgatási hadsereg parancsnokság” esetében elírással számolhatunk, ez a „szakértő” esetében is

fennállhat. A napló időintervalluma arra enged következtetni, hogy Tőry az október közepi összevonást követően egy ideig még betöltötte az előadói pozíciót (a feljegyzések az 1. hadsereg katonai közigazgatási csoportjánál töltött időszakot dokumentálják a legjobban).

Karay Kálmán *Katonai közigazgatásunk vázlat*a (1943) című munkájában az alábbiakban határozta meg a vízügyi előadó feladatkörét: „A vízügyi igazgatás első tennivalója a különféle vízművek megőrzése. A vízi társulatok a katonai közigazgatás által kirendelt biztos vezetése alatt tovább működnek. Az árvédelemhez szükséges anyagokat és eszközöket készenlében kell tartani és a hiányokat pótolni kell. A folyók, patakok, csatornák medrében keletkezett akadályokat – ha kell – robbantással is el kell távolítani. A megkezdett, de félben maradt vízi munkálatokat folytatni kell.”

Tőry szeptember 13-ai bejegyzése szerint a következőkre kellett választ találnia: „Meg kell tudnom, van-e vízügyi hivatal [...] Meg kell tudnom, vannak[-e] ármentesítő, vízrendező v. [vagy] vízhasznosító társulatok? (1.) Meg kell tudnom, vannak-e vízi mérnökök <...>, műszaki személyzet (2.) [...] Megtudni, mekkora a marosvásárhelyi vízmű, (3.) hol van a vízkivételi mű, kell-e azt őriztetni, mekkora a vízkivétel, <...> van-e völgyzárógát, duzzasztómű, vízfő, csatorna, villanytelep, ezekről terv. Szolgálati szabályzat. Vannak-e egyéb vízművek, melyek megromlása a köznek árthat (4.) Hol vannak vízmércék, kik kezelik, hová jelentik a vízállásokat (5.) Vannak-e vízimalmok (6.) Vízellátás <...> forrásfoglalás, szolgálati medencék, víztornyok, szennyvíztisztítók. (7.)”

A Karay által felsorolt feladatok konkrét intézkedések megtételére utalnak, Tőry feladatai ezzel szemben inkább pusztán helyzetfelmérésnek tűnnek. Kapcsolódási pontokat a vízművek, a társulatok és a munkálatok szükségessége jelentenek – akár csak felmérésről, akár tényleges cselekvésről volt szó. (Mint fentebb említettem, nem célom a teljes forrásközlés, s területi okokból adódóan a fenti kérdésekre adott azon válaszokat, amelyek csak minimális információval szolgálnak – például a malmok esetében, ahol csak megnevezi őket, így többek között Hügel Lipót malmát Radnótfáján, vagy a sáromberkei Teleki-malmot – vagy zavarosak – például a halászat – nem tárgyalom.)

Térjünk vissza a Tőry által megfogalmazott első három kérdésre, amely – a vízügyi hivatal megléte, a személyzet, a társulatok – azaz a vízügyi szervezetet érinti. Ebből adódóan az első felvetődő probléma az erdélyi területek vízügyi igazgatásához kapcsolódik. A nehézség abból adódik, hogy Erdély Trianon előtti vízügyi szervezetről, gazdálkodásáról többet tudunk, mint a két világháború közötti román vízügyről. A román vízügyi szervezetnek az áttekintésekor figyelembe kell venni azt, hogy a románok mit örökölték a magyar vízügyi szervezeteiből, s abból mit tartottak meg.

Tőry erdélyi tartózkodása alatt többször is említette a kultúrmérnöki hivatásokat, s az általa leírt feladatok körbejárása is elsősorban a kultúrmérnöki tevékenységhez kötődő vízrendészeti munkák (többek között patakszabályozás, medertisztogatás és rendezés, lecsapolás) és a vízhasznosítási munkák (öntözések, halászat, vízerő-hasznosítással kapcsolatos munkálatok) irányításával függött össze. Az 1879-

es, Kvassay Jenő szervezte, több átalakítást átélt kultúrmérnöki szervezet 1909-ben nyerte el végső formáját, amit Trianonig meg is őrzött. Az ekkor működő 19 hivatal között számos erdélyi, illetve kelet-magyarországi székhellyel rendelkező szerepelt (Kolozsvár, Nagyenyed, Brassó, Nagyvárad, Nagyszeben, Máramarossziget). A magyar vízügyi szervezet keretei részben a trianoni határrendezés után is megmaradtak. Dóka Klára (1980) például megállapította: „Nagyváradon, Kolozsvárott, Máramarosszigeten [...] a román fennhatóság alatt, a két világháború között működtek kultúrmérnöki tevékenységet ellátó hivatalok.” A konkrét megnevezés hiányából arra is lehet következtetni, hogy ezek a hivatalok ilyen jellegű tevékenységet is elláttak. Minden bizonnyal a kultúrmérnöki hivatalok Trianont követően egy ideig még fennálltak, erre enged következtetni az is, hogy az Oltra tervezett vízierős villanytelep létesítését megelőző helyszíni tárgyalásokra 1921-ben a brassói kultúrmérnöki hivaltól érkeztek ki szakemberek.

Tőry, amikor a vízügyi hivatal meglétéről érdeklődött, az alábbi választ kapta: „Nyáradi városi kataszteri műszaki tisztól annyit sikerült megtudni, hogy vízügyi hivatal itt nincs. Az egész kerületben (Maros–Torda, Csík, Háromszék, Udvarhely, Beszterce) nincs egy sem. A vízügyi hivatal Nagyszebenben volt, onnan áthelyezték Gyulafehérvárra.” A műszaki személyzetre pedig: „A vármegyénél volt Serviciul Technik, mely az államépítészeti hivatal helyettesítette, de vízi dolgokat is végzett.” Ismeretes, hogy Trianon előtt Nagyszebenben volt kultúrmérnöki hivatal, viszont Tőry későbbi bejegyzése az átköltöztetett hivaltal vízépítési hivatalnak hívja. A „serviciul technik” a megyei prefektúrák technikai ügyosztályai voltak.

Ismert a kolozsvári Vízügyi Igazgatóság megléte is (Directiunea Serviciului Hidraulic), és ekkor kezdtek hozzá a Román Királyság első vízjogi törvényének megalkotásához. Ennek végrehajtására azonban politikai okok miatt nem került sor, s csak 1925-ben, a szintén akkor elkészült – a vízjogi törvénnyel összefüggő – energiatörvénnyel együtt jelent meg. További jogi keretek meglétét bizonyítja, hogy az 1940. évi *Vízrajzi Évkönyv* arról tudósított, hogy Racsov István okleveles mérnök lefordította a román vízitársulatokra vonatkozó törvényt.

Jobban ismert a két világháború közötti magyar–román, illetve határközi együttműködés. A két fél együttműködését elősegítette annak a fontos ténynek az elismerése, hogy a vízrendszerek megosztása számos probléma forrása lehet. (Ezzel a veszéllyel elsősorban a Tisza esetében kellett számolni, melynek a sokkal csapadékosabb hegyvidékre eső vízgyűjtő területe az országhatáron kívülre került). Magyar kezdeményezésre a trianoni békeszerződés III. fejezete olyan vízügyi rendelkezésekkel is foglalkozott, amelyek ezt az új helyzetet próbálták orvosolni. Ennek következményeként jött létre a Népszövetség felbomlásáig működő Állandó Vízügyi Műszaki Bizottság (CRED). Ebbe nem csak a román, hanem az összes határos, területileg érdekelt állam delegált képviselőt, s legfontosabb célja az egységes vízrendszer fenntartásának biztosítása volt. Az 1925-ös Körös-vidéki árvíz hívta életre (a CRED szabályzatának megfelelően) a magyar–román vegyes bizottságot, amely az okok kivizsgálása után hozzálátott a lassú, olykor nem feszültségmentesen zajló védekezési munkákhoz.

A megosztottság a társulati szervezetet is érintette. Nem egy társulat teljes egészében határon túlra került, vagy pedig a határrendezés következtében megosztottá vált. Ez egyaránt érintett ármentesítő és vízhasználati társulatokat. Tőrynek a kiküldetése során ezen társulatok meglétével is kellett foglalkoznia. Meghaladná írásom kereteit az idevágó társulatok és munkáik ismertetése, ezért annak ellenére, hogy Tőry többet is megemlít, csak az a kettő kap kiemelt figyelmet, amelyekkel ő is többet foglalkozott. A Kovászna-pataki társulatról szóló feljegyzés igen értékes forrás, hiszen viszonylag kevés adatunk van róla. A szeptember 24-i napnál a következő bejegyzés áll: „Nagyborosnyó. A községi bíró, Kökössy, a Kovásznapatak vízrendezési társulat munkálatairól nem tudott felvilágosítást adni, csak annyit tudott, hogy a románok alatt nem működött, de Konya mérnökhöz utasított. Konya egy 78 éves öregúr, aki a Máv szolgálatában állott, s most jómódú gazdálkodó N.Borosnyón. Elmondta, hogy a társulatot meg a háború előtt megalakították, de nem működött akkor sem, a románok alatt sem. [...] Tudomása szerint mintegy 110000 K-ra (koronára) voltak a munkálatok előirányozva. Az államtól kértek kb. 100000 K támogatást, 10–15 000 k-t az érdekelték össze tudott volna hozni. A dolog nem sikerült, a pénz körül nehézségek voltak, majd jött a háború, aztán a román uralom. A románok nem voltak hajlandók áldozatot hozni a szintiszta magyar vidék érdekében. Közölte még, hogy a társulatról Zajzon Géza volt magyar kultúrfőmérnök tudna részletesebb felvilágosítást adni, aki tudomása szerint Brassóból átjött Sepsiszentgyörgyre. De hogy átjött-e már, vagy még Brassóban van, azt nem tudta.” Majd a szeptember 25-i tovább részletezi: „[...] Kovászna-patak szabályozása, terve és iratai 2146/1913 sz. a. (alatt) a vármegye vízikönyvében megtalálható. [...] Költségelőirányzata 90 000 K melyet a FM. 72,724/1913 hagyta jóvá. A munkákat a világháború miatt megkezdeni nem lehetett. A román uralom alatt a szükséges költségfedezetet nem bocsátották rendelkezésre, mert szintiszta magyar vidékről volt szó. A munkálatokhoz jelenleg 80 000 P (pengő) kellene [...] A munka megindításához 20000 P is elég lenne. Minden hónapban további 20–25000 P-vel 3–4 hónap alatt be lehetne fejezni. A munkát feltétlenül még az év folyamán el kellene kezdeni, hogy már a tavaszi nagyvizeket levezesse, vagyis tavasszal már éreztesse javító hatását. [...] A költségek egy része kölcsön alakjában is adható [...] Ebből adjon 10000 P-t a szociális alap, további 20000 P-t adjon két részletben a fővezérség, 10 ezer P-t pedig ugyancsak két részletben a F.M. A munkálatokat Zajzon Géza vezetné.”

Ez több szempontból fontos forrás, de nem árt kellő fenntartással kezelni. A társulatra az 1913-as és 1941-es *Földművelési Értesítő* hasábjain, továbbá a *Budapesti Közlöny* 1941-es számában találunk adatot. Mindegyiknél egyhangúan „Kovászna patak vízhasználati társulat” név alatt szerepel, nem pedig mint vízrendezési társulat. Előbbi a társulat alapszabályainak becikkelyezéséről ír (71 140/1913). A társulatot 1941-ben a földművelésügyi miniszter felügyelete alá vonták, s ugyanebben az évben a társulat ügyeinek igazgatására a földművelésügyi miniszter kirendelte miniszteri biztosnak dr. Bagoly Bélát, a kovásznai járás főszolgabíróját.

1940. október 11-én Tőry már Szatmárnémetiben járt, ez a város a Tisza–Sza-

mosközi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat székhelye is volt. Ennek a társulatnak a története sokkal jobban dokumentált. Területi illetékessége Szatmár és Ugocsa vármegyékre és a Tisza-Szamos zugra esett. Az első világháború alatt a tervezett Túr csatornának csak egy 4 km-es szakasza épült ki (Tiszapéterfalvától Csoma községig), a további munkálatokat igencsak megnehezítette, hogy a társulat illetékességi területe három állam fennhatóságára alá tartozott. Az alsóbb fekvésű magyar terület védelme nagyban függött a román fél társulati munkájától. A Túr 1927-ben indított szabályozási és vízrendezési munkáit 1930-ban sikerült befejezni, ezek után már csak kisebb, másodrendű munkákkal kellett foglalkozni.

Tőry beszámolója az idevágó helyreállítási munkákról nehezen olvasható, viszont két érdekes, meg nem valósult, kevésbé ismert tervet közölt. A Sárköz–Terebesi (Túrterebes) vízcatorna és töltés kapcsán csak a terv hiányáról, illetve szerepéről írt, ez a magasabb területről érkező vizek lezúdulását akadályozná meg. Ugyanitt említett egy másik elképzelést is: „Túr–Hodosi csatorna. A Turc a Hodosig menne s a Hodos vizét vezetné a Túrba. A Batár völgyét szabadítaná meg a külvizektől.” Tőry továbbá azt is közölte, hogy terv itt sem áll rendelkezésre, de a munka így is várthat magára, mert előtte még a Túr jobb parti töltését szükséges kiépíteni.

A további feljegyzések a társulatokhoz kapcsolódó munkákról – például az öntözésekről, a medertisztogatásról – elég zavarosak és nehezen olvashatóak, így például a Sebes-Körös öntözési tervére vagy a Dragán patak pataktisztogatására vonatkozó adatok. A m. kir. földművelésügyi miniszter 217.050/1940. F.M. számú rendelete, amely rendelkezett a Nagyvárad, a Máramarosszigeti, a Kolozsvári, a Marosvásárhelyi és a Csíkszeredai Kultúrtechnikai Hivatal és a Szatmárnémeti Folyammérnöki Hivatal felállításáról, egyúttal a hatáskörükbe is utalta a társulatok felletti felügyeletet.

Trianonnal az ország vízerőinek meghatározó része is határon túlra került. Bogdánfy 1914-ig bezárólag 72 elektromos vízerőtelepről írt. Fontosságukat mutatja, hogy Tőry ezeket írta le a legrészletesebben, s különösen nagy figyelmet szentelt a marosvásárhelyi vízműnek. Marosvásárhely kedvező közlekedéscsoporthoz tartozó adottságai és gazdasági környezete, továbbá a Földművelésügyi Minisztériummal ápolat jó kapcsolata is elősegítette az urbanizáció folyamatát, s ennek következtében a korszerű közművek kiépítésének igénye is megfogalmazódott. A vízvezeték-hálózattal ellátott vízmű ügye jó tíz évnyi huzavona után, 1901-ben látszott fellendülni. 1908-ban a vízmű már működőképes állapotban volt, ugyanakkor még folytak az utómunkálatok. Lászlóffy Woldemár közlése szerint a vízművet 1914-ben helyezték üzembe. Tőry marosvásárhelyi vízműről szóló feljegyzései nemcsak a legrészletesebbek, hanem a leghosszabbak is a füzetben. Ez különösen fontos forrás, hiszen jelentős és részletes leírást ad az általános műszaki adatokon kívül a vízmű akkori állapotáról is, s a helyreállítani kívánt elemeket is megnevezi.

A hat oldalasnál hosszabb leírásból a terjedelme és az ismétlések miatt csak a fontosabbakat emelem ki itt: „IX.14. A városi irattárban kerestem a vízierőtelep engedélyokiratát és a mellékelt terveket. A levéltárnoktól azt a felvilágosítást kap-

tam, hogy a tervek Pop mérnöknél vannak, s majd felhozzák nekem. [...] IX. 16. A vízerőtelep terveit átnéztem. Sajnos a legfontosabb, a műszaki leírás, valamint az engedélyokirat hiányzik. A vízmű 900 LE de csak 600 LE átlagos teljesítménye van. Kiegészíti a hőerő telepet. Van duzzasztóműve, vízkivétele, zsilipje, felvízcsatornája, turbinatelepe, alvízcsatornája. Az esés kb. 4,5–5m. Vízemésztése kb. 10 m³. [...] Délután megtekintem a vízerőtelepet. Pop Konrád gépészmérnök és <...> György gépész kíséretével. A turbinateleppel kezdtem, innen a felvízcsatorna mentén felmentem a duzzasztóműhöz. A vízerőtelep a Maros vizét használja ki. A duzzasztómű a Maros folyót 3 nyílással zárja el [...] Az üzemvíz a vízkiviteli zsilipen át az oldalsócsatornán jut a turbinatelephez. [...] A turbinatelepe három vertikális tengelyes Francis turbinából áll, mely kúpkerék <...> csatlakozik a vízszintes tengelyű generátorokhoz. A turbinatelepe alul és felül betétgerendákkal lezárható. [...] A turbinák teljesítménye egyenként 600 LE, mivel azonban az egyik tartalék <...> mint szerepel, a maximális teljesítmény 1200LE = 900–930KW. A turbinatelephez csatlakozik az alvízcsatorna, mely 300 m hosszúság után a Marosba vezeti vissza a fáradt üzemvizet. Torkolatánál van az I. rendű állami vízmérce.” A tervekről annyit mégis lehet tudni, hogy 1904–1907 között az Országos Vízépítési Igazgatóság Közegészségügyi Mérnöki Osztálya által végzett kutatások és előtanulmányok befejezése után Joó István segédmérnök elkészítette a műszaki leírást. A terveket 1907-ben a nagyenyedi kultúrmérnöki hivatalhoz küldte, amely megadta a vízjogi engedélyt, a kivitelezést pedig Fekete Ödön mérnök és Bustya Lajos építési vállalkozó végezte.

A rendszeres karbantartás elmaradása és az árvizek következtében a vízmű jelentősen rongálódott: „A városnak a vízmű (vízellátás) kijavítására tervei vannak. Meg is kezdték, de a román rezsimváltozáskor (38) abba maradt. [...] A megkezdett munka a félbehagyása következtében tönkre ment, de anyagok még megvannak [...] A vízerőtelepnél szükséges javítások: a duzzasztómű tutajszurrantójának pallóbélését a legutóbbi jégzajlás erősen megrongálta. Úgy a fenékpallók, mint az oldalsópallók nagyrészt kicserélendők. A duzzasztómű jobb parti lejáró lépcsője átépítendő. A vízkiviteli zsilip és a <...> közti előmedence erősen feliszapolódott, a teljesítmény fokozása céljából ez az iszaplerakódás eltávolítandó. [...] Az oldalsócsatorna fakorlátja több helyen hiányos. Balesetek elkerülése céljából sürgősen kijavítandó. Úgy a javításokat, mint az iszapeltávolítást legcélszerűbb lenne a legközelebbi őszi kisvíz idején elvégezni. [...] A javítási költségek a bevételekből fedezetet találnak. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a javításra az üzem kölcsönt kap s azt a bevételekből néhány év alatt törleszti. [...] A városi üzemek vezetősége utasítandó volna, hogy a helyreállítási munkálatokhoz készítsen költségelírányt, előterjesztést, s ezt a városi katonai parancsnokság útján okt. 1-ig terjessze elő. [...] Komolyabb javítás a vízerőtelepen már évek óta nem történt.” A jégzajlásra kívül az elhanyagoláshoz nagymértékben hozzájárult a vízmű költséges fenntartása, ami a magas vízdíjakat is indokolta (építések az addigi legnagyobb költségvetésű vízmű volt).

A hely őrzésének a szükségessége stratégiai helyzetéből fakadt. Erről Tőry így írt: „A turbinatelepe őrzetetéséről az iparügyi előadó gondoskodott. A duzzasztómű

ugyancsak őrizésre szorul. [...] A délelőtt folyamán nálam járt Pop Konrád mérnök. Közölte, hogy őrséget csak hétfőn kap. [...] Felkeresett <...> Ödön hadnagy a városban levő üzemek katonai ellenőrzője. Közölte, hogy őrséget csak hétfőn tud a duzzasztóműnél felállítani, de még ma felállít nemzetőröket a duzzasztóműnél. Egyet a mű baloldali, másikat annak jobboldali végén.” A katonai közigazgatási parancsnokságok közbiztonságai szerveik útján jártak el, de a honvéd alakulatokra is számíthattak. Így például a 101. és a 104. hadtápaszlóalj (az előbbi Beszterce–Naszód és Maros–Torda vármegyékben, az utóbbi Székelyföldön) működött közre, többek között a műtárgyak, így a vízi objektumok őrzésében is.

Szeptember 18-án került sor a szászrégeni vízerőtelep meglátogatására. Hasonlóan a marosvásárhelyihez, Tőry a műszaki adatok mellett a károkat közli, és helyrehozatali munkákat irányoz elő, igaz, jóval kevesebb információt közöl. A vízerőmű adatai jól feldolgozottak (BOGDÁNFY, 1914), s azon túl, hogy némi csúszás van a Bogdánfy által közölt értékekhez, adatokhoz képest, csak a kárfelmérés, illetve az előirányzott javítások szolgálnak új ismeretekkel. Rövid, de annál fontosabb Balás Ernő kultúrmérnökkel való találkozása, aki október 14-én „átadta egy leírását a szotyori Olt vízerőről, továbbá egy tanulmány ismertetését a Csík megyében végzendő kultúrmérnöki dolgokról”.

Balás Ernő jelentős személyisége a műszaki és politikai életnek, akinek elsősorban a szövetkezeti mozgalomban kifejtett tevékenysége jelentős. Szövetkezeti keretben képzelte el megvalósulni az Oltra építendő vízerős villanytelepet, melynek tervei nagy részét maga készítette. A tervezett 1200 lóerős vízmű az Olt folyó szotyori szakaszán épült volna meg, amelyet megelőzőt volna egy kb. 10 km-es csatorna kiépítése is, amelynek Gidófalvánál lett volna a vízkivételi pontja. A tervezett vízerőmű számos akadály miatt nem valósult meg, annak ellenére sem, hogy a román vízjogi törvény 1925-ös megszületése következtében a kellő jogi keretek is megteremtődtek. Hasonlóan akadályokba ütközött a Dragán patak vizét kihasználó vízerőmű terve is, amelyre Tőrynél a már említett zavaros nagyváradi feljegyzésnél találunk említést. A meg nem épült vízmű – amely iratainak egy része levéltárunk őrizetében van – „örököse” lehet az 1979-ben üzembe állt jádremetei erőmű, amely tápláló vízfolyásának a Dragán van feltüntetve.

Az elkövetkező években – a háborús körülményekből fakadóan – a javítási munkákból semmi sem valósult meg. A vízerőműveknél egy fokkal hálásabb volt a vízmércék helyzete. Szerepüket az 1940-es katasztrofális árvízhelyzet „felértékelte” (s a háború alatt átmenetileg a vízügy is kellő teret kapott), hiszen a vízrajzi árvízvédelmi megfigyelő-rendszer megfelelő kialakítása a sikeres árvízvédekezés egyik alapköve. A Duna-medencében 1924-ben felállított nemzetközi vízjelző szolgálatba a szomszédos államok is bekapcsolódtak, ennek ellenére a visszacsatolt részekén akadtak problémák.

Tőrynek arra kellett választ találnia, hogy „Hol vannak vízmércék, kik kezelik, hová jelentik a vízállásokat?” Több vízmércét is megnevez: a marosvásárhelyi vízerőtelep alvízcsatornájánál levőt, és a Disznajó, Gödemesterháza, Gyergyóreme-

te, Réty, Székelyudvarhely, Sóváránál a Kisküküllőn, Csíkszentkirály helyeken felállítottakat.

A legrészletesebb tudósítás ismételten Marosvásárhelyről szól, szeptember 14. és 16. között: „IX. 14. Délután 4 órakor kimentem a vízerőtelep alvízcsatornájánál levő vízmércéhez. Megtudtam, hogy a vízmércejegyző Truca Gyula nyugdíjas városi szolgál. [...] Behívtam magamhoz s kikérdeztem a vízmércére vonatkozólag. A vízmérce I. rendű állami vízmérce. A vízerőtelep alvízcsatornájának torkolatánál áll a jobbparton. A vízmérce alsó része (-60 cmtől lefelé) hiányzik; átfestésre szorul. Trucza nyug. városi segédhivatali aligazgató 1924. óta olvassa le a vízállásokat, s azt 1940. IX. 5-ig végezte. A leolvasásokat bevezeti a vízálláskimutatásba, 1 példányt magánál tartott, 2 példányt Gyulafehérvárra küldött a vízépítési hivatalba. Mindennap táviratoz Bukarestbe. Román távirati <...> nála vannak. Fizetése a vízmérce leolvasásért havi 500 lei volt. Fizetését az államtól kapta. Román nyelvű vízmérce szabályzata van. IX. 15. Dél előtt a vízmérceleolvasótól átveszem a vízmércére vonatkozó távirattömböt, vízálláskimutatások, vízmérce szabályzatot, stb. Előterjesztést tettem Trucza további id. megbízására [...] Délután bekértem a vízmércejegyzőt s közöltem vele további megbízását, egyben kioktattam teendőiről. Tudomásul vette, hogy fizetését utólag $\frac{1}{4}$ évenként fogja kapni [...] IX. 16. A vízmérce leolvasás megkezdődött, ma kaptam az első jelentést. [...] Megjelent nálam <...> Károly ny. városi mérnök is, több felvilágosítást nyújtott a munkálatokról. Szerinte a vízmérce 0 pontjának magassága <...> 307.79 m. Míg Trucza feljegyzései szerint 317.00 m. Fekete-tenger felett. A legkisebb vízállás -60m, de ez a leolvasás ma is megvolt. Tehát bizonyára lesznek kisebb vízállások is. A max leolvasás 1913-ban +295 cm volt. A nagyvizek tavasz végén, valamint nyáron, a kisvizek ősszel s télen jelentkeznek. A Maros max. árvize 1913-ban 700m³, átlagos árvize 300–400 m³, kisvize 30m³ alá is leesik.”

A Vízrajzi Intézet által kiadott, az 1940-es évek tevékenységét összefoglaló, 1943-ban megjelent *Vízrajzi Évkönyv* összesen már – az erdélyi és kelet-magyarországi területeket is beleértve – 258 vízmércét tartott nyilván, ebből 29 a visszacsatolt részekről származott. Tóry 1940 decemberétől már a Vízrajzi Intézet igazgatója volt, s jelentős munkaként könyvelni el az erdélyi vízmércék törzskönyvesítését s az országos vízjelző szolgálat rendjébe való bekapcsolásukat. A *Vízrajzi Évkönyv*ben közölt adatok megegyeznek a nyugdíjas városi mérnök által közölt adatokkal. Ugyanakkor Tóry azt is megjegyzi, hogy az észlelések hiányosak (a füzetben a táviratozás elmaradását is megemlíti), s az elsősorban az erdélyi és a délvidéki megszállás hónapjainak méréseit érinti. A Vízrajzi Intézet a háború kezdeti időszakában nagy lendületről tett tanúbizonyságot: 1940-ben hozzá is kezdett a mederfelvételi munkálatokhoz a visszacsatolt területen. Először a Szamos folyó Csengertől Szamoscikóig terjedő szakaszának felvételei kezdődtek meg, amit a Maros folyó Nyárádtő–Déda szakaszának felmérése követett.

Tóry utolsó erdélyi feljegyzése a füzetben október 21-i dátumú, az ezt követő december 5-étől induló beszámolóik már a Vízrajzi Intézetben eltöltött időszakra

szolgálnak forrásul. Ugyanakkor itt találhatóak az Igazoló Bizottság elleni fellebbezés nyilatkozatainak piszkozatai is. Bár ez nem kapcsolódik szorosan a tárgyhoz, mégis érdemes elidőzni rajta, hiszen talán valamennyire magyarázatot adhat arra a körülményre is, hogy Töry másutt miért nem tüntette fel erdélyi kirendelését.

1945-ben a minisztériumok, közöttük a Földművelésügyi Minisztérium is igazoló bizottságot állított fel a háborús bűnök kiderítésére, s ez remek alkalom volt a magas beosztásból való eltávolításra is. Az idősebb mérnököket rendszerint nyugdíjazták. S bár a kérdések a jegyzőkönyv alapján elsősorban a németekkel való együttműködést célozták – így Törynek hivatalos németországi útjai miatt is (többek között a jégtörő hajók tanulmányozására kapott kiküldetéséért) felelnie kellett. Elítélni mégsem emiatt ítélték el, hanem mert nyilatkozatában nem tüntette fel, hogy tagja volt a Hungária Magyar Technikusok Egyesületének és a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetségének. Töryt először állásvesztésre ítélték, majd a fellebbezést követően a népbíróság az ítéletet nyugdíjazásra mérsékelte, s csak később sikerült visszatérnie teljes állásához.

A most ismertetett füzet nem csak a tartalma miatt érték, hanem megléte okán is: a viszonylag kevésbé kutatott, korlátozott számú és nehezen hozzáférhető forrással rendelkező észak-erdélyi katonai igazgatás időszakáról szerzett eddigi ismereteket árnyalja.

Források és szakirodalom

Levéltári forrás

Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltár XIV. 4. Töry Kálmán iratai

Szakirodalom

A csonkamagyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége, szerk. KENESSEY Béla, Budapest, 1931.

A kulturmérnöki intézmény hat évtizede 1879–1929, szerk. TRUMMER Árpád–LÁSZLÓFFY Woldemár, Budapest, 1940.

BOGÁRDI János, *Töry Kálmán [1891–1975]*, Vízügyi közlemények, 1975/2, 233–236.

BOGDÁNFY Ödön, *A vízierő*, Budapest, 1914.

DÓKA Klára, *A kulturmérnöki hivatalok, 1879–1948*, Levéltári közlemények, 1980–1981/1–2, 233–256.

DÓKA Klára, *A vízügyi szolgálat szervezete és tevékenysége 1919–1985*, Budapest, 2001.

FEJÉR László, *Árvizek és belvizek szorításában. A vízkárelhárítás jogi szabályozásának fejlődése, különös tekintettel a védekezés szervezeti oldalára és gazdasági feltételeire*, Vízügyi történeti füzetek, Budapest, 1997.

KARAY Kálmán, *A katonai közigazgatásunk vázolata*, in *A mai magyar honvédelmi igazgatás: a 9. közigazgatási továbbképző tanf. előadásai*, szerk. MÁRTONFFY Károly, Budapest, 1943, 323–335.

KÁROLYI Judit, „A Duna szerelme”. *Töry Kálmán emlékére, halála 25. évfordulóján*, Hidrológiai tájékoztató, 2000/1, 12–13.

KENESSEY Béla, *A magyar vízimunkálatok története 1867–1927*, Budapest, 1929.

KISS József Mihály, *A Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltárban lévő, az erdélyi táj változásaira vonatkozó források*, in *A táj változásai a Kárpát-medencében. Az erdélyi táj változásai*, szerk. FÜLEKY György, Gödöllő, 2008, 5–9.

KOLUMBÁN Zsolt, *Balás Ernő (1875–1949)*, Acta siculica: a Székely Nemzeti Múzeum évkönyve, 2007, 497–514.

LÁSZLÓFFY Woldemár, *A Tisza: Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben*, Budapest, 1982.

Levezényelt visszacsatolás: a magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben, 1940, összeáll. SÁRÁNDI Tamás, Csíkszereda, 2016.

Mosonyi Emi, *a vízépítés professzora*, szerk. Árpási Zoltán, Budapest, 2006.

PÁL-ANTAL Sándor, *Marosvásárhely vízművesítése a 20. század elején*, in *Marosvásárhely történetéből*, 3, Marosvásárhely, 2013.

SEBESTYÉN Elemér-SZABÓ Péter, *Magyar katonai közigazgatás Észak-Erdélyben és a Székelyföldön 1940 őszén*, Századok, 2008/6, 1383–1420.

Vízrajzi Évkönyv 1940, Budapest, 1943.

Internetes hivatkozások

ALFÖLDI László, „Vízügy” Trianonban. *A Kárpát-medence vizeinek természetföldrajzáról*, <http://www.historia.hu/userfiles/files/2010-0910/Alfoldi.pdf> (Utolsó letöltés: 2018. október 10.)

<http://leveltar.adatbank.transindex.ro/> (Utolsó letöltés: 2018. október 12.)

Földművelési értesítő, 1913 (1–52. szám)

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FoldmivelesiErtesito_1913/?query=SZO%3D%28kov%C3%A1szna%20patak%29%20AND%20DATE%3D%281913--%29&pg=5 (Utolsó letöltés: 2018. október 12.)

Földművelési értesítő, 1941 (1–24. szám)

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FoldmivelesiErtesito_1941/?query=SZO%3D%28kov%C3%A1szna%20patak%29%20AND%20DATE%3D%281913--%29&pg=8 (Utolsó letöltés: 2018. október 12.)

Budapesti Közlöny, 1941. június (124–145. szám)

https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiKozlony_1941_06/?query=SZO%3D%28kov%C3%A1szna%20patak%29&pg=111 (Utolsó letöltés: 2018. október 12.)

Vén Zoltán: *Bruegel Budapesten*

UNGER ZOLTÁN - JÁNOSI CSABA: A TUSNÁDI BORVÍZMŰZEUM (I.)

Tusnád Erdélyben, Székelyföldön, Hargita megyében található, a Csomád-hegység északi lábánál, még a Csíkszék déli részén, ahol az Olt kilép Háromszék vidékére. Ez az a tájegység, ahol a föld mélyéből számtalan ásványvíz fakad, amit itt *borvíznek* neveznek. Más vidéken e savanyú vizeket még csevicének is mondják.

Idéznünk kell a vidék és a térség híres geológusát, Bányai Jánost, aki nem kevesebbet állít, minthogy „Nincs a földkerekségnek még egy ilyen kis pontja, mely oly bőkezűen ontaná magából a felséges italt, mint a Hargita vidéke. Ha Finnországot az ezer tó országának neveztük el, úgy még jogosabban mondhatnánk a Székelyföldet az ásványvizek, vagy székelyesen a borvizek hazájának.”

És ha már ilyen sok és sokféle ásványvíz buggyan elő, akkor az idők folyamán számos kis fürdőt is építettek a székelyek, amelyekkel sok „nyavalyát”, betegséget is gyógyítottak, kezeltek. Soknak bizony híre is ment, és némelyik – főleg a 19. században – egész fürdővárosokká nőtte ki magát (Borszék, Tusnádfürdő, Előpaták, Kovászna stb.), hiszen a Kárpát-medencében ekkor honosodott meg az intézményes fürdőkultúra. Ennek reneszánszát éljük ma, amikor a wellness-központokban gyógykezelésekre is jelentkezhettek a pihenni, gyógyulni vágyók. De mi lesz, mi lett a sorsa a kis falusi fürdőknek, amelyek nem nőttek ki magukat városokká, wellness-centrumokká, és csak a környékbeliek ismerték? Igen, múlt időben fogalmazunk, mert sok helyen már csak az öregek ismerik a helyet, hol is volt és mire is volt jó a kismedence vize.

Mielőtt az olvasó elkeseredne, és intézményes segítségért kiáltana, megnyugtadjuk, hogy a Kaláka-mozgalom civil alapon és pályázatok segítségével felkarolta a fürdők sorsát (lásd a *Kalákázni jó* című kiadványokat). A „kaláka” szó a közösen, együtt végzett munkát jelenti egy falu kisebb, nagyobb közösségében. A kaláka már emberemlékezet óta természetes része az ember életének, amelynek gyökerei még az ipari forradalmak előtti időkig nyúlnak vissza, amikor is nem erőgépekkel, hanem kézi – és állati – erővel végzett közös munka (pl. házépítés, aratás, kaszálás, szénacsinálás stb.) építette, gyarapította a nagycsaládot, a kis közösséget, az utcát, a falut. Ezek az alkalmak szellemileg-lelkileg összekovácsolták az embereket, valódi közösségek alakultak ki, amelyeket lépten-nyomon tetten érünk a népi hagyományokban is. A mai Kaláka-mozgalom a korábbiak szellemiségét megidézve hívta életre az újkori fürdőépítő kalákákat, ahol nemcsak a falu vállalt részt a munkában, hanem egy másfajta nagyobb közösség formálódott, túllépve a kisközösség, a falu, a tágabb térség, sőt az országok határait.

Történt ugyanis, hogy helyi (Csíki Természetvédő és Természetjáró Egyesület – Jánosi Csaba) és budapesti kezdeményezésre (Ars Topia Alapítvány és Pagony Tájépítészeti Iroda) például egy kis falusi fürdő felújítására egy heti kaláka-munkaprogramot szerveztek. A falu számára egy újabb, emlékezetes összefogási alkalmat teremtett, ahol a magyar emberek már nem is annyira a fürdőért, de közösségük megújulásáért fogtak össze. A munkát pedig a szó nemes értelmében vett vendégmunkások végezték; fiatalok, diákok, fiúk, lányok, egyetemisták stb. A falu elszállásolta és ellátta a táborozó vendégeit, egy jó ács- vagy kőművesmester pedig hadra

fogta a vendégmunkásait, és egy hét alatt visszaépítették a régi fürdőt. Sőt, kiegészítő létesítmények is készültek. Ilyen „járulékos” kiegészítő volt például a Rózsafüzér út a Csíksomlyói Barátok Feredőjénél. Itt történt, hogy egyik nem, de legalább is kevésbé hívő látogató – végigsétálva e lelki-imádságos úton – elérkezett a felújított medencéhez, és megkérdezte: „Ezt ma is használják szakrális célokra?” Találó kérdés! – a tervező (Pagony Kft.), a bonyolító (CsTTE) és a kivitelezők teljes mértékben elérték a céljukat.

Ennek a teljességre törekvő csapatnak a sokrétű munkája és eredménye számos ilyen „faluvégi” fürdő felújítása, amely immár húsz évet ölel fel. Mára már ez is hagyományteremtő erejűvé lépett elő, az elején még fiatal csapat immár családostól, gyerekekkel tér vissza egy-egy ilyen Kaláka-alkalomra.

Nem teljesen a sorba illő, de e mozzalom szakmai tervezésének egyik rendkívüli eredménye, summázása a Tusnádi Borvízmúzeum. Igényes, körütekintő munka előzte meg a fürdők felújítását. Levéltári anyagok, korábbi és legújabb kutatások eredményei alapján történt az igényes tájépítészeti tervezés. Így az igazi hagyományokon alapuló, de a régít újjá gondoló tervezés és kivitelezés jelentette egy-egy ilyen fürdő felújítását és elmondható, hogy új mű született. De mi legyen az összegyűjtött anyaggal?

Így született meg az az ötlet, amely életre hívta a Székelyföldi Első Borvízmúzeumot – ennek a bemutatása cikkünk témája. A világ egyik, ha nem a legkisebb múzeuma, amely különálló épületbe költözhetett. És amelyet a Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület, a Polgártárs Alapítvány Esztány Győző tervei alapján épített meg, s belga pályázati pénzekből hozott létre. A kis, jurtaszerű épület – méreteinek ellenére – tudományos megalapozottsággal mutatja be a Székelyföld büszkeségét, a borvizet. A kiállítás felhívja a figyelmet a Székelyföldön található borvizek értékeire, kutatóira és az erre épülő ivó- és fürdőkultúra történetére, a természeti világ értékeire és megóvásuk módjára.

A belső kiállítást Jánosi Csaba, valamint a Pagony Táj- és Kertépítész Iroda tervezte és készítette, a munkálatokban segítséget nyújtott a Csíki Székely Múzeum és az akkori Magyar Állami Földtani Intézet. A kiállítás magyarországi pályázati pénzekből és magánadományokból készült el. A Borvízmúzeum építését a tér rendezése követte, ahol a falu védőszentjének, Szent Ferencnek a szobrát helyezték el.

A plakátok Takács Edvárd hozzáértő munkáját dicsérik. A jurta formájú épületben 11 kis kiállító terület található, amelyeket a továbbiakban részletesen bemutatunk.

Aki belép e kis épületbe, azonnal feltűnik két térkép. Közelebb lépve, az első nem is térkép, csak térképszerű megjelenítéssel egy digitális domborzatmodellt ábrázol. Ez úrfelvételek alapján számított magassági pontok adatbázisából táplálkozik, és a szemünk által is megszokott színezéssel (alföld: zöld, dombvidék: világos barnás és a hegyek sötét barnák) szemlélteti a Kárpát-medence domborzati viszonyait. Illő az idézet is, amely a térkép felső és alsó szélén helyet kapott: „Kevés olyan szerencsés nép van a világon, aki a hazáját akkor is megtalálja, ha a határok nincsenek

azon feltüntetve”, ugyanis csak domborzatot szemléltet a modell. A másik térkép Székelyföld borvítérképe (Zsigmond Enikő szerkesztette), amelyet ráterítettünk az imént említett digitális domborzatmodell székelyföldi kivágatára. Így a szemlélő a domborzati háttérrel a jelentős borvízforrásokat is könnyen megtalálja a térképen.

A víz szentsége

Ahogy belépünk, balra található az első plakát, amely a víz szakrális tulajdonságait veszi számba és előtte egy régi falusi mosdópad kap helyet a szokásos lavórral. A padot, körbe, egy kézzel készült, házi varrottas díszíti, amelyen a Szűzanya szívéből kiálló hét tör szemlélteti a szívének-lelkének hét fájdalmas sebet. A plakát már-már az okkult tudományosság határát súrolja a felsorakoztatott tematikákkal, de indokoltnak láttuk ezek bemutatását is, hiszen része a népi hiedelemvilágnak.

Az egykori erdélyi unitárius püspök unokája, Edmond Bordeaux Székely talált egy régi szép idézetet és gyűjtött egy Vízhúgunkhoz szóló imát a Vatikáni titkos levéltárban, amelyet az Esszénus Béke Evangéliuma őrzött meg:

„Víz angyala áradj a verembe, és add testemnek az élet vizét.
És érezni fogjátok, mint a folyó rohanó sodrát, a Víz Angyalának erejét véretekben, és mint a folyó a patakját, ugyanúgy küldjétek a Föld Anya erejét véreteken keresztül testetek minden részébe.
És az gyógyítani fog, mert a Víz Angyalának ereje nagyon különös, s amikor beszélsz hozzá oda küldi erejét, ahova te kívánod, mert amikor az Isten angyalai lakoznak az Ember Fiában minden dolgot lehetségesek.”

Vulkánok hűsítő könnyei – a borvizek geológiája

A geológiai bemutató a vizek eredetével foglalkozik. Azzal, hogy milyen képződményeken keresztül kerül a felszínre az ásványvíz. A rövid terjedelmű Székelyföld földtani felépítést *A legrégebbi kőzetek*, *a Kárpát-medencei unikum Székelyföldön*, *Az óriások erejének nyomai*, *Gáz van...*, *A tűzhányók földjén* és *A ma is fellelhető jégkorszak vidéke* elnevezésű fejezetekbe rendeztük; hívogató, magáért beszélő címekkel, törekedve a közérthetőségre. Ezen a plakáton középen találjuk Herbach Ferenc 1878-as, eddig az egyetlen székelyföldi földtani térképet. E térkép és a térségről készült leírás mérőkövű, ugyanis a Magyar Királyi Földtani Intézet alapítása (1869) utáni kilencedik évben, 1878-ban jelent meg az első tájegységi monográfia, a *Székelyföld földtani és őslénytani leírása*. Ez jelentette a későbbi hasonló kiadványok és földtani felvételek zsinórmértékét.

Ásványvízkutatás

A harmadik plakát az ásványvízkutatás főbb mérföldkövét szemlélteti, ahol megtudhatjuk, mit is nevezünk ásványvíznek, borvíznek, mofettának és gejzírnek. Sőt, a térség e nemes kincsének kutatóit is számba vettük, mert már évszázados hagyománya van a szakterületnek. Külön kiemeltük a korán elhunyt, torzóban maradt életművű kutató-tanár, Kristó András nevét, akinek személyes tárgyai is helyet kaptak a múzeumban. Így íróasztala és jelentősebb példaképei, könyvei is megtalálhatóak a plakátok mellett. Széke mögött egy nagy fűzfatorzs áll, amelyre felakasztottuk a geológus kalapácsát és esőköpenyét – mintha gazdája épp csak kilépett volna a Baglyas forráshoz egy pohár borvízért.

Élő környezetünk bemutatása

A következő stáció a természetismeret tablóit, a tágabb térség növény- és állatvilágát, a vulkáni tájat, a borvizek környezetét mutatja be. Ugyanakkor a táj nemcsak természeti, de évszázados emberi alkotás is. Nem túlzó talán, ha azt állítjuk, hogy az egyik utolsó sziget, amely az európai tájkultúra megőrzendő örökségét hordozza. Ebben a szellemben és meggyőződésben dolgoztak a Kalákások, és aki erre jár, eldöntheti mennyire sikerült e gondolat és az eredeti népi lelkület reprodukciója.

A gyógyfürdők világa

E plakát talán a leggazdagabb az összes közül. A gyógyhelyek kialakulását, fejlődését, a gyógyvizek hasznosítását és vizsgálatát mutatja be történetiségében. Kiemelendő egy momentum, amely haladó szellemiségében sajnos kettétört a trianoni diktátummal, és azóta is hiányos a fürdők fejlesztésében. Történt ugyanis, hogy „Dr. Koós Mihály 1904-ben *A tusnádi székely kongresszusnak a m. kir. Földművelésügyi Minisztérium ügykörét érintő határozatáról és a székelyföldi földműves nép gazdasági felsegítésére irányuló javaslatok* című tanulmányában kilenc pontos feladatsort tett a székelyföldi fürdők fejlesztése érdekében:

„A fürdőtörvény megalkotása, s ennek keretében a fürdők hitelviszonyainak állami segítséggel való rendezése szorgalmaztassék,

Arra alkalmas székely fürdőknél állami gyermekszanatóriumok létesíttessenek,

A székelyföldi fürdők forrásviszonyainak tanulmányozására, fúrási munkák vezetésére, csatornázási tervek elkészítésére állami szakközegek díjtalanul kiküldhessenek, vegyelemzések díjtalanul végeztesse,

A turistica fejlesztésére irányuló társadalmi mozgalom támogattassék,

Turisticai vonalba eső székely községek között személyszállító postajáratok

szerveztessenek, ily községek szövetkezetei személyfuvarozásra alkalmas kellő számú kocsik beszerzésében segíztessenek,

A székelyföldi fürdőknek telephonnal való mielőbbi összekötése szorgalmaztassék,

A székelyföldi turisticában használható rövid kalauz megírása megrendeltesék és a könyv állami támogatással kiadassék,

A székelyföldi fürdők között érdekeik közös istápolására külön szövetség létesítessék s e szövetség úgy erkölcsileg, mint anyagilag támogattassék,

A Székelyföld ásványvizeinek értékesítése eladási kísérletekkel, az államilag segíztett közlekedési és kereskedelmi vállalatok igénybevételel s minden alkalmas módon előmozdítassék.”

Székelyföld gazdag ásványvízkincse számos helyen ma is elhanyagoltan, szennyezetten várja tisztítását, gondozását, gyógyító erejének újbóli felfedezését, annak érdekében, hogy visszakerüljön a rendeltetésszerű használatba, a gyógyulni vágyók javára és örömére. Ezen próbált segíteni a Kaláka-mozgalom, hogy ne csak a nagy, még a 19. században kiépült fürdővárosok lehetőségeit használják a gyógyulni vágyók, hanem az értékes, bár kisebb és eltérő gyógykezelésre alkalmas vizek is bekerüljenek újra a köztudatba. Természetesen részleteket olvashatunk itt a történelmi hagyománnyal rendelkező fürdőről az Orbán Balázs, a Hankó Vilmos, a Teleki Domokos, az Ábrahám Ambrus és a Jókai Mór korabeli élményei alapján született gazdag beszámolókból is.

Ivókultúra és palackozás

Számos borvizet ivókúraként alkalmaztak vagy javasoltak az egykori fürdőorvosok, de egyszerűen csak szomjúság ellen is fogyasztották némely forrás szénsavas vizét. Ez aztán a szállítási és a forgalmazási tevékenység kialakulását is maga után vonta. Kezdetben cserépkorsókban szállították a vizet, a nagyobb mennyiségre pedig fahordós megoldást alkalmaztak, és szekereken (télen pedig szánon), különböző vontatással (ló, tehén, öszvér, bivaly, sőt, gyerekek kutyaszánnal) juttatták célba a borvizet. Az üvegtechnológia elterjedése aztán forradalmasította az ásványvíz-palackozást is, mert így hosszabban eltartható lett, illetve a nyomás alatti tárolással való szállítás lehetőségét is biztosította. Sikerült egy muzeális, kézi üvegmosót és kézi palackozót is kiállítani a múzeumban. Ezt az üveges technológiát később automatizálták, és mára az üveget felváltotta az egyáltalán nem környezetbarát műanyag pille-palack.

E plakátok bemutatásának a célja az volt, hogy emléket állítson az első Székelyföldi Borvízmúzeum eredeti kiállításának, ugyanis e plakátok lekerültek a falról és idén nyártól megújult formában, új belső installációkkal várja vendégeit a múzeum.

Hajó

A hajó messze még, nem látni tisztán,
Kolumbusz jön-e, vagy Noé.
Bárki lesz, tekintete immár
angyaloké.

Türkiz tengeren fehér liliom.
Rövid út érkezik vízi úton.

Zamárdi

Pipára gyűjt az angyal is
a Tiki bárban.
A szeretet kalandjait
nem gyöngeség megélni bátran.

A szék színes, a lélek jótét.
Jegeskávé. Jelenvalólét.

Vitorla

Mikor az eget lekapcsolják,
a túlpárt gyúl ki.
Általános földi adottság
szívvé gyógyulni.

Láthatatlan kéz tölt egy kis pohár bort,
s a tihanyi apátság vitorlát bont.

Vadkacsák

Hullámozó ünnep?
Kupaktanács?
Kupacba gyűltek
a vadkacsák.

S miután Istent megbeszélték,
rólad pletykál e szerteszép nép.

Kikötő

Mennyi vitorla, mennyi szél,
s csak egy a kikötő.
Megáll a menny széleinél
a hullámozó idő.

Szélcsend az, ha a Szentlélek fú.
Azon a parton párt alkothat három hattyú.

Bizánc

Ezer év előtti Bizánc.
Onnan érkeztek e sirályfiak.
Ne elmével gondold meg, mit kívánsz,
univerzumot vagy szikár hidat.

Nyílt víz fölött nyitott az ég is.
Tükörszintézis.

Barátnők

Egymással szemben ülnek,
mégis kilátással a partra.
Szemükben tündérünnep,
szívükben közös karma.

Mindenhol jó, de legjobb ott, hol
ráébredünk, hogy mindenhol jó.

Látvány

Kilátó. Panoráma.
Balatonföldvár.
A látvány valahára
valamit föltár

nem a tájból: a szemből.
A tudatlan tud legtöbbet a szentről.

Vén Zoltán: Regina Danubii

Igen

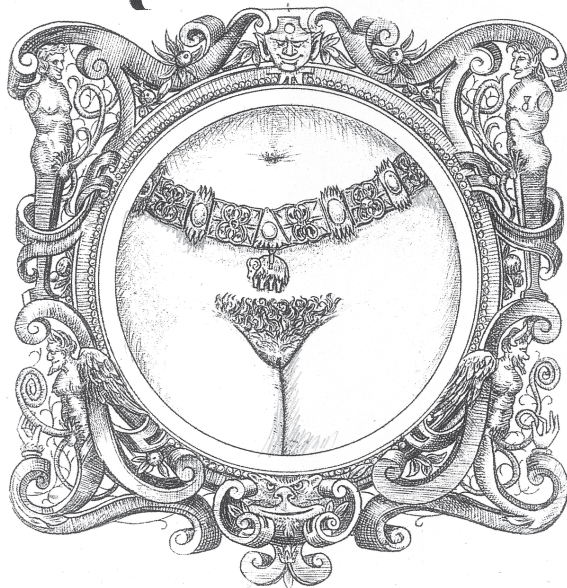
... örvénylő folyó felett ...
– (hegyoldalba vájt) –
... keskeny gyalogúton ...

'miként teakereskedők
... karavánja ...
araszol

... nem úgy mindennapi ...
– (hittet színültig) –
... esendő imánk ...

'mely hangtalan
... sebtében ...
illanó

AQUA VITAE

Vén Zoltán: Az élet vize

Áradt víz viszi életem

szakállam pohárba lóghat
piros este szórakozhat

üveg borocska és halál
asztalomon gyertyát talál

megront fejem gonoszsága
vékony a rozmaring ága

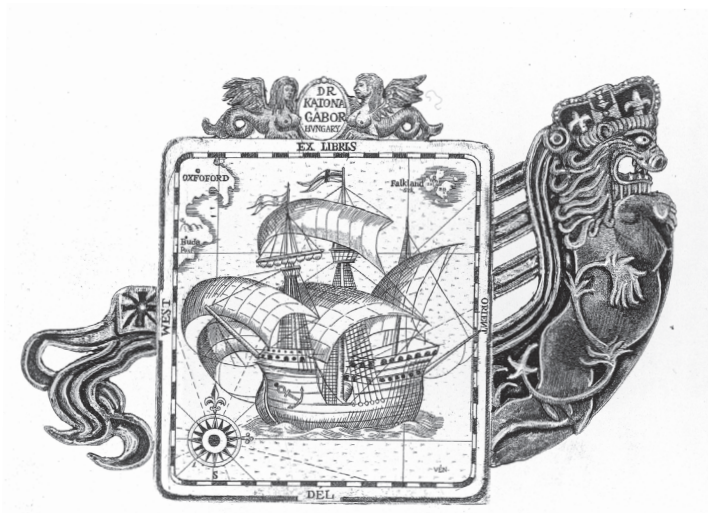
ne örvendjeteK, jegenyék
a pünkösöd napja messze még

neked köves gyűrűt veszek
szeressél majd, ha nem leszek

gyere el hozzám, virágom
pallót vetek át a sáron

gálicos kék az éjszaka
gördül a hold, ne menj haza

gyöngyös a vállam, kezem
áradt víz viszi életem

Vén Zoltán: *Ex libris*

Egy másik élet, fél percben elbeszélve

Szépségkirálynő varrógéppel

A nagynéném a Bakáts utcában lakott. Kóhajtásnyira a Dunától, ám sose mondta, hogy de jót sétáltam a parton. Volt három szobája, én mégis csak a kicsiben láttam, ahogy a varrógép fölé hajol. Fércel, túbe fűz, ollót, cérnát, gombostűket keresgél meg mentséget, miért nem kész a ruha. Nagy fantáziával előadott telefonos hazugságmeséi voltak. Nemcsak imádta a színházat, színészi képességekkel is bírt.

Ha meggondolom, ezek miatt csúszott náluk óráról órára minden. Főként az ebéd, néha csak déltájt indultunk bevásárolni a Vámház (akkor Dimitrov) téri csarnokba. De a férje, aki talán a család legműveltebb embere volt, végtelen türelemmel várt. Háborús golyóval a gerincében, vagyonát, állását veszve nagyobb bajokhoz szokott, minthogy késik a kelkáposzta. Néha megpróbált érdeklődni, aztán folytatta a felolvasást. Victor Hugo *A tenger munkásai* című regényébe én is belehallgattam. A vastag könyvek kiütéssel győztek a varrósobában. Ha kuncsaft érkezett, nagybátyám menekült a sakkasztalához.

A varrógép fölött, a falon bekeretezett újságkivágás lógott. Arról tanúskodott, hogy a nagynéném valamikor a Dunántúl Szépe volt. Nem mesélt róla, mi meg nem faggattuk. Ott áll a cikkben feketén, fehéren. A szöveg mellett bohócjelmezben ott volt a képe. Az üzleti érzék a győzelem után képeslapot csinált belőle. (A bohócruhát maga varrta. Nagyanyám bölcs döntése volt, hogy a három lánya a polgári után tanuljon meg varrni. Ha sose lesz rá szükségük, akkor is. A háború után ebből éltek családotól mind a hárman.)

Már a kamaszkorom náluk töltött nyarain is fél évszázadra voltunk ettől a történettől. A részleteket elmosta az idő, talán még a királynőben is. Egy varrógép mellett nehéz lehetett visszaálmódni a szépségkirálynőséget meg a farsangi bált, ahol a bohócruhás kép készült. Ennél is nehezebb, hogy a későbbi fotókon ő az a nő, aki a fehér sportkocsi mellett áll kalapban, kesztyűben, virágos selyemruhában, elegáns mozdulattal, mint egy hercegnő. Ugyan kinek volt a harmincas években autója? Amióta meghalt, a családi meséink közé kezdett tartozni ez a szépségkirálynőség. Az újságcikk elveszett. Már azt se tudtuk, mikor történt.

Egyébként ambivalens viszonyban vagyok a szépségversenyekkel. Miloš Forman *Tűz van babám!* című filmje az egyetlen kivétel, amelyben az ilyesmivel nem tudok betelni. Az a nyolc „szépség” ott, a tűzoltó-bálban egyenként sem akar ki. Különösen a kis vihogós, meg az a két ballábás és a trampli fürdőruhás, aki, ahogy (a jó erkölcs nevében) ráhúzzák a ruháját, olyan lesz, mint egy kötözött sonka. Vigyázz, pihenj!, vezényelnek a zsűrítő tűzoltók. Gyakoroltatják a menetelést, nehogy úgy csörtessenek a kis elvtársnők a bálteremben, mint a malacok. Hol van ettől egy mai szépségverseny estélyiben, fürdőruhában s miegymásban! Mindenki egyformán és felejthetően szép. Egyformák a sminkek, egyformák a mozdulatok, egyformán szé-

pek a lábak, csak hol a szőke, hol a barna a trendi. De az én nagynéném még a szépségipar betörése lett Dunántúl Szépe.

1906-ban született, 16 éves kora előtt nemigen bálozhatott még. Trianon után néhány évig bálók sem voltak. 1924-ben aztán kiéheztek rájuk. Bál bált követett a mi kis városunkban. Az Iparos-bálra tündérkertté varázsolták a Turul Szállót. Egy évvel később már a 44-es gyalogezrednek is volt bálja. Ahogy a sajtóban áll, a bál fővédnöke József főherceg fia volt. Az élet élni akart, levetették a gyászt, farsang idejére felfüggesztették a Trianon miatti bánatot.

A *Dunántúli Élet* című társasági magazin kitűnő üzleti érzékkel kitalált valamit 1924 novemberében. Szépségversenyt! Ha csak egy bál lett volna, mondhatnám, hogy kivilágos kivirradtig tartott. De nem! Húzták ezt a szépségversenyt, mint a rétestesztát a *Dunántúli Élet* hasábjain 1925. január 31-től április 23-ig. Május 2-án volt az eredményhirdetés. Vették a magazint, mint a cukrot, fogytak a szavazólapok, nőttek a szekértáborok. Három hónapig „állt a bál”. A lap hetente közölte a verseny állását. Végül olyan lett az egész, mint egy sportmérkőzés – idővel egyre inkább Pécs és Kaposvár között.

Három kategóriában lehetett nevezni: gyermek, leány, asszony. Az első díj az első kategóriában egy életnagyságú színes fénykép volt, a győztes lány és asszony is egy színes fotót kapott (nagy szám volt akkoriban), és fél évig ingyen járt neki a *Dunántúli Élet*, amelyben ovális, blondelkeretben címlapfotót ígértek. A fényképet, ami alapján folyt a verseny, február 7-ig kellett beküldeni. A szavazólapokat postán kellett feladni, és Kaposváron a *Dunántúli Élet* helyi szerkesztőségében, az Irányi Dániel u. 1-ben, valamint a Steiner-féle könyvkereskedésben lehetett kapni. Mégpedig a verseny utolsó pillanatáig.

Az első hetekben egy világ omlott össze bennem. Az én nagynénémet az első hús között se találtam. De végre február 18-án ott állt neve a hetedik helyen. Majdnem mindenkit becéztek akkoriban. Ő sem Júlia vagy Julianna, hanem Komáromi Juci. Vannak Ilonkák, Micikék, Bözsikék, csak a Judit névvel nem tudtak elbánni. Végig ott van az élbolyban Amerikában élő barátnőm mamájának unokanővére, Kertész Judit, ő is Kaposvár színeit képviselte. A harmadik héttől kezdve úgy pörgettem a régi újság mikrofilmjét, mintha meccset néznék. Március végén már a harmadik volt a nagynéném (458 szavazattal). Április elején az első, de csak egyetlen szavazattal előzi meg a pécsi Blauhorn Ilonkát. Az egyiknek 501, a másiknak 500 szavazata van. És nincs messze a harmadik sem, Kertész Juditra 458-an szavaztak. Akkor már a vak is láthatta, hogy a pécsi Blauhorn Ilonkának szánják a pálmát. Megelőlegeztek róla egy címlapfotót is. Ettől aztán szárnyakat kapott Pécs. Április közepén Ilonkának egyszer csak hirtelen 700 szavazata volt, a kaposvári Jucinak pedig csak 505. Egy legenda omlott bennem össze. Hazudott a megsárgult újságciikk? De nem. Hirtelen megindult a roham a szavazólapokért. Április 23-án a nagynéném, azaz Kaposvár győzött 1412 szavazattal. Pécs is összeszedte magát. Blauhorn Ilonka 1400-at kapott. Nagyon szép volt ő is.

A győzelem másnapján minden Fő utcai kirakatban ott volt a nagynéném bohócruhás képe. Nagyapám elegánsan, sétapálcával végigsétált a Fő utcán (híresen szép férfi volt, s akkoriban jómódú építési vállalkozó), mindenhonnan bevetette a lánya képét. Mire hazaért, futár várta. Levelet hozott a Róma-villából. Rippl-Rónai mester nagy tisztelettel arra kérte a kedves szülőket, engedjék meg, hogy lefesse csodaszép lányukat, mégpedig úgy, ahogy az utolsó farsangi bálban látta – cigánylány jelmezben. Nagyapám kerek-perec nemet mondott. Tudta, kitől-mitől-miért félti lányát.

A Róma-villa utolsó szobájából, Bányai Zorka után hiányzik nekem egy kép. Bécsben élő kuzinomnak még inkább. Ó, ha itt lógna a falon a mamája! A Filharmonia Hungarica hegedűseként bejárta a világot, van mire büszkélkednie, de itt rájön a sopánkodás. Újra és újra elmeséli a történetet. Valahogy megunhatatlan mindketőknek, és nagy élvezettel korholjuk nagyapánkat, akit egyikünk se ismert.

Nagyapám, Szindbád

Régi könyvek között turkálók a fonyódi vásárban. Egyszer csak elővetődik *A magyar ipar almanachja* 1929-ből, és kinyílik a nagyapámnál. Meresztem a szememet. Az ilyesmi minden, csak nem véletlen. Az orromra van írva, hogy nem fogok alkudozni. Csak úgy tessék-lássék. Viszem a könyvet, mint a kincset.

Eddig csak legendák szóltak róla, sőt: a gyerekkoromban azok se. A „nicht vor dem Kind!” óvatosságával hallgattak róla. Most meg itt vannak a tények és egy fotó. A képen a negyvenes éveik legvégén jár. (Olyan, mint Lajos nagybátyám valaha. Fiatalon meg olyan lehetett, mint az apám.) 1879-ben született Magyaratádon. Ó jaj, kerek hét esztendővel fiatalabb volt a nagyanyámnál, 20 éves volt, amikor férjül vették, 21 évesen már apa lett. Nagyanyám igen jó szemmel és nagy szerelemmel választott férjet magának. Mit tehetett volna? Öngyilkos lett a férje, volt három kisfia, rámaradt a cég. Építési vállalkozó volt első férje, akit Niederfilinger Boldizsárnak hívtak, azt hitte szegény, hogy tönkrement, pedig dehogya. Ám elhirtelenkedve a dolgot, felakasztotta magát.

Nagyapám bámulatos szakmai és üzleti érzékkel vezette az ölébe hullott céget. Egy ideig csak inkognitóban. 1907-ben szerezte meg kőműves-mesterlevelét, ekkor állhatott hivatalosan a cég élére mint munkavezető, azaz pallér. Hamarosan a városi kőműves szakosztály választmányi tagja volt, és 30–35 bejelentett alkalmazottal dolgozott. Nagy építkezések kivitelezésében is közreműködött. Felvirágoztat-ta a céget. Ahogy a legendák mondják, három bérháza volt egy időben. Az almanach szerint elsősorban a MÁV építkezéseit vezette. De a somogyi sajtó szerint köze volt a Szent Imre utcai, Lamping-tervezte ún. munkáslakások kivitelezéséhez is, amelyek tervei még 1918/19-ben készültek, de a házakra végül is a trianoni menekülteknek volt szüksége. Akik kezdetben vagonokban, majd a Horthy-, Szabadság-, ill. Berzsenyi-park helyén barakkokban éltek. (Található még ezekből a jellegzetes, manzardos

házakból a Hunyadi János utca végén is; tulajdonképpen sarokház volt, de az Arany János utcai felét több mint fél évszázada lebontották.)

Nagymamánk nemcsak tehetséges fiút választott, de csinosat is. Amíg csak élt, feltétlen szerelemmel szerette, sose kérte számon a hűtlenségeit. Ügyszólván számolt velük, miközben még hat gyereket szült. Nagyapám szorgalmánál, zseniális üzleti érzékénél sokkal többet hallottam arról, hogy nem tudott ellenállni se kávéháznak, se kártyának, se cigányprímásnak – és végképp nem a női bájnak. Mondták, hogy ez vitte a romlásba. Pedig dehogy, a háború, a betegség meg a gazdasági válság.

Az almanachból tudom, hogy 22 hónapot töltött a fronton. Kapott kisezüstöt, bronzot és sebesülési érdemérmét is. A háborúba nem halt bele, de megviselődött, ahogy mondták, a front szétzilálta az idegeit. Abba meg beleroppant, hogy az István utcában (ma József Attila u. 7.), az ún. MÁV-ház egyik átjáró kapuja az építkezés során beomlott. Emberhalál esett. A 20-as évek végén történt, talán éppen az almanach évében. Felelősnek tarthatták volna mint az egyik munkavezetőt. De a tárgyalásra már nem került sor, nagyapám belezavarodott abba, ami történt. Ez is ő volt, ez a nagyra nőtt felelősségérzet. Valahogy egy Szindbádhoz nem illik. Nagyanyánk gyászjelentésén 1938-ban még ott áll a neve, az is, hogy a halott az ő „felejtethetlen drága jó felesége” volt, de a temetéskor készült családi fotóról hiányzik. A szekszárdi elmegyógyintézet ápolta volt már hosszú évek óta, ott is halt meg. Gyógyulófélben a kórház építkezéseit vezette. Vajon emlékezett-e még a boldog időkre?

Mi tagadás, Szindbád volt. Egy ízben üzleti útra ment Bécsbe. Legalábbis így tudták az otthoniak. Előfordult ez máskor is. Néhány nap múlva azonban sürgönyt hozott a posta, az állt benne, hogy a családfő abban az idegen városban nagy hirtelen meghalt. Gyászba borult a Kanizsai utcai ház. Az anyja is ott élt. (Több mint 100 esztendő.)

Nagymamánk, aki a sok gyerektől, gondtól, dologtól a kapun is ritkán tette ki a lábát, felvette hosszú fekete selyemruháját, hozzá a csipkés sálját, feltette ritka alkalmakra rejtegetett szépséges kalapját, és fekete gyászfátylat tűzött rá. Olyat, hogy szinte betakarta. Ne is lássák! Maga volt a gyász. Szavát se lehetett hallani, könnyét se látni. Szinte kővé vált, mint a gyerekeit sirató Nióbe. Magához térve kocsit hívott, végighajtatott a városon, hadd lássák a népek, nagy a baj. Magára maradt. Aztán némán felszállt a vonatra. Egyedül. Ő, aki sose utazott sehova. Ki tudja mire gondolt a hosszú úton? Sok minden megfordulhatott a fejében, amíg megérkezett a Westbahnhofra. Úristen, kit lát! A sínek mellett nagyapámat, aki térdén állva várja őt egy hatalmas vörös rózsacsokorral. Nagyanyám eldobta az özvegyi fátylat, kifizette férje kártyaadósságait, aztán vonatra szálltak, és kart karba öltve hazatértek a Kanizsai utcába. Senki emberfia őket veszekedni nem látta, nem hallotta. Szindbádot se szerethették jobban.

A csillagok oly magasan szikráztak, hogy felettük tán már semminek nem marad hely. Hideg volt az éjszaka, ropogott a fagy. A távolban néha egy magányos lövés dörrent. Ézsiás a lövészárokból ült, hátát egy ajtónak támasztva. Ki tudja honnan került ide, mivel se küszöb, se szoba nem tartozott hozzá, csak magában állt az ajtó, derengő rézkilincsel. Ha tehette, itt pihent meg, biztos pontként tudva, ahol nem hatolt csontjáig a hideg, és eszébe juttatta, hogy létezik egy másik világ is.

Kiűzettek onnan mindannyian, akik magukba roskadva borotvátlanul, mindenféle rongyokkal védekeznek a hideg tépőfoga ellen. Fél süketen az állandó fegyverzajtól, eltompuló aggyal, és nedvedző szemmel bámulnak maguk elé. Ülnek, kezüket a kabátujjukba rejtve, mellettük puskáik deresedő, fekete csövei és nyomok a hóban.

Mióta nem látta övéit, már nem számolja. Talán nem is voltak, csak a képzelet játszik vele. Ropogó tűz a kályhában, vasalt ing és éjféli mise. Ilyenkor annyian toporogtak a kis templomban, mint az év során sosem. Olyanok is elmentek, akik máskor nem lépték át a küszöbét. Együtt szállt a testek párja a tömjénfüsttel a magas ablak felé, ahonnan Nepomuki Szent János üvegre mintázott, szenvedő arca tekintett le rájuk. Ahogy maga elé képzelte, úgy tűnt, hogy már nem a vértanú arca, hanem az övé tekint alá a gyülekezetre.

Ézsiás felállt és kinézett a lövészárokból. A hold rideg sugara betérítette a tájat, mint a világitólövedékek fénye. Előtte a becsapódó gránátok nyomaival szaggatott, végtelen hómező. Arrább egy kereszt. Két deszkából szögelték össze, rajta egy katonasapka. Nem szokványos látvány itt, ahol a temetetlenek sokasága hever. Ismerte a fiút. Hiába várja már Bácskában menyasszonya és öreg szülője. Oly szépen tudott szájharmonikázni, hogy néha egy pillanatra feledtette velük sorsukat... Egyik reggel nem bírta tovább. Felugrott, és kirohant a lövészárokból, és szaladt, míg egy sorozat le nem terítette.

Háború... Ha lehetne, csak azt kérné, legyen újra béke, ahol a magas kék ég alatt madárdal szól, virág nyílik a mezőn és nem srapnelgödör. Ahol az emberek, ha találkoznak, nem bajonettet szegeznek egymásnak, hanem kalapot emelnek. Ahol, ha nehéz is, küzdve a mindennapiért, de az élet, érinthetetlen...

Lélek nem mozdult a végtelen tájon; üres csend volt, mint a halottak birodalmában. Rézkilincshez támasztotta fegyverét és elindult. Mozognia kell, mert megfullad. Nem hederítettek rá. Cigaretták parázslottak, lehelet és füst gomolyagok szálltak, és a tekintetek a semmibe révedtek. Karácsony éjszakája volt, és a barázdált lelkek haza indultak.

A lövészárok lejárataiban megjelent egy káplár, mellette egy baka, kékmázás kannával.

– No emberek, az ne gyűjék ide, aki nem szereti a rumot! – mondta a három csillagú parolinós, csípőre téve kezét, mint aki jól kitalálta, hogy kell meglepni a szunnyadókat.

Az arcok felélénkültek, a katonák csajkáik után matattak, és megindultak csoszogó léptekkel.

– De csak akkor – folytatta derűsen a hatalom megtestesítője –, ha elébb élneklitek a *Menyből az angyalt*. Szépen ám, hogy ott fönt, a kisuvickolt csillagok mögött, táncra perdüljenek a kaporszakállú öreg Isten gyönyörűségére.

Az emberek toporogtak, egymásra sandítottak.

– Hagyd már Gyurka ezt a marhaságot – szólalt meg egy tizedes, kinek foszlott fülvédőjéből vatelin lógott ki.

– Nincs kedvetek a danára? Ej, pedig karácsony vagyon, vagy mi az ördög.

– Mérjed! – mondta legénynek, aztán maga zendített rá az énekre.

A remegő kezekben a csajkák szélei odakocódtak a kannához. Csobogott a vörös ital, és illata beleszúrt az orrokba, miközben az őrmester fújta a karácsonyi dalt.

Először egy bizonytalan hang, aztán egy másik kapcsolódott bele, s a végére ott álltak körbe, és énekeltek a galíciai frontmezőben.

Ézsiás hátat fordított, s megindult porciójával. Jó negyedrészt volt a csajka, s leeresztett kezéből néha kilottyant. Mintha vérfoltokat hagyott volna maga után a havon, lépett ki a lövészárokból és ment, maga se tudta hová.

Elmaradt állásuk, s közeledett az ellenség felé. Kürt hangját vélte hallani, s eszébe jutott, hogy a fel-felvillanó fényben célpontul szolgálhat. Egy nagy gödörhöz ért. Az alján egy nyöszörgő ember feküdt.

– Ki vagy? – kérdezte az arcra borultat, de az nem válaszolt.

Leereszkedett hozzá, és felismerte, hogy egy munkaszolgálatos. Hanyatt fordította.

Látta, hogy mellkasán átvérzett a kötés. A fiatal, elkínzott arc, mint az otthoni templom festett ablakán. Elkezdte dörzsölni lilára fagyott kezét.

A munkaszolgálatos kinyitotta szemét, és rémülten nézett rá.

– Ne félj – mondta Ézsiás. – Igyál... – és szájához emelte a csajkát. A sebesült nagy kortyokban nyelte az italt, aztán köhögni kezdett...

– Merre indultál ebben a világban? – kérdezte Ézsiás.

– Angyalt látni... – felelte nehezen a fiatalember.

– Nincsenek erre angyalok, ha csak a halálé nem – mondta Ézsiás, aztán felnézett a mennyboltra. Mint szurokba ragadt gyémántok, ragyogtak a csillagok. Halk zúgást vélte hallani, aztán vékonyka hangot, csengő nyelvének hangszilánkját.

Meresztette szemét és hitte, hogy mégis megjöttek az angyalok. Leszállnak hozzájuk, és már érezni vélte, beteríti egy puha szárny. Tömjén illata szállt, gyertyák fénye lobbant...

– Istenem, hát nem hagyod el a magára maradottakat. Emelj magadhoz...

Hatalmasat dörrent. Az égre kúszott egy rakéta, és mint vörös üstökös szállt alá, ködös nyomot hagyva maga után. Aztán újra csend lett, s látta, hogy mégsem jöttek el az angyalok.

Feltápázkodott. Nyögve vette hátára társát, és indult vissza a lövészárokból.

Rogyadozó lépteit és görnyedt alakját a teherrel megvilágították a felröppenő rakéták fényei. Mint óriás csillagszóró sziporkái, ontották fényüket. A hó angyalhajjá változott, és valahonnan távolról egy szájharmonika hangja szólt. Ézsiás halkán vele dúdolta... hogy békekesség a földön, a jóakarátú embereknek...

Olvasónapló a versben is kolorista Keresztury Dezsőről

Keresztury Dezső, a magyar irodalom mindenese, igen tisztelte és szerette a testvérműzsákat is. Nem csupán költő, műfordító és kiváló filológus volt, de kiválóan értett a művészettörténethez és a zenéhez is. Esztétika tanulmányai, színházi és zenekritikái bizonyítják ezt, s ne hallgassuk el, hogy képzőművészeink közül például Egry Józsefet az elsők között fedezte fel, s elismertetéséért egész életében fáradozott. Mércéje és következetessége Bartók szigorúságát idézte, s így hívta föl szülőföldje, a Dunántúl kultúrkinccseire, fölismerésére, értésére és azok megőrzésének fontosságára az ország figyelmét. Egryn kívül a tavat is festő Bernáth Aurélt, a tihanyi Parnasszuson alkotó Borsos Miklóst szintén barátjának vallhatta. S felsorolni nehéz lenne a teljesség igényével Ferenczy Bénitől Medgyessy Ferencen, Pátzay Pálon Németh Jánosig (utóbbi földije) a sort, mely a közelálló képzőművészek neveit tartalmazná. Ám nem csupán Zalában, de Európa műtermeiben is otthon érezte magát. Bécsben és Berlinben, sőt Párizsban csodálhatta a remekműveket. Utóbbi nagyvárosban fiatal korában harminc napot, ebből tízet teljes egészében a Louvre-ban töltött. Maga is szívesen rajzolt vagy festett, ha ideje engedte, fotó készült róla, amint a balatoni vitorlásán vázlatfüzetébe örökíti meg a tó látványvilágát. Amikor e tájról verselt, festmények színei elevenedtek meg költői képalkotásaiban. Láttató erejű természetábrázolásai a piktúra eszköztárához folyamodtak, onnan ültette át a poétika gyakorlatába például a kolorizmus fortélyait, tette szavakkal, amit csupán festő tehet a színskálából választó ecsettel. Íme:

Kék ég, zöld víz között a sziklás parton,
 rezzenő szívvel, mint az üldözött,
 elnyúlsz egy szemhunyasra s köréd zárul
 érő gyümölcscsel telt el a Dunántul
 mély békéje a lágú lankák fölött.

(A Badacsonyi lábánál)

A balatonfüredi kiserdőben sétálva is a kék mennybolt és a zöld ragyogású vegetáció a legszembetűnőbb, a megragadandó a számára:

Kék, könnyű egek suhannak
 méz fényben a lomb felett.
 Lángot vet az elzuhant nap.
 Ó! zöld-arany szédület!

(Kiserdő)

Költői képzeletében a dunántúli tavasz is e két színt szövi szerelmes ujjongásába:

Elárasztottál magaddal, te boldog,
 álomnál kékebb ég; bennem ragyog
 kedved, s ahogy az első láng-napok
 kizöldítik a mély hóval behordott
 völgyet...

(Elárasztottál magaddal...)

Ha meglátja Keresztury Dezső verseinek olvasója a ,kék' színt, máris keresheti szemével a ,zöld'-et. És fordítva:

Kéken nyílik a hajnalka, s mert csak puha szél jár,
 lágyan ring a tükörsima vizen az ég; jegenyéink
 fölsuhanó zöld lombja fölött habosan fut a felhő...

(Kéken nyílik a hajnalka)

A magyar tájképfestők közül talán Mednyánszky László látta meg először a kék és a zöld egymásra utaltságát; hogy nem létezhetnek külön mint éghez és földhöz tartozó tulajdonságok, mindig csak párban jelennek meg. Bizonyíték erre, hogy a festőművész e fölismerés hatására mindkét színt egyként, világosabb árnyalatában vitte föl vásznaira. A 19. századi líránk egyik jeles képviselője, Garay János – aki irodalmunkban elsőként szentelt teljes verses könyvet a Balaton dicséretének – szintén a föld zöldjét és az ég kékjét festi költeményébe, két olyan elem színét (színeit!), amelyik egy harmadikért, a vízért vetekszik, hogy abban csodálhassa meg magát:

Szép Balaton' tavában
 Megfürödött az ég,
 Azóta lett a vízének
 Hullámjátéka kék.

A víz mindkét hívének
 Megtartá emlékét:
 Az égnek tiszta kékjét,
 A földnek zöld színét.

A föld haragra lobbant
 E vakmerény miatt,
 S epéje zöldre festé
 A kék hullámokat.

Csendes, szelíd időben
 Azurszinben ragyog;
 Föld' haragos zöldében,
 Ha keble háborog.

A víz tükörjátékát már Garay János fölfedezte. Meglátta, hogy szinte paletta a Balaton, amelyen egy nagy kéz a kéket és a zöldet, s ezek árnyalatait kikeveri. A valós és a tükrözött menny az alkotó ember érzékelésével is incselkedik, megtréfálja a tájba testestül-lelkestül belémártózt. Garay János Mednyánszky, no meg a festő Egrý József panteista élményeit előlegzi költészetében:

Ússzál, szivem' hajója!
 Ringassatok habok!
 A Balaton tükrén
 Két ég között vagyok:
 Majd fölfelé a kék ég
 Felé kívánkozom;
 Majd mélyen zöld öledbe,
 Hullámozó Balaton!

A *Balaton* *kagylók* szerzője után a 20. században Keresztury Dezső kortársai sem tették versük szöveghálójában egymástól távol a ,kék' és a ,zöld' jelzőket. Illyés Gyula *A tihanyi templom-hegyen* című költeményében, Vas István a *Badacsonyi őszben* egyugyanazon sorban szerepelteti e két színt:

Mennyi ég! Mennyi kék! Zöld! mennyi
 Balaton, tavasz, hegyorom!
 Alig tudom magamba szedni.
 S egyszerre – sok nagyon!

(*Illyés Gyula*)

A kék eltűnt, a zöld sötétedett,
 sötéten állt a badacsonyi hegy,
 piroslik rajta esőverte lomb,
 boltozata, a gyűrött bazalt korong,
 s nem látni, csak szürkészöld fátylon át
 Szigligetet, Csobáncot, Tátikát.

(*Vas István*)

Keresztury Dezső pedig már verse címébe is beemeli a ,zöld'-et és a ,kék'-et:

Zöld az ég és zöld a föld és zöld a tó
 és zöld a levegő, zöld a szél és zöld a nád,
 zöld-kék a fény, az árnyék, kék az áradó
 hús pára, zöld, tavasz-zöld a zöld világ.
 Kéken lebeg a Szent György-hegy, a Badacsony...

E *Zöld-kék* című, tavaszi versben nem csupán a színszimbolika szabályainak megfontolásából komponálja az egymásba áttűnő két színt Keresztury. (Természetesen arra is van példa költészetében, hogy éppen ragaszkodik a meg nem változtathatón. Mint egy ikonfestő, hiszen a népdal sorait a hagyomány szigorú megtartásával emelte saját versszakába: Kék a lába, zöld a szárnya, / a madár beh gyöngyön járja... / *Levendula*.)

A fény összemosza a kéket és a zöldet, s ezzel a 20. századi plen-air festők technikáját méltón és híven imitálja a költő. Olyan jól ismeri és alkalmazza a színek széles spektrumát, miképpen barátja, Egry József. Tán feltűnt az Olvasónak, hogy a kiserdei versében sem egyszerűen ‚zöld’-et, de ‚zöld-arany’-at nevez meg, és azt az árnyalatot tartja pontosabbnak, mikor a látványt megidézi. Másutt is:

Egy kert jár vissza éber álmaimban:
virág, zöldarany fű, lugas; az út
sárgán a szőlős verandára fut,
fölötte kéklő ég, felhőtlen, nyiltan.

(Kert)

Egry József tájat – amely egyben a mindenség modellje is – festő kedve nem is annyira a kéket és a zöldet tartotta fontosnak, hanem a fehérnél is fehérebb fényben a barnák árnyalatait, s – Gutai Magda költőnő megfigyelése szerint is – a homok-sárgát, a rózsaszínt, a bordót, a püspöklilát. (A 18. században Anton Maulbertsch a sümegi freskóin már előfutára volt ennek a jellegzetes, a világ más tájain hasonlóan meg nem csodálható ragyogás rögzítésének.) Keresztury Dezső is úgy járt el a lírai Balaton-felvidék-ábrázolásaiban, hogy egymás mellé odahelyezte ugyan a kéket és a zöldet, de a Balaton eleven vagy éppen Egry virtuális palettájáról a többi színt is:

Pezseg az árny zöld csendessége,
táncolnak a tisztuló mélyre
vont hidon át
rőt barnán az aranyló fénybe
szótt figurák.

(Nyár)

A *Dunántúli hexameterek* XIX. darabjában váltogatja, vibráltatja szemünk előtt a ‚kék’ és a ‚zöld’ színt, s közbük helyezi a barnás árnyalatot, a szürkét s az ezüstöt. Hadd hangsúlyozzuk még egyszer, hogy a társművészet (a festészet) behatóbb ismerete nélkül aligha volna képes költő egy ilyen képalkotó bravúrra:

...Felhő száll habosan, kék róna, megalvadt
pára a tó: hullámot a föld vet; szörny kuszik, elhullt
őshüllők roskadnak a táj zöld szőnyegein...

Fentről csak színes ábra: mezők barnás fonatát zöld
rét szegi, szürke út osztja s ezüst víz; hegyre kuszó füst
porlik a szomju, bazaltkék messzibe.

Keresztury Dezső tehát nem csupán a szecessziós művészek ornamentika-díszítéseinek kékeit rajzolja rutinnal, hanem a kék ég képzete nála szinesztéziát is teremt: a szabad ég alatt kedvese által keltett derűben kéknek látja, láttatja annak mosolyát is:

A zöld vetésben már a telő kalász
hajtja fejét a forró szélbe.
Karomban ringatod magad;
mosolygó mersszel elszállsz s visszatérsz.
Alig szólunk s nincs is szavakkal mondani
valónk. Szeretlek. Kék az ég s belém
enyelgi jó derűd ez a kék mosolygás.

(Ifjúság)

A ‚zöld’ színt említő, már idézett *Nyár* című költeményből álljon itt a ‚kék’, ám ezúttal nem jelző, nem melléknév, hanem éppen főnévi szerepben. (A *feszülethez* című versében Faludi Ferenc főnevesít így melléknevet: Jézus sebeinek kék színeit verselte meg.) Bizonyosság ez a strófa Keresztury Dezső képalkotói és nyelvi gazdagságára egyaránt!

A lágyan lengő parti szélben
sikosan ingó víz színén, lenn
lebeg a kék,
lehellet könnyü tükörképen
gyűrűző ég.

Keresztury pontosan szerkesztette meg verseiben a balatoni teret, azzal a mesteri biztonsággal, amivel Borsos Miklós is mindannyiszor elkészítette vázlatait az egybeérő földről, vízről és égboltról:

Zöld bár s borzong a víz, beúszom,
sűrű felhőbe fúl a nap;
lucskos köd keringőz a csúcson,
egy villám a vízbe harap.

Esik. Kék-szürke függönyökbe
merül a smaragd félsziget;
s hármás hegyben önti fejemre
a szél az összegyűrt vizet.

(Vidéki képek 5.)

Babits Mihály az eget szétropanó kék üvegnek látta. Szabó Lőrinc a szerelmével való együttlét idejét a tónál kék üveg nyárnak. A rétet a Balaton kéküveg rétyének.

A dunántúli táj formáit Keresztury is úgy festette le, mintha azok a fényben megcsillanó üvegek volnának:

Fent ragyog a domb, lent jön a fergeteg:
Bakony felől omló, hasa fellegek.
Alattuk a Somló kék üveg színén
megcsillan a megszárt, halk, tündéri fény...

Mélyre hull az égbolt, fekete-lila,
könnyű zöldarany szárny rajt pár réti fa...

(Vidéki képek 6.)

Keresztury Dezső a lírájában elragadtatásairól, extatikus érzelmi pillanatairól adott számot jelentős művészként. Nem csupán a térélményeiről számolt be, ám mindannyiszor biztos kézzel megrajzolt vázlatait a legfestőibb színekkel tette pompázatosakká. Tudta, hogy az eget és a földet egyben láttatni – túl a technikai föladaton és igazmondáson – már a legtisztább misztikus föladat.

Vén Zoltán: Neptunus. Ex libris

1917. április 6-án az Amerikai Egyesült Államok hadba lépett az antant oldalán. Ezt követően megkezdődött a kiapadhatatlan mennyiségű hadianyag, ellátmány és a mintegy két millió katona áthajózása Európába, ami eldöntötte az első világháború kimenetelét. A központi hatalmak veresége immár csak idő kérdése volt.

Az orosz front 1917-es összeomlása, majd az 1918. március 3-i breszt-litovszki béke azonban lehetővé tette, hogy március végén a német haderő rázúduljon a nyugati frontra, és kicsikarja a végső győzelmet. A támadás azonban elakadt, 1918. július 18-án pedig megindult az antant sikeres ellentámadása. Kudarccal végződött az olasz fronton a Monarchia haderejének június 15-én indított offenzívája is. Legkésőbb ekkor minden politikai és katonai vezetőnek látnia kellett volna, hogy a háborút sajnos elvesztettük, és ekként kellett volna cselekednie. Ha a központi hatalmak vezetői 1918 nyarán – a januárban meghirdetett wilsoni elvekre hivatkozva – elrendelik hadseregeik fegyveres visszavonulását országaik határaitra, s ott védelmi vonalakat építenek ki, másként alakul a történelem. Ez ismét hitet és erőt adott volna az elcsigázott katonáknak, látva, hogy a haza védelme mellett kormányaik minden erőfeszítést megtesznek a fegyverszünet és a béke megkötéséért. Nem így történt. A háborús vezetők képtelenek voltak politikájukon változtatni mindaddig, amíg a végső összeomlás keltette népharag el nem söpörte uralmukat.

Magyarországon hasonlóan alakult a helyzet. Bár 1918. október 17-én Tisza István a parlamentben elismerte, hogy ezt a háborút elvesztettük, ennek ellenére október 22-én Károlyi Mihály hiába követelte pártja nevében, hogy a magyar katonaságot hozzák vissza az országba. A kérdésről a képviselőház még tárgyalni sem volt hajlandó. Október 23-án este lemondott a Wekerle-kormány, s az addigi politikacsinálók október 31-ig képtelenek voltak új kormányt alakítani. Eközben – október 24-én – a Piavénél megindult az olasz haderő sikeres támadása.

Az őszirózsás forradalom és az első köztársaság

Az 1918. október végi válságos napokban az ország kormány nélkül sodródott. Az elégedetlenség, a kiábrándultság egyre nagyobb méreteket öltött, tüntetés tüntetést követett. Végül – október 31-én reggel – IV. Károly nevében József főherceg az ellenzéki pártok által október 24-én megalakított Nemzeti Tanács elnökét, Károlyi Mihályt nevezte ki miniszterelnökké, aki a Függetlenségi és 48-as Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Polgári Radikális Párt politikusaival támaszkodva alakította meg a kormányát.

A forradalom győzelme reménységgel és lelkesedéssel töltötte el az embereket. A Károlyi-kormány azonban hihetetlenül nehéz feladat elé került. A társadalmat feszítő ellentétek összebékítése, a nyomor enyhítése, az általános elégedetlenség lecsillapítása, mindeközben a győztesek oldalára került szomszédaink területrelő törekvéseinek az elhárítása csak nemzeti összefogással sikerülhetett volna. Azonban már

a kormányalakítás másnapján, november 1-jén hatalmas és felháborodott tüntetés kérte számon, hogy a kormány az előző napon miért tett esküt a királynak, továbbá követelte a köztársaság azonnali kikiáltását. Károlyi felkereste József főherceget, s közölte: két lehetőséget lát; a kormány lemond, vagy a király felmenti esküje alól. A főherceg határozottan elutasította a lemondás gondolatát, majd a királlyal telefonon folytatott tárgyalást követően IV. Károly beleegyezett a kabinet eskü alóli felmentésébe. Ezt követően a kormány a Nemzeti Tanács új elnöke, Hock János előtt tett esküt. A történetekkel és annak kilátásba helyezésével, hogy az államforma kérdéséről a rövidesen összehívandó alkotmányozó nemzetgyűlés fog dönteni, a hangulatot átmenetileg sikerült lecsillapítani.

A kormány kemény kézzel állította helyre a rendet, és szüntette meg a fosztogatásokat és rablásokat. Polgárőrséget, nemzetőrséget szervezett, amelyek fegyveres tagjai rendszeresen járőröztek. A rendőrség és a csendőrség mintegy ezer tetten ért fosztogatót, rablót lőtt agyon.

November 3-án írták alá a padovai fegyverszüneti szerződést, ami elrendelte a Monarchia haderejének visszavonását az 1914-es határokra, majd annak teljes leszerelését. Ezt azonban a győztesek nem úgy értelmezték, hogy a magyar határ lenne a demarkációs vonal, amit november 4-én nyilvánvalóvá is tettek azzal, hogy a szerb csapatok átkeltek a Száván. Ennek hírére a Károlyi-kormány november 4-én úgy határozott, tárgyalni kell a balkáni antant haderő erre hajlandóságot mutató főparancsnokával. A Franchet d'Esperey tábornoknak küldött táviratban emlékeztettek arra, hogy Magyarország Padovában a fegyverszünetet az antanttal megkötötte, amelynek értelmében – a kormány távirata szerint – „a magyar határ a demarkációs vonal”.

A győztesek azonban nem így gondolták. A szerb csapatok november 5-én parancsot kaptak, hogy a románokat megelőzve foglalják el Temesvárt, és vegyék birtokukba a Marostól, Szabadkától és Bajától délre eső területeket.

A november 7-i belgrádi tárgyaláson a francia főparancsnok megalázóan fogadta a „vesztéseket”, közölve: Magyarország a németekkel együtt ment a háborúba, s velük együtt fog bűnhődni. A küldöttséggel pedig csak azért áll szóba, mert Károlyi gróf volt a vezetője. A Franchet d'Esperey által átadott fegyverszüneti katonai szerződés a déli és délkeleti demarkációs vonalat a Maros mentén, valamint Szabadka, Baja, Pécs és Szigetvár fölött húzta meg a Drávaig. Az ettől délre eső területeket a kormány kénytelen volt kiüríteni. Károlyi és Jászi, akikkel a tábornok külön is tárgyalt, annyit értek, hogy a megállapodás – a padovai fegyverszünettel összhangban – egyértelművé tette: a kiürítendő területeken a magyar közigazgatás a békeszerződés aláírásáig a helyén marad. Ezt azonban a bevonuló szerbek semmibe vették, s a magyar közigazgatást felszámolták. Ugyanakkor sikerült csökkenteni a szerződés gazdasági követeléseit, s törölnetni azt a pontot, hogy a győztesek a polgári irányítást is átvehetik azokon a területeken, ahol a kormány nem tudja fenntartani a rendet, ami a nemzetiségi területek elszakítását könnyítette volna meg. Elérték továbbá, hogy Magyarország fegyverben tarthat nyolc hadosztályt, azaz mintegy 100

ezer katonát, ami elég lehetett volna szomszédaink területrebló mohóságának csilapítására.

Időközben a hadügyminisztérium államtitkára elkészítette és november 8-án nyilvánosságra hozta tervezetét, miszerint a kormány nem szereli le az öt legfiatalabb korosztályt, a 18–22 éveseket, ami közel 100 ezer katonát jelentett. Ez egybevágott a belgrádi megállapodással, tehát november 9-én a kormány elfogadta a tervezetet, mire a pacifista hadügyminiszter, Linder Béla tiltakozásul lemondott, az új hadügyminiszter Bartha Albert pedig kellő eréllyel és szakértelemmel látott hozzá a hadsereg újjászervezéséhez.

Eközben a kormánynak hatalmas feladatot jelentett a frontokról hazaözönlő katonák fogadása és családjaikhoz való visszajuttatása. Ennek során november végéig 700 000, december közepéig 1 200 000 katonát szereltek le, akik a megérkezésükkor meleg ételt, a rendes járandóságaiakon kívül további tíznapit zsoldot, ha kellett vonatjegyet, sőt a rongyokban érkezők ruhát is kaptak. A harcterekről hazatért katonákról Károlyi november 2-án a következőket mondta: „[...] ha lehetséges volna, mindnyájukat a szívemre szorítanám, minden magyar katonának szeretném külön-külön megköszönni azt az önfeláldozást, amellyel eddig a harctéren küzdöttek.” (KÁROLYI, 249–250.) A kormány nem volt ellenséges a hadsereggel szemben, s a tévhitekkel ellentétben nem oszlatta fel a zárt alakzatban hazatérő egységeket, hanem igyekezett az új hadseregbe beilleszteni. A bomlasztó tevékenységet a szélsőbaloldali agitátorok, azaz a kormány ellenfelei folytatták, a Katonatanács vezetésével. Az is elgondolkodtató, hogy ha ezek a katonák olyan harcra készen érkeztek haza, mint ahogy erre később néhány parancsnok emlékezni vélt, miért széledhettek szét néhány fiatal, nyálas szájú agitátor zagyva szónoklatára?

A leszerelés kapcsán arról sem lehet megfeledkezni, hogy ezt nemcsak a padovai és belgrádi diktátumok írták elő, de közbiztonsági és politikai szempontból is fontos volt, hogy a frontokról hazatérők leadják fegyvereiket. Ellenkező esetben folytatódott volna a kóbor fegyveres csoportok rablóbandákba szerveződése, nem is szólva arról, hogy ezeket a szélsőbal is igyekezett fegyveres osztagokká alakítani.

1918. november 9-én kikiáltották a német, 12-én pedig az osztrák köztársaságot. Erre Magyarországon is felerősödött a köztársaság követelése, amelynek kikiáltását nem lehetett tovább halogatni. Ezért a Nemzeti Tanácsot kiegészítették a politikai pártok, az érdekképviseleti szervezetek, az egyházak és a vidéki nemzeti tanácsok képviselőivel, és az így létrehozott, több, mint ötszáz főből álló Nagy Nemzeti Tanácsot ideiglenes nemzetgyűléssé nyilvánították, s összehívták október 16-ra. Eközben a főrendiház küldöttségének javaslatára IV. Károly lemondott a magyar államügyekben való részvételéről, s előre elismerte azt az államformát, amelyet a nemzet választ.

A köztársaság kikiáltásának napján, november 16-án délelőtt összeült az 1910-ben megválasztott Országgyűlés két házának utolsó ülése. Ezen a képviselőház feloszlatta önmagát, a főrendiház pedig berekesztette tevékenységét. 1918. november 16-án 11 órakor az Országház kupolacsarnokában összegyűltek a Nagy Nemzeti

Tanács küldöttei, valamint számos érdeklődő, köztük a volt országgyűlés tagjai is. A gyűlést Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke nyitotta meg, majd Nagy György, a Nemzeti Tanács jegyzője ismertette az I. számú néphatározatot, miszerint „Magyarország minden más országtól független népköztársaság”. Ugyanakkor a Nagy Nemzeti Tanács felhatalmazta a népkormányt, hogy az alkotmányozó gyűlés összehívásáig alkosson néptörvényeket. A „nép” jelző használata a forradalmi lelkesedést fejezte ki, de azért is fontos volt, mert a szélsőséges szocialisták már ekkor szocialista köztársaságot követeltek. Károlyi javaslatára a köztársasági elnök személyéről nem döntöttek, hogy az államfőt majd az alkotmányozó gyűlés választhassa meg. A határozathozatal után Károlyi mondott beszédet, aki mindvégig a „Tisztelt Nemzetgyűlés” megszólítást használta, s évszázados érvénnyel határozta meg az „ifjú magyar köztársaság” programját, amely „egyben nemzeti, egyben demokratikus és szociális tartalmú”. (KÁROLYI, 257) Ezután kivonultak az Országház főbejáratának teraszára, hogy szóljanak a mintegy kétszázezres, ünneplő tömeghez. A háborús szenvedések és vereség után, az őszirózsás forradalommal és a köztársaság kikiáltásával talpra állt a magyar társalom, s az új kormányzat a nemzeti gondolat, a demokratikus szabadságjogok és a szociális igazságosságra való törekvés jegyében egy korszerű és emberséges Magyarország megteremtéséért kezdett munkálkodni.

A forradalmi kormány eddigi tevékenységével és a köztársaság kikiáltásával a magyar társadalom döntő többsége egyetértett. A katolikus püspöki kar november 20-i nyilatkozata szerint az eddigi „[...] átalakulást a püspöki kar meleg, hazafias érzéssel fogadta, azt fenntartás nélkül elismeri és biztosítja a magyar népköztársasági kormányt, hogy a nehéz viszonyok közt a független, önálló Magyarország kiépítésében minden erejével támogatni fogja.” (KÁROLYI, 392)

November közepére egyértelművé vált, hogy a magyarországi nemzetiségek mindenáron el akarnak szakadni. Miután a szerbek az antant jóvoltából megszállhatták az áhított magyar területeket, a csehek sem maradtak tétlenek, és november 8-án betörték a Felvidékre, hogy birtokba vegyék az október 30-án hozzájuk csatolt „Szlovákia területeit”. A magyar kormány – mivel a belgrádi megállapodás az északi határt érintetlenül hagyta – tiltakozott. Ezzel együtt a magyar katonai egységek kiszorították a Felvidékről a cseh alakulatokat. A fegyelmezetlen magyar csapatok egy része azonban szétszéledt, s a csehek ismét előretörték. Egy, a frontról zárt alakzatban Budapestre érkezett és a hadügyminiszter által a Felvidékre irányított tüzérezred vonatát Vácott szélsőbaloldali agitátorok megállították, majd rábeszéltek a katonákat, hogy menjenek haza; az ezred szétszéledt, a Felvidék így védtelenné vált.

A hadsereg újjászervezését mindenekelőtt az tette lehetetlenné, hogy a 18–24 év közötti korosztályok nem vették komolyan a katonáskodást, s a szélsőbaloldali bomlasztók hatására általánossá váltak a fegyelmezetlenségek és a parancsmegtagadások, sőt, a magasabb leszerelési segélyt, azaz pénzt követelő megmozdulások is. Jászi Oszkár hiába javasolta, hogy a két év katonai szolgálatot vállaló falusi fiataloknak adjon a kormány tíz hold földet, s akkor lesz elég katona. A szociáldemokraták többsége ezt határozottan elutasította, azon tantételeikre hivatkozta, hogy a paraszt-

katonaság politikailag megbízhatatlan és könnyű prédája az ellenforradalomnak. Ráadásul a szociáldemokraták célja a magántulajdon megszüntetése, nem pedig új magántulajdonosi réteg létrehozása.

November 13-án és 14-én a Jászi Oszkár vezette magyar küldöttség Aradon sikertelen tárgyalásokat folytatott a románokkal, akik egyértelművé tették, hogy el akarnak szakadni Magyarországtól. Ezt a Romániával való egyesülésüket kimondó 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozattal meg is erősítették. Ezen a napon kezdte meg a román haderő a Belgrádban kijelölt vonalig való előrenyomulását, és elfoglalta Marosvásárhelyt.

Közben az antant Budapestre érkezett katonai küldöttségének vezetője, Vix alezredes december 3-án átadta a Felvidék kiürítését követelő jegyzéket. Ez alatt a csehek félrevezető tárgyalást kezdtek a magyar kormánnyal, s Budapestre küldött követük december 6-án megállapodott Bartha hadügyminiszterrel a magyar–szlovák demarkációs vonalról, ami – az 1938-as első bécsi döntéshez hasonlóan – a két nép közti nyelvhatár lett volna. Miközben Bartha kiadta az ettől északra eső területek kiürítéséről szóló parancsot, a csehek semmisnek nyilvánították a megállapodást, mert megtudták, hogy Párizs a Duna–Ipoly határvonalat fogja államhatárnak tekinteni. A Felvidék kényszerű kiürítése kapcsán Károlyi miniszterelnök közleményt adott ki, miszerint a kormány „[...] a magyar népköztársaság nevében ünnepélyesen kijelenti, hogy e kényszerűséggel szemben az ország semmiféle jogáról le nem mond.” (JUHÁSZ NAGY, 349) Pozsonyba és Kassára küldött távirataiban pedig megismételte, hogy a kormány ezekről a városokról soha sem fog lemondani. Ebben a válságos helyzetben segíthetett volna, ha van a Felvidéken egy kicsi, de ütőképes magyar haderő, amely lassítani tudja a kiürítést, s talán a nyelvhatárnál meg is állította volna.

A hadsereg egységeinek szétzüllesztésében meghatározó szerepük volt az egyre jelentősebb erővel rendelkező kommunistáknak, akik november 24-én Kun Béla vezetésével megalakították a Kommunisták Magyarországi Párját, s már az első három hónapban a Moszkvától kapott 12 millió koronából hatalmas propagandát fejtenek ki. A háború után nélkülözhető embereket teljesíthetetlen ígéretekkel kápráztatták el, a közük álltaknak pedig „fizetést” adtak. A Károlyi-kormány megdöntésére készülve egyik legfontosabb feladatuknak tartották a hadsereg újjászervezésének megakadályozását.

A kommunista bomlasztás leghatásosabb szervezete a Pogány József vezetett Katonatanács volt. December elejétől egyre erőteljesebb támadásokat indítottak Bartha hadügyminiszter ellen, akinek határozott újjászervező munkája eredményesnek látszott. (Tiszti és egyetemi zászlóaljok, székely és alföldi huszárezredek s a csapatállomány 25%-nak altisztekkel való feltöltése.) Mindezt rágalmakkal, lefizetett ügynökök aknamunkájával, sőt a miniszter ellen szervezett fegyveres merénnyel igyekeztek ellehetetleníteni. December 12-re pedig megszervezték, hogy 8 ezer fegyveres katona tüntetése követelje a hadügyminiszter lemondását. Károlyi a hangulat lecsillapítása érdekében tudomásul vette Bartha menesztését, azzal viszont nagy hi-

bát követett el, hogy a szociáldemokrata miniszterek határozott követelése ellenére sem menesztette a Katonatanács gátlástalan elnökét, Pogány Józsefet.

Miközben a kommunisták lehetetlenné tették a hadsereg újjászervezését, folytatódtak a cseh és román területablások. Miután Párizs elfogadta demarkációs határnak a Duna–Ipoly–Ung-vonalat, a csehek birtokba vették a területet. Ez ellen Károlyi többször is tiltakozott, majd hangsúlyozta: „[...] a magyar kormány a cseh fegyveres megszállást igazságtalan, erőszakos cselekedetnek minősíti, az ellen ismételt tiltakozik és kijelenti, hogy sem hallgatólagosan, sem kifejezetten sohasem ismeri el a cseh-szlovák állam igényelt szuverenitását ezekre a területekre.” (JUHÁSZ NAGY, 352)

A cseheknek adott területabló engedélyekkel párhuzamosan – 1918. december 12-én – a román haderő is engedélyt kapott a franciáktól, hogy a Belgrádban megállapított határvonalról előrenyomuljon a Máramarossziget–Nagykároly–Nagyvárad–Arad-vonalig. Erdély katonai helyzete – az ország többi részéhez hasonlóan – siralmas volt. December 8-án a kormány Kratochwill Károly ezredest nevezte ki az erdélyi katonai kerület parancsnokává, aki Kolozsváron alig több mint másfélszáz, fegyelmetlen katonát talált. Azonban a román fenyegetés árnyékában és a fővárosi kommunista agitátoroktól távol sikerült katonákat toborozni, valamint kiegészíteni a frontról hazatért és Bartha hadügyminiszter parancsára a Szatmárnémeti térségében elszállásolt marosvásárhelyi 22. ezred katonáival. Ez a székely hadosztály első egységeit képező katonai erő már képes volt a románok előretörését lassítani, akadályozni. Ez azonban csak azért lehetett eredményes, mert az újabb területabló követeléseket még Vix alezredes is igazságtalannak tartotta. Ezt jelezte is Párizsban, majd Károlyival megállapodott abban, hogy a magyar csapatok az állásaikban maradnak, s ugyanerre szólította fel a románokat is, továbbá megtiltotta nekik, hogy megakadályozzák a december 22-ére, Kolozsvárra hirdetett magyar nagygyűlés megtartását. Az ezen összegyűltek pedig a román fenyegetés ellenére kimondták, hogy fenn kell tartani a magyar államközösséget.

A történetek után a románok és az őket támogató franciák tárgyalásra kényszerültek, és „csak” a Nagybánya–Kolozsvár–Déva-vonalig nyomultak előre. A románok azonban rövidesen semmisnek tekintették a megállapodást, és a mintegy 40 ezres román haderő folytatta előrenyomulását. Ezt állította meg az immár hadosztállyá fejlődött magyar katonaság a Csucsá–Királyhágó–Szinérváralja-vonalon. Időközben a román támadó erő 180 ezresre nőtt, ennek további előrenyomulását pedig maga Franchet d’Esperey tábornok tiltotta meg, így a románok megálltak a Máramarossziget–Nagybánya–Zilah–Csucsá-vonalon.

A folytatódó területablások, valamint a kommunisták és szélsőbaloldali csatlósáik belső aknamunkája következtében felerősödtek a kormányon belüli ellentétek. A kommunistákkal szembeni határozott fellépést követelő Batthyány Tivadar belügyminiszter Bartha távozásakor szintén lemondott, s rövidesen követte őket Lovász Márton kultuszminiszter is. Ugyanakkor a kormány az újabb területablások miatt nem írta ki a választásokat, mert úgy gondolta, hogy ha csak az ellenőrzése

alatt álló maradék területeken rendezni meg a választást, ezzel közvetve elismeri a területablásokat.

Az 1919. január elejére kialakult kormányválság következtében január 8-án lemondott a Károlyi-kormány. Nem volt azonban államfő, aki az új miniszterelnököt kinevezze, ezért a Nemzeti Tanács január 11-én Károlyi Mihályt ideiglenes köztársasági elnökké nyilvánította, aki Berinkey Dénes addigi igazságügyminisztert bízta meg az új kormány megalakításával.

Károlyi, aki államfőként is a külügyek irányítója maradt, nagy figyelmet fordított a béketárgyalásokra való felkészülésre. Bár 1918–19 fordulóján kezdtek felismereni azt a szomorú tényt, hogy a történelmi Magyarország feldarabolása elkerülhetetlen és csupán az etnikai határok megőrzésére lehet remény, a Károlyi-kormányzat mindvégig a történelmi ország megőrzésének szükségességét hangoztatta. 1918 decemberének elején a kormány létrehozta Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligáját, a TEVÉL-t, amelyet később csak Területvédő Ligának neveztek. Elnökévé Lóczy Lajos földrajztudóst választották, ügyvezető elnöke 1919 februárjától Teleki Pál lett, aki a kormány támogatásával egy hatvanfős munkacsoport élén készítette elő a béketárgyalások anyagát, így már 1919 februárjára elkészült a nevezetessé vált vörös térkép is.

1919. február 19-én Károlyi köztársasági elnök – többek közt – Lóczy Lajost, Teleki Pált, Pikler Gyula jogfilozófust és Ugron Gábort, a székely nemzeti tanács elnökét jelölte a Párizsba készülő békeküldöttségbe. Március elején a kormány létrehozta a Külügyi Tanácsot, amelynek Jászi Oszkár lett az elnöke, aki abban állapodott meg Károlyival, hogy ha „Magyarország földarabolására kerül sor, két elvhez fogunk ragaszkodni: a népszavazáshoz és a szabad kereskedelemhez a régi és az elszakított területek között. Ha ez sem sikerült, utolsó kompromisszumként legalábbis, a népszavazáshoz kötjük magunkat. *E nélkül nem írunk alá békét.*” (JÁSZI, 101–102)

Mivel Magyarországnak nem volt önálló külképviselete, a győztesek elutasítása miatt nem tudott kapcsolatokat kialakítani. József főherceg a kormány kérésére hiába írt levelet rokonának, V. György brit uralkodónak, választ sem kapott. A győztes országok kormányainak, majd a békekonferenciának küldött földrajzi, gazdasági, etnikai adatokkal, tényekkel alátámasztott magyar beadványok pedig miniszteri szintre sem kerültek, mert az ellenséges beállítottságú „szakértő” hivatalnokok irattárba rakatták valamennyit. Jellemző véleményüket egyikük így fogalmazta meg: „A szokásos magyar propaganda, a megszokott, bőségesen adatolt valótlanágokkal és pontatlan statisztikákkal.” (ARDAY, 86)

Ebben a rendkívül súlyos kül- és belpolitikai helyzetben folytatta a kormány a reformokat megvalósító törvényalkotást. 1918. november 23-án tették közzé a választójogról, december 8-án a sajtószabadságról, 1919. január 5-én pedig az egyesületi és gyülekezési jogról szóló néptörvényeket. A békekonferenciára is tekintve elhárították, hogy törvényben biztosítják a magyarországi nemzetiségek önrendelkezési jogát vagy területi autonómiáját. Az első három törvény el is készült, a többire már nem maradt idő.

1919. február 8-án a kormány megalakította az Országos Munkaügyi Tanácsot, amelyben szerepet vállaltak a legnagyobb munkáltató szervezetek és a gazdasági élet ismert személyiségei. A Munkaügyi Tanács 5 milliárd korona beruházási kölcsönrel a gazdaság nyolc nagy ágazatában akart hozzákezdeni a termelés újjászervezéséhez, 400 ezer új munkahelyet teremtve.

1919. február 18-án tették közzé a földműves nép földhöz juttatásáról szóló törvényt, mely elrendelte az 500 katasztrális holdon felüli birtokok kártalanítás melletti kisajátítását és paraszti birtokokká való felosztását. A családi parasztgazdaságokat pedig a nyugati típusú szövetkezeti rendszerrel akarták életképesekké tenni. Ennek megvalósítására szintén nem maradt idő.

A kormány február 18-i ülésén Károlyi egy „felszabadító hadjárat” lehetőségét vetette fel, mert ha „a jog és igazság alapján nem tudjuk, fegyverrel a kezünkben készen akarunk állni arra, hogy létfeltételeinket visszaszerezhessük”. Ezt követően március 2-án elutazott Szatmárnémetibe, a székely hadosztály megszemlélésére, ahol megismételte, „[...] hogy ha a párizsi békekonferencia a wilsoni elvek, a népek önrendelkezési joga és a megegyezéses béke ellen döntene, akkor mi végszükség esetén fegyverrel is felszabadítjuk ezt az országot.” (KÁROLYI, 294)

Az eddigi sikertelen kísérletek után remény mutatkozott arra, hogy a kormány végre fel tud állítani egy hadsereget, miután a közvélemény pacifista hangulata – a területrablások következtében – a honvédelem elfogadásának irányába módosult. Ehhez azonban meg kellett volna fékezni a Katonatanácsot és a kommunistákat, de erre a kormány – a szociáldemokraták jelentős részének ellenállása miatt – képtelen volt. Még február 20-a után sem tudtak élni az alkalommal, melyet a kommunisták által felheccelt tömegnek a *Népszava* szerkesztősége elleni, hét halálos áldozattal és sok sebesülten járó fegyveres támadása teremtett meg. A kommunista vezetőket le tartóztatták, a párt helyiségeit bezárták, a *Vörös Újság*ot betiltották. A „szabad sajtó” egy része azonban a kommunisták sajnálatába kezdett, így a felháborodás gyorsan lelohadt, a kommunista vezetők pedig – mint politikai foglyok – a börtönből helyhez kötöttek ugyan, de továbbra is szabadon szervezkedhettek. 1919. március 1-jétől ismét megjelenhetett a *Vörös Újság*, amelynek példátlan uszítása következtében a munkásság többsége március közepére a kommunisták támogatójává vált.

Az elégedetlen lakosságot tehát nemcsak a szélsőbaloldali lapok uszították a „puritán” kormány ellen, de „éktelen haraggal támadta” *Az Est* és a *Pesti Hírlap* is, azaz – Jászi Oszkár mehökkentő szavaival – „a piszkos zsidó üzletes sajtó”, mely „nemcsak anyagi okokból gyűlölte, hanem azzal az elkeseredéssel is, mellyel a korrump, a prostituált a jót és a tisztát gyűlölni szokta”. (JÁSZI, 55–56)

Mivel a kormány nem tudta megfékezni a kommunisták látványos előretörését, január közepétől a nemzeti jobboldali erők is egyre határozottabban adtak hangot a kormány iránti bizalmatlanságuknak. Ez viszont felerősítette sok szociáldemokratának a már eddig is minden nemzeti irányzatban ellenforradalmi készülődést szimatoló rögeszméjét. Február elején a kormány több jobboldali szervezetnél és személyiségnél is házkutatást tartott, majd közülük – a kommunisták letartóztá-

tása után – többeket őrizetbe is vett. A magyar társadalom politikai megosztottságát csak súlyosbította, hogy a kormány február végén döntött a régóta esedékes választás áprilisi megtartásáról.

A választási kampány minden képzeletet felülmúló gyűlölködéssel kezdődött, ezért Károlyi köztársasági elnök március 4-re pártközi értekezletet hívott össze, s „kérve kérte a pártokat, hogy normálisan folytassák le a választásokat, és azok eredményét ismerjék el, bárminő legyen is az”. (JUHÁSZ NAGY, 457) E jámbor óhaj azonban süket fülekre talált a baloldalon. A *Népszava* a polgári pártok szervezkedését „fekete ellenforradalomnak” nevezte, március 12-én pedig azzal fenyegetett, hogy a „munkásság, ha legális úton nem viheti keresztül jogos kívánságát, más utat fog keresni”. Azaz, ha nem győz, erőszakkal veszi át a hatalmat.

A kormány március 17-i ülésén április 13-át jelölték ki a választás napjának, amelyen minden párt, így Bethlen István Nemzeti Egyesülés Pártja, valamint a kommunisták is indulhattak volna. A szocialisták jelentős része és a kommunisták által felheccelt tömegek azonban nemet mondtak a választásra. A nagyobb üzemek kommunista bizalmijai március 18-án Csepelen gyűlést tartottak, és kijelentették, hogy a szociáldemokrata párt vezetősége „letért az osztályharc útjáról”, ezért azt követelték, azonnal hagyják abba a választási előkészületeket és kiáltás ki a proletárdiktatúrát. Egyben azt is elhatározták, hogy ha kell, erőszakkal szabadítják ki a letartóztatott kommunistákat, s fenyegetésük alátámasztására március 23-ra népgyűlést hirdettek az Országház elé.

A kommunisták és csatlósai – kihasználva a polgári demokratikus szabadságjogok adta lehetőségeket – hozzákezdték a polgári demokratikus rend megdöntésének előkészítéséhez. Március 19-én a nyomdászok elhatározták, hogy 20-tól sztrájkba lépnek. Ugyane napon a kommunisták mintegy tizenötezer tüntetőt vonultattak fel a szociáldemokrata Peidl Gyula vezette Népjóléti Minisztérium elé, eleve teljesíthetetlen követelések sorát adva elő. Hasonló események, föld- és gyárfoglalások zajlottak vidéken is. 1919. március 20-ára a szabadjára engedett kommunista és szélsőbaloldali népámítás és bujtogatás következtében Budapesten úrrá lett a zűrzavar. Mivel nem jelentek meg az újságok, a legvadabb rémhírek alakították a hangulatot.

Eközben a békekonferencia illetékes bizottságai március 18-ra kijelölték Magyarország leendő határait. Március 20-án Vix alezredes újabb követelést adott át Károlyi köztársasági elnöknek, miszerint a történelmi Erdély határán álló magyar csapatokat vissza kell vonni a Vásárosnaménytől, Debrecentől és Szegedtől nyugatra meghúzott vonalig, kiürítve az említett városokat is. Ezzel együtt megengedték, hogy a románok a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad-vonalig nyomuljanak előre. A köztársasági elnök közölte az alezredessel, hogy a jegyzék elfogadhatatlan, s ha ezt a kormány aláírja, egy napig sem tarthatja magát.

Március 20-án délután ülésezett a Szociáldemokrata Párt vezetősége, s arról értesült, hogy nemcsak a sztrájkoló nyomdászok, de a vas- és fémmunkások, továbbá a katonák, a népőrök és más szakmák munkásainak a többsége is a kommunistákat

követi. Böhm Vilmos azt javasolta, hogy a szociáldemokraták vegyék át a kormányt, s érijék el, hogy ezt a kommunisták hallgatólagosan támogassák. Garami Ernő, a párt vezetője ezt lehetetlennek tartotta, mert a „bolsevizmus nem testvérpárt, hanem ellenpárt, amelyet magunk mögé állítani nem lehet”. (GARAMI, 111) Azt javasolta tehát, hagyják, hogy a kommunisták egyedül vegyék át a hatalmat, rövidesen úgyszólván megbuknak. E kitérőre pedig azért van szükség, mert a kommunisták által elkábított tömegeket csak így lehet kijózanítani. E javaslatot azonban senki sem támogatta.

Délután 5 órától ülésezett a kormány. Károlyi könnyezve számolt be a békekonferencia döntéséről, kijelentve, hogy ezt a jegyzéket nem lehet elfogadni. Javasolta a kormány lemondását, valamint azt, hogy az új kormányt a legerősebb párt, a szociáldemokrata alakítsa meg, mert csak az lehet képes a fegyveres harc vállalására, valamint az anarchia és a bolsevizmus elkerülésére, a kommunisták semlegesítésére és a (szocialista) Internacionálé támogatásának megnyerésére. Böhm egyetértett Károlyival. Kunfi Zsigmond azonban – aki Garamihoz hasonlóan megértette, hogy a kommunistákkal való bármilyen megállapodás csak az egyesüléshez vezethet – határozottan kiállt a koalíciós kormányzás folytatása mellett. Garami és Peidl kijelentették, egy kommunisták által támogatott szociáldemokrata kormányban nem vesznek részt. Egyetértettek a kormány lemondásával a polgári miniszterek is, akiknek a munkáját a szélsőséges szocialisták már addig is akadályozták. Végül abban maradtak, hogy Károlyi köztársasági elnök a helyén marad, és másnap a békekonferencia követelését elutasító válasz átadása után kinevezi az új kormányt.

Károlyi gondolt arra is, mi lesz, ha mégsem sikerül a szociáldemokrata kormányt megalakítani. Ezért március 21-én délelőtt Ugron Gábor révén azt a kérdést intézte Bethlen Istvánhoz és a nemzeti ellenzéki pártok vezetőihez, hogy hajlandóak-e szükség esetén megalakítani a nemzeti ellenállás kormányát. Bethlen nem adott határozott választ. Azt javasolta, hogy a Berinkei-kormány ne mondjon le, ugyanakkor nem zárkózott el a tárgyalás elől.

Bolsevista államcsíny, vörösteror, kommün

1919. március 21-én délelőtt tanácskozott a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetősége. Böhm azzal érvelt a kommunistákkal való megállapodás mellett, hogy a Vix-jegyzék elutasítása után bekövetkező háború esetére meg kell szüntetni az anarchikus állapotokat, ami csak úgy lehetséges, ha a kommunistákat megnyerik a kormány támogatására. Garami továbbra is ellenezte a kommunistákkal való egyezkedést, akik ha egyedül veszik át a hatalmat, biztosan megbuknak, a szociáldemokraták pedig újra a tömegek élére állhatnak.

A szociáldemokrata vezetőség tanácskozásával párhuzamosan tárgyalt a Gyűjtőfogházban ülő kommunistákkal Landler Jenő, aki a szociáldemokraták közül a legközelebb állt hozzájuk, és nem a kommunisták hallgatólagos támogatásáról, hanem a két párt közös kormányzásáról egyezett meg Kun Bélával. Még tartott az

MSZDP vezetőségének tanácskozása, amikor Landler azzal a felkiáltással lépett a terembe, hogy megvan a megállapodás. Ez a többség számára olyan felszabadult megkönnyebbülést jelentett, hogy még azt sem kérdezték meg, hogy az mit tartalmaz. Garami és társai megpróbálták gátat vetni ennek a vak áradatnak, de nem hallgattak rájuk. Egy szavazást ugyan ki tudtak kényszeríteni, de mindössze négyen szavaztak a kommunisták által támogatott kormányzás ellen: Garami Ernő, Peidl Gyula, Buchinger Manó és Propper Sándor. Landler ugyanis elhallgatta, hogy nem a kommunisták támogatásáról, hanem a közös kormányzásról szavaztak.

Március 21-én kora délután a szociáldemokraták tárgyalóküldöttsége ismét megjelent a Gyűjtőfogházban, ahol a kommunisták követelésére – a közös kormányzás mellett – megállapodtak a két párt egyesítésében is, *Magyarországi Szocialista Párt* néven. Ezzel megpecsételődött az első magyar köztársaság, a magyar demokrácia és a magyar nemzet sorsa.

E tárgyalással egy időben Pogány József vezetésével összeült a Katonatanács, és csatlakozott a még ki sem kiáltott proletárdiktatúrához, készen állva a fegyveres beavatkozásra. Estefelé megszállták a Budapesti Rendőr Főkapitányságot, és átvették a rendőrség irányítását. A fővárosban katonák lövöldöztek, autókat koboztak el. Az egyik legerősebb szakszervezet, a vasmunkásoké, bejelentette csatlakozását a kommunistákhoz. Az utcákon a győztes és kíméletlen antantból kiábrándult emberek követelték a proletárdiktatúrát.

Március 21-én délután 4 órától Károlyi elnökletével tartotta utolsó ülését a Berinkey-kormány. A jelen lévők közül csak Böhm hadügyminiszter tudott a kommunistákkal készülő újabb megegyezésről, de hallgatott, a két párt tárgyalásáról késve érkező Kunfi pedig félrevezette a jelenlévőket. Szavaiból azt lehetett kivenni, hogy az előzetes megállapodásnak megfelelően tiszta szociáldemokrata kormány alakul, amelynek névsorát a Munkástanácsban fogják összeállítani. Károlyi az addigiakat tudomásul véve megkérdezte a szocialista miniszterektől, hogy mikor nevezheti ki az új kormányt, de Böhm és Kunfi továbbra is hallgatott, viszont arra kérte a lemondott kormányt, hogy rendelje el Kun Béla és társai azonnali szabadon bocsátását, amit a kormány meg is tett.

Károlyi megismételte, hogy rövidesen kinevezi az új kormányt, s az is nyílt titok volt, hogy Kunfi lesz az új miniszterelnök. A köztársasági elnök azt is bejelentette, hogy másnap délelőttre kihallgatásra hívta a polgári konzervatív pártok vezetői, s a jelen lévő szociáldemokratáknak ez ellen sem volt kifogásuk.

A kormány ülését követően egy követségi tanácsos átadta Vix-nek a Berinkey-kormány antantjegyzekekre adott elutasító válaszát. Károlyi pedig a titkárával telefonáltatott Zichy Aladárnak, hogy a nála összegyűlt nemzeti és polgári pártok vezetőivel tervezett megbeszélése – a sikeres szociáldemokrata kormányalakítás következtében – tárgyalanná vált.

Garami Ernő – aki Peidl Gyulával együtt szintén részt vett az utolsó minisztertanácson, de a két párt közti újabb tárgyalásról semmit sem tudott – az ülés után közölte Böhm-mel, hogy minden párttisztviségéről lemond. Ekkor érkezett a hír, hogy

megtörtént a pártegyesülés. Ezt követően Garami nemcsak tisztségeiről mondott le, de kilépett abból a pártból, amelynek húsz évig a vezetője volt, bár Böhm és Kunfi is igyekeztek marasztalni.

A történetek ellenére a kormány tagjai abban a tudatban távoztak, hogy a köztársasági elnök – aki közölte Kunfival, hogy őt fogja miniszterelnöknek kinevezni – hivatalban marad. Kunfi kitérő, de nem elutasító választ adott, sőt megígérte Károlynak, hogy a Munkástanács ülése után – bármilyen késő is legyen – felkeresi, hogy az új kormány megalakulhasson.

A történetek után a köztársasági elnök Kunfi megígért jelentkezését várta. Vacsora közben belépett a titkára, és egy, a köztársasági elnök lemondását tartalmazó nyilatkozatot mutatva azzal a meglepő javaslattal állt elő, hogy Károlyi azt írja alá – ám ő ezt megtagadta. Ekkor telefonon közölték vele, hogy a Munkástanács jóváhagyta a két párt egyesülését, és kikiáltotta a proletárdiktatúrát. Rövidesen arról is értesült, hogy a tudta és beleegyezése nélkül nyilvánosságra hozzák az előbb alá nem írt nyilatkozatát, miszerint lemond, és átadja „a hatalmat Magyarország népei proletariátusának”. Ekkor utasította titkárát, hogy telefonon tiltsa meg a közzétételt, de az már megtörtént. Károlyi a történeteket tudomásul vette és visszavonult. A kommunista államcsíny tehát sikerült.

1919. március 21-én a három lehetséges megoldás közül a döntési helyzetben lévő politikusok a legrosszabbat választották, mert a Szociáldemokrata Párt megtevesztett tömegeinek a támogatásával juttatták hatalomra a kommunistákat. (Ha maradt volna a koalíciós kormány, tovább lehetett volna tárgyalni, és ha átengedik a hatalmat a kommunistáknak, ők abba rövidesen úgyis belebuktak volna.)

A szociáldemokraták rossz döntésében szerepe volt annak, hogy a pártnak nem volt parlamenti képvisellete, így nem voltak érdemi kapcsolatai a polgári politikusokkal. Ellentétben a parlamenti képvisellel rendelkező német és osztrák szociáldemokratákkal, akik a magyarországihoz hasonló válsághelyzetben a polgári erőkkel összefogva tudtak szembefordulni a kommunistákkal, és így megakadályozták hatalomra jutásukat is. Nálunk viszont a szociáldemokraták döntő többsége a kommunistákkal való összefogás mellett döntött, amiben nagy szerepe volt a képzelt jobboldali veszedelmekkel való riogatásnak, és az attól rettegő hisztériának. Jól példázza mindezt Böhm Vilmos döntése, aki így számolt be a kommunistákkal való kormányalakítási tárgyalásokról: „Este 8 órakor Kun Bélával az élen megjelentek a kommunisták. Szomorú, lesújtó és megdöbbentő hatást tett ránk az új vezérek bevonulása. Legtöbbjét nem is ismertük. [...] Az elkeseredés ösztönszerűségétől hajtva a régi szociáldemokrata vezetők a félreállítás gondolatával foglalkoztak. [...] Kun Béla kétségbeesetten kapacitált mindnyájunkat, hogy lépjünk be a kormányba. Nem volt bátorsága a kommunisták részéről még órákkal azelőtt is becsmérelt szociáldemokraták nélkül kormányt vállalni.” S mindezek után következett Böhm és társai végzetes tévedése: „Ellenérzésünkön végre győzött a jobb belátás. Kétségtelen volt, hogy a mi távozásunk a forradalom gyors bukásához, az ellenforradalom győzelméhez és végül polgárháborúhoz vezet.” (BÖHM, 261–262)

A szociáldemokraták többségének a valóságos helyzet rossz megítéléséből következő döntése azonban a céljaikkal ellentétes következményekhez vezetett. Mert épp a polgári és nemzeti demokraták ellenforradalmárrá minősítése, az elképzelt és eltúlzott veszedelmektől való félelem következtében meghozott szélsőséges baloldali döntés tette a későbbiekben lehetővé, hogy az 1918 végén még veszélytelen, de a kommunisták előretörése következtében megerősödött szélsőséges jobboldali erők a kommunisták hatalomra jutása után ellenforradalomra szerveződjenek. Ugyanakkor a szociáldemokraták segítségével létrehozott proletárdiktatúra a forradalmat nemhogy megmentette, hanem azt teljesen felszámolta, s a demokratikus köztársaság helyébe egy totális diktatúrát állított, amely a vörösteror alkalmazásával kiprovokálta a rá visszacsapó fehérterrort. Tehát a polgárháború elhárítása helyett – az oktalan vörösteror révén – annak épp az előkészítője lett.

A kommün, a proletárdiktatúra hatalomra jutása történelmünk egyik legsúlyosabb úttévesztése volt, mert olyan zsákutcát jelentett, amely nagyon sok felesleges áldozatot követelt. Így az első köztársaság megdöntését követően hosszú időre lehetetlenné tette, hogy a magyarság visszatérjen egy demokratikus és emberséges társadalom megteremtéséhez.

Ha végigtekintünk az őszirózsás forradalom és az első köztársaság történetén, azt kell látnunk, hogy a világháborús vereség utáni, reménytelenül nehéz helyzetben a magyarság talpra állt, s a botladozva induló új magyar kormány talán eljuthatott volna egy korszerű Magyarország megteremtéséhez, megalkotva az óhajtott választójogi, valamint földreform-törvényt, a szabad választáson alapuló parlamentáris demokráciát, és a korábbinál szociálisan sokkal igazságosabb társadalmat. Ez esetben a magyar társadalom elkerülte volna a vörös-, majd a fehérterrort, s a polgárháborús küzdelem helyett minden erejét a háborús sebek gyógyítására és a békeszerződés hátrányos rendelkezéseinek a mérséklésére fordíthatta volna.

Ez a lehetőségünk még 1919 tavaszán is megvolt. Az április 13-ra kiírt választás tisztázhatta volna a politikai erőviszonyokat. A polgári pártok szövetségének, továbbá a Károlyi-párttal szövetkezett kisgazdáknak, valamint a szociáldemokratáknak a jó szereplése valószínűnek látszott, de a megválasztott nemzetgyűlésben fontos szerepe lehetett volna a Bethlen István vezette Nemzeti Egyesülés Pártjának is. S az sem zárható ki, hogy a választás után vélhetően megalakuló baloldali-balközép kormány támogatottsága a nehéz belpolitikai helyzet és a békeszerződés aláírása miatt 1921-re, az új választás idejére megcsappan, így azt a Bethlen vezette jobboldal nyeri. A köztársaság ugyanis nem baloldali, hanem olyan, amilyenné a választók akarata teszi.

Nem így történt, de így, vagy ehhez hasonlóan is történhetett volna, ha nincsenek azok a kis létszámú, de gátlástalan és erőszakos, a nélkülöző és joggal elégedetlen embereket hazug ígérekkel és féktelen gyűlöletkeltéssel félrevezető kommunista és más szélsőbaloldali csoportok, amelyek a társadalom jelentős részét szembefordították a demokratikus kormánnyal, s megakadályozták, hogy az karhatalmat és had-

sereget szervezve biztosítsa a belső rendet, és fellépjen a szomszédok törvénytelen területfoglalásai ellen.

Az 1919. március 21-én létrejött kommunista rendszer, amely Magyarországi Tanácsköztársaságnak nevezte magát, mindenben a bolsevikok példáját követte, s vakon hitt abban, hogy a kommunista világforgóradalom a küszöbön áll, amely megszüntet minden nemzeti, vallási, társadalmi és osztályellentétet, s e szép új világban majd valamennyi ember bőségben él, felszabadult és nagyszerű lesz. E mesébe illő célt azonban – a marxista-leninista tanítás szerint – csak proletárdiktatúrával lehet elérni, aminek természetes velejárója a vörösterror. Ezért azt hatalomra jutásuk után gyorsan alkalmazták is, s bő négyhónapos uralmuk alatt mintegy 600 embert gyilkoltak meg. A társadalmat és a gazdaságot az íróasztal mellett kiagyalt elméletük szerint működésképtelenségre kényszerítették. Mindenekelőtt a magántulajdon akarták megszüntetni, ezért mindent szocializáltak, ami a létrehozott pártállami diktatúrában egyet jelentett az államosítással. A földosztás elmaradt, helyette a szocializált nagybirtokokon dolgozó cselédeknek olyan hatalmas munkabért ígértek, amit később eleve nem tudtak volna kifizetni. A nyomorgó szegénységet általában azzal kápráztatták el, hogy a gazdagoktól elvett javakat, lakásokat kiosztották közöttük. Arra a kérdésre, hogy mi lesz akkor, ha a gazdagoktól elvett javak elfognak, a szocialista termelés várhatóan nagy eredményeire hivatkoztak. De ez is valószínűtlennek tűnt, mivel a szocializált gyárakban a termelékenység jelentősen csökkent.

A kommunisták egy csapásra meg akarták változtatni az emberek gondolkodását, ezért mindenekelőtt a vallás és az egyházak ellen indítottak hadjáratot, ami az emberek döntő többségét szembefordította velük. A magyar társadalom többsége kezdettől gyanakvással fogadta a bolsevista rendszert, s miután egyre több embert aláztak meg a szegényektől a gazdagokig – szembefordult vele. S amellet, hogy az ország belső rendjét teljesen felforgatták, és a társadalmat működésképtelenné tették, a békekonferencia számára elfogadhatatlan rendszer képtelen volt a magyarság érdekeinek nemzetközi képviselőjére is.

1919. március 26-án a békekonferencia brit javaslatra – hosszas viták után – elfogadta, hogy el kell ismerni az osztrák és a magyar kormányt. Ekkorra már Magyarországon a kommunisták megdöntötték a köztársaságot, ezért az egyik velünk szemben elfogult brit szakértő szinte megkönnyebbülten jelentette: Budapesten nincs olyan kormány, amellyel együtt lehetne működni. A kommunista államcsíny tehát a vesztesekkel kapcsolatos kedvező változás bekövetkeztének pillanatában lehetetlenné tette, hogy ezt az új helyzetet Magyarország kihasználhassa.

A bolsevizmus budapesti hatalomra jutása aggodalmat keltett Párizsban, s a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa Christian Smuts tábornokot küldte Budapestre, a Vix-jegyzékben foglaltaknál jóval kedvezőbb ultimátummal. E szerint a magyar csapatoknak csak a Nagyecsed–Békéscsaba–Makó településektől 3–5 kilométerre keletre meghúzott vonalig kellett volna visszavonulni, miközben a román csapatok nem hagyhatták volna el addigi állásaikat, a Máramarossziget–Nagybánya–Csu-

csa-vonalat. Április 4-én, a Keleti pályaudvaron folytatott megbeszélésen viszont Kun Béla ellenjavaslattal élt, mire Smuts elutazott.

Kun és társai szerencsétlen döntését követően, április 16-án a románok – a békekonferencia felhatalmazásával – megkezdték előrenyomulásukat, és 30-án elérték a Tiszát. A román sikerek láttán április 27-én a csehek is támadásba lendültek Csap és Munkács irányába. Területfoglalásaikat pedig immár a magyar bolszevizmus elleni küzdelemnek állították be, amit Párizs is tudomásul vett.

1919. április 30-án a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa elfogadta a brit miniszterelnök javaslatát, miszerint Ausztriát és Magyarországot hívják meg Párizsba, hogy utólagos észrevételeket tehessenek a békeszerződések tervezetéhez. Magyarország kommunista kormányának azonban nem küldték el a meghívót.

A németek május 7-én, az osztrákok pedig június 2-án tehettk meg észrevételeiket. Számunkra különösen tanulságos Ausztria esete. A szociáldemokrata Karl Renner kancellár vezette békeküldöttség ugyanis elérte, hogy visszakapják a délszláv államnak szánt Radkersburgot, Klagenfurt és környéke esetében pedig megkapták a népszavazás lehetőségét, ami e német többségű terület osztrák kézben maradását jelentette. Ugyanakkor Renner kancellár a Magyarországról fenyegető bolszevista veszélyre hivatkozva érte el, hogy az addig vitás nyugat-magyarországi területeket Ausztriának ítélik. A németek és osztrákok meghallgatása és az elfogadott módosítások után a kijelölt új határokat véglegesítették. S ez végzetesen megpecsételte a magyar békeszerződés sorsát.

Miközben az osztrákok eredményesen tárgyaltak Párizsban, a magyarországi kommunista hatalom hozzálátott, hogy hadsereget szervezzen a proletárdiktatúra védelmére. Ennek sikere abban rejlett, hogy a magyar társadalom már februárban kezdte felismerni: szükség van a fegyveres honvédelemre. Ezt a hangulatváltozást azonban a köztársaság kormánya – az idő rövidege miatt – már nem tudta kihasználni. S miután a románok előretörték a Tiszáig, a csehek pedig Salgótarjánt és Miskolcot fenyegették, egyre többen jelentkeztek a hadseregbe, a volt tisztek pedig kényszerbehívókat kaptak. A kommunisták természetesen megszüntették a Katonatanácsot, hiszen arra csak a polgári kormány hadseregszervezésének a megakadályozása miatt volt szükség.

A Tanácsköztársaság vörös hadseregének tavaszi hadjárata azonban eleve eredménytelen vállalkozás volt, s csupán Magyarországot tette ellenszenvesebbé a békekonferencia előtt. Bár elismerésre méltó a magyar katonák felvidéki sikersorozata, Párizs végül a magyar egységeket visszaparancsolta a már kijelölt határok mögé, a románok elleni szerencsétlen támadás pedig alkalmat adott arra, hogy a román haderő a proletárdiktatúra megdöntésének ürügyén bevonuljon Budapestre, s Magyarország jelentős részét megszállja és kirabolja. Ilyen szégyenletes és szörnyű fejlemények a köztársaság fennmaradása esetén valószínűleg nem következtek volna be.

Miközben a németek és az osztrákok a tárgyalóasztalnál értek el némi eredményt, Magyarországon a vörös-, majd a fehérterror váltotta egymást.

Válogatott szakirodalom

- ARDAY Lajos, *Térkép, csata után*, Budapest, 1990.
 BÖHM Vilmos, *Két forradalom tüzeiben*, Budapest, 1990.
 GARAMI Ernő, *Forrongó Magyarország*, Budapest, 1989.
 JÁSZI Oszkár, *Magyar kálvária – magyar föltámadás*, Budapest, 1989.
 JUHÁSZ NAGY Sándor, *A magyar októberi forradalom története*, Budapest, 1945.
 KÁROLYI Mihály, *Az új Magyarországért*, Budapest, 1968.
 ORMOS Mária, *Padovától Trianonig*, Budapest, 1983.
 PROHÁSZKA Ottokár, *Naplójegyzetek 3*, Székesfehérvár, 1997.
 ROMSICS Ignác, *A trianoni békeszerződés*, Budapest, 2001.
 SALAMON Konrád, *Nemzeti önpusztítás – 1918-1920*, Budapest, 2001.

Vén Zoltán: Lovag–Halál–Ördög (Dürer-parafrízis)